

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: foszerkeszto@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Olvasószerkesztő, tanulmány: Rosonczy Ildikó
E-mail: tanulmany@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Vers, könyvkiadás: Szentmártoni János
E-mail: vers@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Próza: Bíró Gergely
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Nyitott Műhely: Ekler Andrea
E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Európai Figyelő, Lapszemle: Falusi Márton
E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Könyvszemle: Erős Kinga
E-mail: kritika@magyarnaplo.hu

Tördelőszerkesztő: Molnár Csenge-Hajna
Borító: Zách Eszter

Ügyintézők: Cech Vilmosné, Nagyné Paládi Judit
Terjesztés: Zsiga Kristóf
E-mail: elofizetes@magyarnaplo.hu

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím:

1450 Budapest, Pf. 77.

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil:

(70) 388-7034

Elektronikus levélcímünk:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

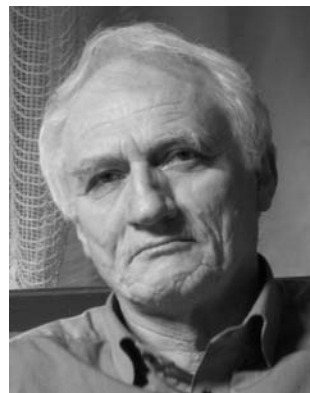
www.magyarnaplo.hu

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Nemzeti Hírlap-kereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlapelofizetes@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3865 Ft. További információ: 06-80-444-444 Külföldi előfizetés: a szerkesztőség címén. Az előfizetési díj egy évre postaköltséggel együtt 60 USD vagy 50 EURO, mely átutalható a HVB-Bank Hungary Rt. (1065 Bp., Nagymező utca 44.) 10918001-00000421-10290001 számú számlára, vagy bankcsekkben elküldhető a szerkesztőség címére. Nyomda: Mackensen Kft. 1139 Bp., Frangepán utca 12-14.

Meg nem rendelt kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Muta-tópéldány kérhető, megrendelés leadható a szerkesztőségben.

A címlapon: Kazinczy Ferenc
(Stunder János Jakab festménye, 1797)
és a Nézőpont vendége: Kovács István

Összetörten is megőrizhessük

Nincs szükség értelmiségre – hallottam nemrég egy országszerte ismert médiafilozófus fejtegetését a rádióban – mert az értelmiség tizenkilencedik századi narodnyik (magyarul népi) képződmény, a haladás gátja, helyét képzett szakembereknek kell elfoglalniuk, olyanoknak, akik bármely irányban jól konvertálható szaktudással rendelkeznek. Azaz, teszem hozzá én a fenti okfejtés lényegét keresve, képesek és hajlandók pénzért bármely hatalmat kiszolgálni.

Jól tudhatták ezt a kádári báb-diktatúrát előkészítő és szervező KGB-ügynökök is. Valószínűleg azért felejtették nyitva, nem pedig készületlenségéből, a nyugati határt, hogy a fiatal, a nemzet iránt elkötelezett értelmiség tízezreitől megszabaduljanak. Minden bizonnyal ők is a haladás gátját látták bennük. „Tízezrek menekültek azokban a hetekben Ausztria felé. Bécsbe akkoriban, úgy november vége táján, nemcsak gyalogosan vagy kerékpáron, de vonattal, autóbusszal, sőt taxival is el lehetett jutni. De én nem tartottam a menekülési árral – vallja Sulyok Vince *Szegény ország* című verseskötetének bevezetőjében – mert a szülőházamban akartam maradni.” Nem maradhatott, mert az ellene és a többi 56-os ellen indított hajtóvadászat menekülni kényszerítette.

A fiatal magyar értelmiségiek elhagyták ugyan – legtöbbször kényszerűségekből és csak kevesebben kalandvágyból – az országot, de magyar értelmiségi tudásukat nem felejtették el. Talán mert volt mire emlékezniük. Siklós István például így élte meg ötvenhatot: „a Széna téren s környékén a nagybajszú, atyai jóságú Szabó bácsi csapatában a belövések vakolat-hullásából kitűzelve, támadva és menekülve házról-házra fegyverbe kapaszkodva, mint az örökkévalóságra megmaradásba.” Talán ezért nem engedett soha semmilyen körülmények között sem ő, sem a vele egyvásúak az ötvenhatból.

Az értelmiség, mondhatjuk mindezt végiggondolva, a nemzet idegrendszere. És ezen az idegrendszeren az ötvenhatot megtorló kontár sebészek már-már halálos sebet ejtettek. A nemzet kómába esett, amelyből azóta sem tudott igazán fölébredni. Talán gyorsította volna a gyógyulást, ha több figyelmet kapnak az itthoniak részéről a menekültek gyűjtött magyar őrtüzek szerte a világban: Siklós István és Czigány Lóránt Szepesi Csombor Köre Londonban, Kolumbán Miklós Footprintje Somerville-ben vagy Sulyok Vince könyvtári őrszobája Oslóban, ha '89 után visszafogadja száműzött fiait az ország. De nem fogadta.

És most már nem is fogadhatja, hiszen ők, akikre hivatkoztam, s akik révén a menekültáradat számomra személyes veszteséggé is vált, nincsenek már közöttünk. Legutóbb, augusztus 9-én Sulyok Vince távozott „tüllépve a léten / az örök lételenbe.”

Ez az értelmiségi csapat, ha személyes hatást már nem is gyakorolhat a hazai kulturális életre, példájával a minden irányban jól konvertálható tudással felvértezett ifjú szakemberek közül néhányban felébresztheti az igényt a szűkebb haza, a szülőföld, s a tágabb haza, a nemzet iránti felelősség vállalására, azaz elindítja őket az értelmiségivé válás útján.

Oláh János

Oláh János: <i>Összetörten is megőrizhessük</i>	1
---	---

LÁTHATÁR

Beke Kata: <i>A tömegvilkosság elkerülhetetlen hibaszázaléka (Túlélőként a Kossuth téri vérengzésről)</i>	3
Both Balázs: <i>Mártír; Radnóti Miklós születésének századik évfordulójára</i>	9
Mezey Katalin: <i>Beszélgetés; Negyven év múlva; Kinek az asztalán?; Népdal</i>	10
Fábián László: <i>Hová tűnt a piros vér a pesti utcáról (Tamási Lajos emlékezete)</i>	12
Horváth (EÖ) Tamás: <i>Másik égbolt</i>	14
Korpa Tamás: <i>van Gogh önarcképét nézi</i>	16
Szentmártoni János: <i>A kérdező</i>	17

„Adjunk tanítást: Fényt! ha jól lehet, jól; / Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.” (Kazinczy Ferenc)

Miskolczy Ambrus: <i>Reformot! De hogyan? (Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely furcsa vitája)</i>	20
Péntek János: <i>Évfordulók a Magyar nyelv évében</i>	27
Székelyhidi Ágoston: <i>Nemzet, anyanyelv, anyaország</i>	32
Nagy Gábor: <i>A nemzeti önismeret a magyar költészetben (Az 1960-as évektől az ezredfordulóig – I. rész)</i>	35

NÉZŐPONT

Kovács István: <i>Közeletről és irodalomról, a közelmúltról és a még közelebbi jövőről</i>	48
--	----

KÖNYVSZEMLE

Babus Antal: <i>„Aki olvas, saját magát olvassa” (Albert Gábor: Csakazértis!)</i>	51
Urbán Péter: <i>Bevezetés Bartók műhelyébe (Bartók Béla: Írások a népzeneéről)</i>	54
Végh Attila: <i>Útban a gondolkodás felé (Martin Heidegger: Mit hívunk gondolkodásnak?)</i>	55

EURÓPAI FIGYELŐ

Miroslav Kusý: <i>Mi és Európa (A csehszlovák, cseh és szlovák visszatérés anamnézise)</i> (Forgács Ildikó fordítása)	57
Václav Žák: <i>A megalázottság érzéséről és a szándékolatlan következményekről</i> (Forgács Ildikó fordítása)	61
Alena Wágnerová: <i>A termék kifürkészhetetlen útjai</i> (Forgács Ildikó fordítása)	64
Pavel Švanda: <i>Választottam</i> (Forgács Ildikó fordítása)	66
Jiří Dědeček: <i>PH haiku</i> (Bolemant László fordítása)	67
Anna Amadina: <i>*** [Az egész erdő zöldellt...]; *** [Havazott...]; 1.1</i> (Bolemant László fordításai)	67
Milan Džžinský: <i>Novemberi vasárnapom; Újra egy ágyban veled; Harminchárom leszek; Szita; Vadász; Sivatag</i> (Bolemant László fordításai)	68
<i>Szerzőink</i>	70

**Kazinczy-összeállításunkat támogatta
a Balassi Intézet, az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Magyar Nyelv Éve**

A képmelléleteket A Magyar Nyelv Múzeuma (Széphalom) bocsátotta rendelkezésünkre

•
• Visegrad Fund • Európai Figyelőnk megjelenését a Nemzetközi Visegrádi Alap
• • támogatta. www.visegradfund.org

BEKE KATA
**A tömeggyilkosság
 elkerülhetetlen hibaszálaléka**

Túlélőként a Kossuth téri vérengzésről

Kedves Erzsi!

Nem tudom, hogyan szereted, ha szólítanak, de hiszen a nevedet sem tudtam. Név nélkül sirattalak Benneteket – a többiekkel együtt – gyertyát gyújtva otthon minden október 25-én és Halottak napján a temetőben.

El tudod képzelni – gondolom –, milyen érzésekkel hallgattalak most szerdán.

Először: milyen szépen és okosan beszélsz.

Aztán: Úristen, hiszen ez csak onnan volt látható!

A következő pillanatban: szőke és a doktorsága jogászt jelenthet. De hiszen ez Ő! De hiszen él!

Harminchárom év után támadtál fel nekem!

A mellékelt írás 1977-ben született. Diszkóba amúgy nem járok. Egy főiskolai kollégiumban voltam akkor tanár, és barátá lett diákokkal, fiatalabb kollégámmal mentünk el egyszer egy október végi napon abba a diszkóba.

Az írás a fiókban vár a sorsára. Folyóiratba túl hosszú. Talán majd megjelenik kötetben. Nem tudom megállapítani, hogy mint írás milyen, de ebben az esetben nem is érdekel: tanúságtételnek szántam.

A kézirat azonban megillet Téged a megjelenésig, hiszen elsíratlak benne.

Hála Istennek, hogy életben maradtál, maradtatok!

Jó volna, ha mi, túlélők – a tömeggyilkosság elkerülhetetlen hibaszálaléka – összeraknánk az emlékeinket!

Ha egyetértesz ezzel, a rendelkezésedre állok: telefonom sajnos nincs (sic! – akkor még!), de a posta megtalál.

Egyébként egyre inkább úgy gondolom, hogy szándékosan tereltek bennünket a fegyverek elé, mint decemberben Salgótarjánban és másutt. Abba az esztelen logikába beleillik, hogy halottak százaival akarták megfélemlíteni a várost, az országot – többek között arról sem tudva, hogy ebben az országban ezer éve rossz módszer az erőszak.

Az Astoriánál – emlékezhetsz – csak úgy felröppent hirtelen: „Menjünk a Parlamenthez, mutassuk meg, hogy nem vagyunk fasiszták és fosztogatók!”

Magam egyébként éppen az Astoriánál csapódtam a tömeghez. Nővéremmel és nálunk rekedt vőlegényével indultunk el reggel, de aztán „elvesztem” a Rókus kápolna táján, mert okos sógorjelöltem folyton vissza akart tartani.

Mostanában mesélte el, hogy a Rákóczi úton az áruházak táján is azt mondogatta néhány ember: „Menjünk a Parlamenthez!” – de felolvasott pontok és felizzó tömeghangulat nélkül.

Nem értem fel a tankra az Astoriánál, így hát teherautóval mentem, sokakkal együtt. Vajon véletlenül volt ott és azonnal néhány teherautó? A feltételezés hátborzongató, de hihető! És mintha ezt igazolná a csönd a parlamenti vérengzés körül. A sok hazugság, a sok félrevezető kicsinyítés. Nem tudom, mi az igazság, de talán kideríthető.

Köszönöm az V. kerületi MDF-nek az emléktáblát, azt az estét. Azt, hogy lesz hová letenni ezután a virágokat és a gyertyákat, hogy elsíratjuk a ki tudja, hány százat.

Isten áldjon meg Benneteket, Téged, „a Fiúkat” ott, Angliában és valamennyiünket.

Budapest, 1989. október 30.

*Boldogan és szeretettel ölellek:
 Kata*

Diszkó – 1977

Talán azért jutott eszembe, mert szép idő volt.

Ugyanolyan langyos őszi, mint akkor. Mintha a levegőnek is ugyanolyan szaga lett volna.

Hogy „eszembe jutott”, az így persze nem igaz, mert mindig ott van, mint annyi más. De ez a jelenlét most harsogó volt, sőt, agresszív.

Odüsszeusz körül tolongtak ilyen erőszakosan az árnagyok az eleven véreért. Az én eleven véremért, hogy legalább egy órára életre keljenek, és legalább bennem. Ők, akiknek a vére ártatlanul ontatott ki, és az enyém csak véletlenül nem.

És a lámpák miatt is, igen: piros-kék-sárga lámpák, melyek kialszanak és felgyulladnak idegesítő vibrálással és ugyanabban a ritmusban, mint a gépfegyver, a nehézbombafegyver és mi is volt a harmadik? Valami ágyúféle?

A piros-kék-sárga félhomályban ritmusra ingó testek.

Mostanában diszkót szokás tartani a fiataloknak. Nem sortüzet. Most ez divatozik éppen. Vidáman és ártatlanul táncolnak, nem tudva arról, csak véletlen, hogy nem velük történt meg – de sajnos, meg is történhet még, bár ne történjen meg! –, hogy ugyanolyan értetlen gomolyaggá zsúfolódnak össze, mint mi akkor.

Némely gomolyagból csak egy meghatározhatatlan csomó maradt – véres csontszilánkok hevertek a Parlament lépcsőjén még egy hét múlva is. Nem volt erejük fölvenni azoknak, akik beszórták a teret homokkal?

Nekem sem volt erőm, hogy fölvegyem a kesztyűmet. Akkor eshetett ki a zsebemből, amikor leugrottam a tankról. Akkor szakadhatott le az ujjam, amikor átment rajta a tank. Ott volt az ujjam is. Ott hagyták azt is, mint a többi kesztyűt, sapkát és övet szerteszét – az emlékezetünkre.

Az első percekben nem lehetett elhinni. Olyan szépen kezdődött, olyan vidáman, diadalmasan. Tele volt velünk a tér: idősebbek is voltak ott persze – fehér hajú bácsik is –, de a legtöbben fiatalok voltunk – táncolni szerető és bizonyára majdnem mind szerelmes húszévesek, mámorosan az örömtől és a reménytől, hogy most megcsinálhatjuk az igazi szocializmust, a miénket. Erőszak, sunyítás és hazugság nélkül. Éljen a magyar szabadság! Éljen a Haza! És „Meggúnyhódta már e nép a múltat s jövőt!” Mert a jövő mi vagyunk: tele elszánással, felelősséggel és boldogsággal, mert: „Kossuth Lajos azt üzenté” – igazán azt üzenté.

Ezt a két dalt énekeltük. És azt kiabáltuk ritmusra, hogy: „Fegyver nélkül tüntetünk!”, „Nem vagyunk mi fasiszták!”, „Halljuk Nagy Imrét!” és „Nagy Imrét a kormányba!”

A tank ott állt a lépcső előtt, csövével a tér felé fordulva. Aztán kibújt belőle az orosz kiskatona.

„Szervusz, Iván! Zdrasztvujte!” – kiabáltuk és mosolyogtunk piros pogácsaarcára, kedves turcsi orrára, hiszen kölyök volt ő is.

Először zavarban volt, aztán azt mondta: „Nyet fasisztü! Nyet, nyet!” A kezébe nyomott kicsi magyar zászlót kitűzte a tank csövébe – ujjongott a tér. Két fiú átkarolta, mert ott álltunk már a tank tetején, ahányan csak fölfértünk.

„Isten, áldd meg a magyart” – ugye, most már megáldod végre?

„Szervusz, Iván! Zdrasztvujte!” – nézek a cigarettafüstjébe most. „Hát te túlélted-e?”

Ha akkor kiáll valaki a Parlament egyik erkélyére vagy az ablakba, és azt mondja: „Köszönjük Nektek, édes Fiaink! Nagy Imre lesz a miniszterelnök. A Kossuth-címer lesz újra a címerünk. Legyetek ilyen elszántak továbbra is, mert nagy feladat vár rátok! Előttünk egy nemzetnek sorsa áll! Persze hogy nem vagytok fasiszták!” Egyáltalán: ki mondhat ekkora számárságot?! És ha még a Himnuszt is elénekli velünk, akkor megéljenezzük, és talán még egy körcsárdást is eljárunk, aztán boldogan megyünk haza.

Lövetni egyszerűbb volt? Ti átkozottak! Ti gyilkosok! – mondtam azokban a napokban.

Most azt mondom: Ti tehetségtelen fajankók! Ti gyávák! Hát nem volt közöttetek senki – egyetlenegy sem! – abban a fölöslegesen hatalmas épületben, aki ki mert volna állni és hazudni akár, ha gyűlöl is minket, ha retteg is tőlünk: lányoktól, fiúktól és fehér hajú bácsiktól? Hát ilyen keveset tudtatok az egzisztenciák tudományáról? Ennyire ostobák is voltatok, ti átkozottak, ti gyilkosok!

Az én látószögemből a ballonkabátos fiú volt az első halott.

Azokban a percekben kezdtük elhinni, hogy itt nem ijesztgetnek: itt minket halomra gyilkolnak.

Nincs kedvem táncolni. Ülök az asztalnál vörösbort kortyolva, és nézek a piros-kék-sárga félhomályba. Ott táncol már a ballonkabátos fiú a szóke jogászlánnyal. Sose ismert ritmusra ingatja magát. Kissé zavarja az aktatáskája, ezért a hóna alá szorítja hátát, és nevet. Az aktatáskája vagy fél méterre repült tőle. Kitárt karral feküdt az aszfalton. Szép szelíd feje oldalra csuklott.

De most itt táncolnak bennem: libben a szóke haj, nevet az okos szemű jogászfiú is és a hosszú hajú lány is a barna kabátban.

Amikor belehasított a levegőbe a három szólam – egy mély, egy középfekvésű és egy élesen vijjogó hang –, leugrottunk a tankról. Akik hátrább álltak, a szobor és a bokrok felé szaladtak.

Az első sorok az épülethez rohantak, de nem nyitották meg a kaput. Ott haltak meg sorra. Az egyik fiú két

foknyit gurult a lépcsőn, melyre mindenféle cifra alkalmakkor vörös szőnyeget terítenek. Ezt a vörös vérszőnyeget azonban úgysem fedi el soha semmi.

Talán volt közülük, aki életben maradt, mivel az emberi test jó fedezék – mint az régóta ismert, de ki tudja, hányan éltek túl?

Négyen a tank oldalához szorultunk. Egy nő bemászott a tank alá. Hús- vagy harmincéves lehetett? Összebújtunk – minél kisebb halomba. Önkéntelenül fölhajtottam a galléromat. Nem mintha bármitől is megvédhetne a gallér, mégis megnyugtató ez a mozdulat. Nevettem magamon. És közben arra gondoltam, bár csak elugorhatnék öt percre telefonálni, hogy otthon ne izguljanak. Ezen aztán újra nevettem.

A tér egy szeletét láttam csak: a pajzsot tartó bronzoroszlánt és a lépcsőt. A Rákóczi-szobor mellett inkább csak sejtettem a tömeget.

Időnként kis csoportok futottak görnyedve a Dunapart felé, aztán lerogytak.

Egy lány a Parlament falához tapadva, araszolva lépkedett, láttam: remegett a keze. Aztán rálöttek egy szál puskával egy földszinti ablakból. Bizonyára valakinek nagyon fontos lehetett, hogy legyen egy külön halottja.

– Egyetemista vagy? – kérdezte a szép szőke lány.

– Nem vettek föl az egyetemre. És te?

– Jogász vagyok.

– És maga? – kérdeztem az egyik fiútól.

Csak hosszú évek múlva gondolkoztam el ezen. Bármelyik pillanatban egymás ölébe fordulhattak volna a beleink, az agyvelőnk. Összesimulva térdeltünk-kuporogtunk, de mindvégig magázódtunk a két fiúval.

Mi még nem voltunk tegeződő nemzedék. Nekünk ünnep volt – szerelem vagy barátság okán –, ha azt mondtuk valakinek: Te.

– Én is jogász vagyok.

– Én is jogra járok – estin. Maga hová felvételizett?

– A bölcsészkarra. Már másodszorra. De úgyis tudtam, hogy hiába. A származásom, ugye. – Mivel legyinteni nem tudtam, fintort vágtam helyette.

– Tulajdonképpen kik löhetnek? – kérdezte a lány.

– Hát lehet azt tudni? Talán ávósok. Vagy katonák. Az épületek padlásáról lőnek. Olyan sűrűn, mint amikor elszakad a film – dünyögte az a fiú, aki szembefordult a térnek.

Mint mikor elszakad a film. Ezt más is mondta később. Édesapám egyik barátja a közeli utcák egyikének torkolatában állt, ahonnan belátta az egész teret: a sűrű csíkokat a levegőben és a holttestek egyre gyarapodó halmait.

A másik film – életem filmje – csak nem akar peregni. Csodálkozom, mert azt olvastam, meg kell, hogy történjen. Hűvös nyugalom volt bennem – láthatóan a többiekben is – és ostoba gondolatok. Újra és újra: csak

elugorhatnék legalább öt percre, hogy telefonáljak. A fejembe. A fejembe kapjam a golyót. Hol az életem filmje? Megpróbáltam erőlködve emlékezni, de nem sikerült. Istenem – ha mégis vagy –, ezt az egyet még utoljára add meg, hogy a fejembe. Kérlek. Kérlek szépen. De jó, hogy Anyu és Apu nem láthatnak most. Meg kell igazítanom a galléromat. Pont ezt kell néznom utoljára: ezt a gögös oroszlánt és ezt a hernyótalpat belülről. Milyen szabályosan illeszkednek össze a fémlapok.

Na, látod, mindig kerested, mi dolgod a világban. Hát, fiacskám: hősi halott leszel. Fénykép gyászfátyollal. De ronda vagyok minden fényképen. Legenda leszel a jó kislányról, aki mindig megette a paradicsomlevest, holott sose ette meg. Jaj, Kedveseim! Ne sírjatok sokat! Talán nem lesz nagyon csúnya látvány. Gyorsan akarok meghalni. De előbb még telefonálni kéne.

Egy pillanatnyi szünet. A szemünkkel intettünk egymásnak, de mire felpattantunk volna és nekiiramodtunk volna a Dunapart felé, újrazekedték. A tank is lőtt. Remegett – és a testünk is átvette a remegését.

– Kire lő ez?

– A padlásablakokra.

A két hernyótalp között hasaló nő elkezdett zokogni.

– Még maga sír? Maga van a legjobb helyen! – kiáltott rá az okos szemű fiú.

Zokogása abbamaradt – csak nyöszörgést hallottunk. Bennem pedig szinte szótagolva megszólalt egy hűvös hang: „hisz-té-ri-a”. Nem csoda. Ugyan a hisztéria legjobb gyógyszere a pofon vagy a hideg víz, de nem szólhattunk, hogy: „Kérem, szíveskedjenek egy pillanatra abbahagyni a lövöldözést, mert valaki rosszul lett”. A fiúban is ez a hang szólalhatott meg, azért mondta ezt. Aztán pedig csak morgott:

– Még csak az hiányzik, hogy elkezdjünk hisztizni!

Fölnevtünk. Hát, tényleg. Még csak az hiányzik. És nem beszélünk arról, amire bizonyára mindannyian gondoltunk: hogy a tank bármelyik pillanatban elindulhat. Mennyi ideig tart vajon, amíg palacsintává lapítják az embert? Aztán megint lényegtelen apróságra gondoltam: Ivánnak biztosan nem volt ideje arra, hogy kivegye a zászlót. Kirepülhetett az első lövéssel. Nyoma sincs már.

– Harapj bele! – a lány egy almát nyomott a kezembe.

– Köszönöm. Tápláljuk a hullánkat – próbáltam könnyed lenni. Beleharaptam és továbbadtam.

– A vitamin mindig jól jön! – nevetett az estis jogász.

És egyre több a halott. Egyre többen vannak. Már nem tudom megszámolni őket.

A fiatal lány barna kabátban, hosszú haja szétterül.

Bizonytalan körvonalú rongycsomók.

És a lépcső! A lépcső! Hát miért szaladnak még mindig arrafelé? Hát nem látják?

– Ha ezt megússzuk – mondta az okos szemű fiú –, akkor elmondhatjuk, hogy: Megúsztunk valamit.

– Megúszeni? Ezt nem lehet megúszeni! – néztem rá csodálkozva. És hűvösen tovább szótagolt bennem a hang: „Ne-künk már lőt-tek!” Pontosabban: lönek, hiszen éppen nekünk lönek. Ez itt egy vérengzés. Tanultuk a történelemben, hogy az ilyen.

Kik lehettek abban a kocsiiban? Talán két személy, ha beleférhetett. Páncélkocsinak hívják az ilyet? Odagördült elénk vagy két méterre. Ránk irányította a gépfegyver csövét. Szembenéztünk vele. Egészen élesen láthatták a négy fiatal arcot: összehúzott szemünket és komoly tekintetünket. Aztán még szorosabban simultunk egymáshoz lehajtott fejjel.

A gyomrom egészen kicsire ugrott össze. A fejembe. A fejembe. Most biztosan sikerül – ismételtettem magamban.

Aztán egyszerre fölneztünk. A cső elfordult néhány centire. Majd újra ránk szegeződött. Újra elfordult. Játszott velünk. Bizonyára élvezte. Talán még nagylelkűnek is tartotta magát, hogy belőlünk nem csinált hullát.

– Állatok! Mocskok! Gyilkosok! – morogtuk, amikor a kocsi kigördült a látóterünkéből.

A tank alatt elhallgatott a nyöszörgés. A közelebb kuporgó fiú odaszólt:

– Nincs rosszul, kérem?

– Köszönöm, jól vagyok – válaszolt halkán a sötétség, ez egyáltalán nem volt komikus akkor.

Hiszen még élünk! Mert ez akkor ott egyre valószínűtlenebb állapot volt.

Egy pillanatra elhallgatott a háromszólamú üvöltés. A következő pillanat is néma volt.

– Most!

És felugrottunk mind a négyen, és rohantunk a Dunapart felé.

Miért kell ilyen hosszú parlamenteket építeni? Sohase jutok el a sarkáig. Holttesteket ugráltam át. Nem tudom, hányat. És nem tudom, hányszor mondtam magamban: „Bocsáss meg!” Akkor üvöltött fel újra a három szólam, amikor a nagy, kerek rácshoz értem.

Akkor kezdtem el félni. Félni? Szűkülő és vinnyogó félelemmé változtam.

Sűrű csíkokat láttam a levegőben, és süvítést hallottam egész közelről.

Széles sávban folyt a vér a Parlament falán.

A többiek lábának dobogását nem hallhattam az üvöltésben. Hátranézni nem volt időm. Befordultam az épület sarkán. Megmenekültem.

Fiatal férfi ült a falnak dőlve, arccal az égnek, álla leesve, a keze görcsben.

Mellette újabb vércsík a falon.

A szemközti padlásról is villogtak a sűrű csíkok, süvöltöttek a golyók a fejem mellett.

Rohantam.

Már nem volt gondolatom.

Aztán zihálva feküdtem az alsó rakpartra vezető lépcsőn, ahol már vagy hatan is voltak.

Néztem az üvöltő tér felé és vártam.

Hiszen tudom én – nézek a vörösboros pohárba –, hogy meghaltatok mind.

Hiába magyaráztam magamnak, hogy a földre is vet-hettétek magatokat, kivárhattátok a végét. Láttam én azokat a csíkokat a levegőben: precíz szakmunka volt.

A lány gyöngéd vonásai, az egyik fiú okos, barna szeme, a másik profilja – ahogyan a tankhoz szorul.

A halottakat mindig tegezem.

Érkeztek még néhányan a tér felől lihegve.

Ti nem.

Aztán – vagy negyedóra múlva – elhallgatott a három szólam.

A félelem utolsó villanása: egy rohamsisak és egy szempár jelent meg az alsó rakpart szegélye fölött. Aztán orosz kiskatona lett belőle, és többedmagával elkísért bennünket az alsó rakparton az Akadémiáig.

A sarkon kenyérért álltak sorban.

Megállva néztük a békés hétköznapokat.

A körút és a Rákóczi út sarkán is békésen kopácsol-ták a Sztálin-szobrot.

Egyfelé laktunk a fehérballonos férfival, akinek véresebb volt a kabátja, mint a mészárosok köténye. Vajon kinek, kiknek a véréből?

Ártatlanokat gyilkoltak a Kossuth Lajos téren. Fegyvertelen, békés tüntetőket – mondjuk el ötször, tíz-szer, hússzor.

Az egyik sarkon zöldeges rekeszt is ttek elem, arra álljak, hogy többen halljanak.

Ki voltam én abban a pillanatban? Az biztosan nem, aki két esztendeje, sőt, aki még három nappal azelőtt is disszidálásra készült keserű elszánással, mert ez az ország rossz hazája volt.

Hányan lehettetek? Mondják: kétszáz-háromszáz.

Többen látták, hogyan hordták teherautók órákig a holttesteket a Kerepesi temetőbe.

Sokkalta többen lehettetek. Én láttam azt a teret: telis-tele volt. És már csorog a könnyem. Mindjárt visszajönnék a barátaim a táncból, és azt hiszik, becsíptem vagy elhagyott a szeretőm – pedig csak életben maradtam.

Mohón tolonganak az árnyak Odüsszeusz körül.

Hiszen ülhetne itt egy szóke jogásznő is, és sirathatná a kócos barna lányt és a többieket mind.

Mondják: még üvöltött a három szólam, amikor egy feketekendős, feketeruhás öregasszony járkálni kezdett

a téren imára kulcsolt kézzel. Nem törődött a golyókkal – nem találták el. Keresett valakit a halottak és a sebe-sültek között, vagy imát mondott értük? És hogyan imádkozott vajon: katolikusul vagy reformátusul?

„Asszonyunk, Szűz Mária! Istennek Szent Anyja! Imádkozz érettünk!”

Egy hét múlva Halottak napja volt.

Erre is emlékszünk – és erről is hallgatunk.

A város minden ablakában gyertyák égtek, a házakon fekete zászlók a lyukas közepű háromszínű mellett.

A tér közepe – ahol a katonai és egyéb parádékat szokták tartani – felszórva homokkal.

Kisebb-nagyobb homokfoltok távolabb az aszfalton. Az a véres csontszilánk.

Elszórt ruhadarabok mindenfelé.

És virágok és gyertyák tízesével vagy egyesével.

Ott, ahol lelőtték azt a lányt.

Ott, ahol a ballonkabátos fiú feküdt.

Ott, ahol csak véres halom volt akkor.

Ott, a lépcsőn.

Pontosan ott lobogtak a gyertyák a szürke délutánban.

Én is pontosan ott álltam, ahol akkor a tank.

És néztem az aszfaltot, a teret, a gögös oroszlánt.

Nem hoztam virágot, mert nincs annyi virág, mint amennyi halottam nekem van.

– Nézd azt a kesztyűt! Kivé lehetett?

– Az enyém. Én megúsztam. Közülük csak én.

Talán még nem felejtettük el mindnyájan, hogy azokban a napokban úgy beszéltünk az idegenekkel, mint a barátainkkal. És jók voltunk egymáshoz.

– Hát ezt túl lehetett élni? – kérdezte a középkorú házaspár. – Ha nem nagyon rossz magának, mondja el, hogyan történt!

Elmondtam.

És arra gondoltam közben: körbe kellene adnunk egy almát. Minden harapás után továbbadni, amíg el nem fogy. Halotti áldozatul.

– A kesztyűjét nem viszi el?

– Nem.

Aztán odalépett hozzánk egy villásbajszú, kemény bácsi.

– Én is itt voltam, kérem.

– Merrefelé? – érdeklődtem.

Úgy tárgyaltuk meg, mint egy szakmai kérdést.

– Igen? A Kossuth-szobor mellett is rengeteg volt a halott? – csodálkoztam.

Pedig az a talapzat jó fedezék. Csak kevesen érték el.

A bácsi a bokrok és a kőpárkány között hasalt – tudtuk meg.

Most is négyen voltunk ugyanazon az aszfaltdarabon.

Aztán kezet fogtunk, és elbúcsúztunk egymástól: „Most már minden jó lesz! Szép lesz! Igazságos lesz!”

– Kartársnő! – szólt utánam a bácsi. – Kartársnő! Mondja, nincs még egy ilyenje? Egy ilyen kokárdája?

– Nincs, de felezzük el az enyémet! – ajánlottam. – Van bicskája?

Volt. Nyiszáltuk hát azt a kis szalagdarabkát két még kisebbre, és sírtunk.

– A mocskos gyilkosok! A mocskos gyilkosok! – hajtogatta közben.

Aztán föltűztem a kabátjára. Kezet fogtunk újra. A bácsi még tisztelgett is. És közben csorogtak a könnyei végig a bajusza mellett.

Én nem mondom azt Nektek, hogy nyugodjatok békében! Túlságosan is békén nyugosztok, Ti, kényelmetlen halottak.

Olvastam azt is egy újságban, hogy: „ellenforradalmár bandák” fészkeltek be magukat a miniszteriális és egyéb hivatalos épületek padlásaira. Mindenki tudja – aki akkor élt és gondolkozott –, hogy ez vagy harminc órával a felkelés kezdete után egyszerűen lehetetlen volt!

Egy vaskos, tudományosnak nevezett könyvben azt is olvastam, hogy a tragikus esemény mindmáig felde-ríthetetlen.

Hát kik is, ugyan kik is hordatták össze a fegyvereket a reprezentatív teret körülvevő épületek padlásaira, mert egyszer szükség lehet rájuk? Kik tudták olyan pontosan, hogy megérkezhetnek erre a térre, ahol sokszor énekelték már a Kossuth-nótát, ahol sokan beszéltek már a tömeghez? Hogy megérkezhetnek egyszer sok ezren az igazságos világ lehetőségétől és a szabadság lehetőségétől részeg fiatalok és fiatalszívű öregek. És ők nem beszélni akartak hozzájuk! Ugyan kik is adták ki a tűzparancsot, hogy pusztuljunk el mind?!

Nem pusztultunk el mind!

Akik a tér szélén álltak és a Parlament oldalkapuihoz futottak, hiába dörömböltek ott is. De orosz katonák jöttek az alsó rakpartról, és szétlőtték a zárat! Aztán lekísérték őket az alsó rakpartra az épületen át. A déli oldalon egyik barátom menekült meg így, az északin a felesége. Egyik sem tudta, hogy a másik ott van. Csak a rakparton borultak egymás nyakába.

Kitűnőre vizsgáztak Ivánék azon a napon!

Egy fiú mellett cafatokká lőtték a menyasszonyát. A fiú még aznap elindult a határ felé.

Ki írja meg egyszer a történetedet, édes Nemzedékem? A halottakét?

A megnyomorodottakét?

A kanadai üzletemberét?

A svédországi fémmunkását?

A nyugatnémet szociológusét?

A holland családapát?

Azokét, akik cement után futkostak a családi házhoz, és legyintettek: „Szél ellen nem lehet! Csak minél több pénz legyen!” De néha belerévedtek a cigarettafüstbe.

És azokét, akik sose mondanak nagy szavakat, csak teszik a dolgukat tisztességgel?

A láthatatlan cezúrá, amely élesen és pontosan választ ketté bennünket: azokra, akik hazudnak azokról a napokról, és azokra, akik hallgatnak róluk, de őrzik és továbbadják, ahogy lehet – „reszketve és szilárdul, mint a húség”.

Nekem történetesen tanítanom is kellene. De nem tanítom, mert nem hazudok! Állok a katedrán – egyvalaki az '56-os ifjúságból – és már őszül a hajam. Az enyém megőszülhet – nincs a földben.

Nekem két születésnapom van. És október 25-e mindig szigorúan néz rám.

Hiába élek úgy, mint aki csak kölcsönbe kapta az azóta eltelt éveket, és elszámolással tartozik velük. Nincs mentség, nincs igazolás, nincs válasz a kérdésre: „És én miért?”

És mert a valósággal szembe kell nézni, vagy öt évvel később elszántam magam, hogy átvágjak a téren.

Szikrázó nyár volt. Szép fiatal mamák napoztatták a gyermekeiket a vörös kardvirágok és surrogó öntözőcsövek között, turistacsoportok mentek föl a lépcsőn.

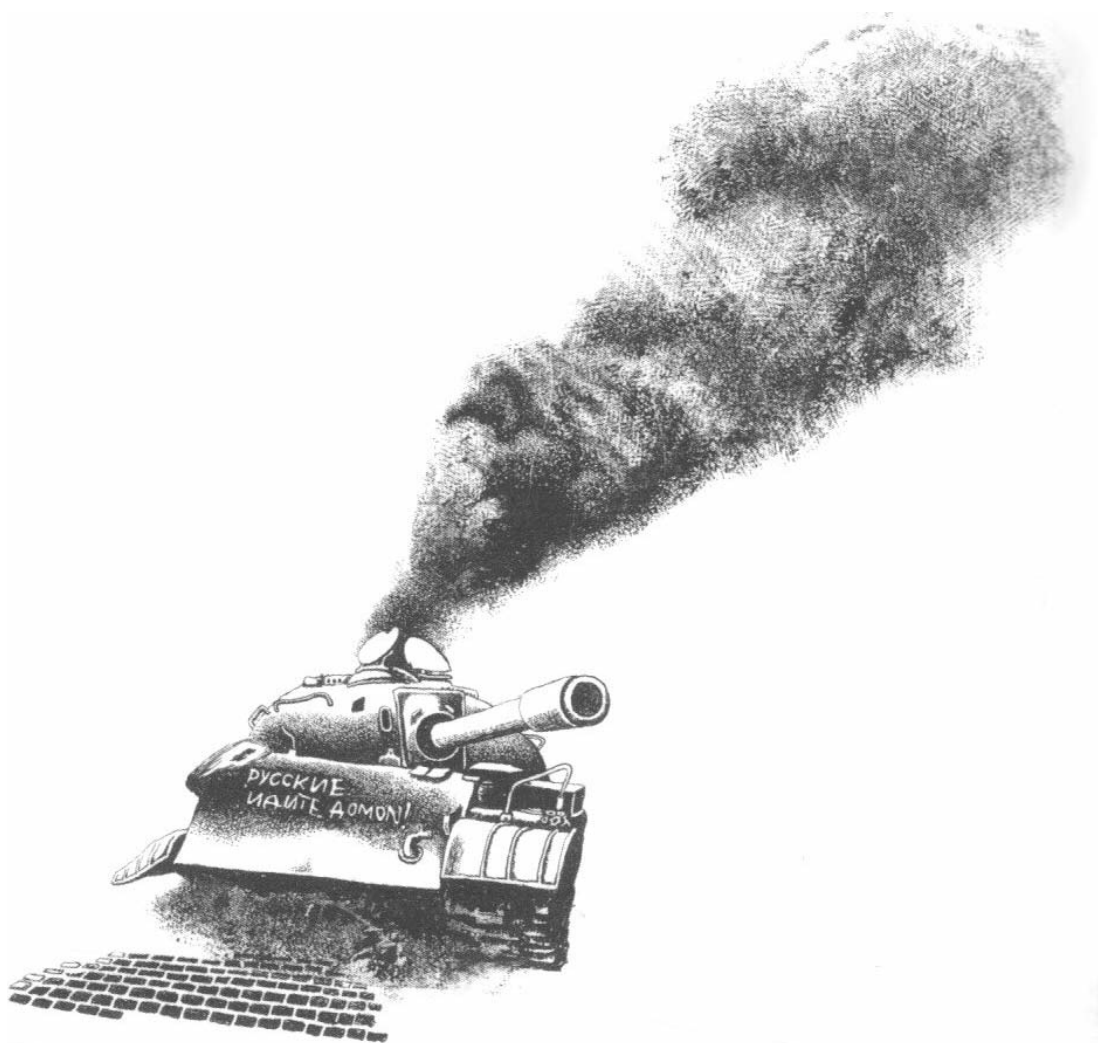
– Oda ne lépj! – sikoltottam magamban, és egyszerre fölüvöltött a fülemben a három szólam – mint annyi éjszakán azóta. Ott hevert a ballonkabátos fiú újra és a hosszú hajú lány is. Reszkettem és sírtam. De hát iszonyú nagy az a tér. Iszonyú nagy. Nem figyelt rám senki.

Mostanában sűrűn járok arra. Ott van munkaadó intézményem, tanítani is arra járok, és a szerkesztőségbe is. És mindig szembenézek azzal a hivalkodó kupolával – összehúzott szemmel, komolyan. Soha nem vágok át a téren, pedig talán már nem sírnék.

Csak most nem tudom abbahagyni a sírást – ebben a piros-kék-sárga vibrálásban.

– Majd elmondom – vetem oda Péternek néhány kapkodó mondat után.

Elmondtam.

Somogyi Győző: 1956, Tank (1986)

BOTH BALÁZS

Mártír

*Mit számít majd ki volt, mi volt?
Ha vezér kell, nem égő fárosz,
baljós jel, hogy van ki a sírig
hű marad igazához.*

*Ugyanazt mondja végig,
makacsul, sziklakeményen,
a tábor fagyott sarában
vagy a vallatólámpa tüzeiben.*

*Mert keresztkérdések drójtjai
éveit behálózták –
Tanulni kell a testnek
minden sajduló csontját.*

*Vagy gondolni egy-egy szép nevet
míg nyakra feszül a pányva,
a soha meg se született
fiakra, unokákra.*

Radnóti Miklós születésének századik évfordulójára

*Magára hagyva minden. Ásónyom, véső,
szívlapát, talicskányi csorba téglá.
Percekre tépve a vatta-csend;
egy repülőraj maradéka.
Az éjszakák. Éhséged első görcse
vérszívó-sereggel támad.
Tömbökké préselt rabok álmát
őrzik a halálfej-sisakos árnyak.
Délelőtt e sok horkoló halott
megint az árkot – vagy sírját – ássa.
Szomjat víz nem csillapít.
Eljött a próféták látomása.
Tiszta, rímes sorokba fogd hát
a förtelmes halál üzenetét
s lenyírva rabságod szögesdrójtját
világgá fut a beszéd.*

MEZEY KATALIN

Beszélgetés

– Jó napot.
 Nagy Emma vagyok.
 Nem emlékszik rám?
 – Elnézést, nem.
 – Nagy Emma vagyok.
 Együtt dolgoztunk
 az Andrássy út 60-ban.
 Nem emlékszik?
 – Valakivel összetéveszt.
 Nekem ahhoz az épülethez
 semmi közöm se volt.
 – Nem emlékszik?
 Együtt dolgoztunk.
 Én írtam naponta
 a táviratokat
 az államvédelmiseknek.
 Nem emlékszik?
 Maga Kocor János, nem?
 – Az vagyok, de nekem
 ahhoz az épülethez
 soha semmi közöm sem volt.
 – Nem? Az Andrássy út 60-hoz?
 Nem ismer meg?
 Van egy felnőtt lányom...
 Mérnök. Angliában.
 Nagy Emma vagyok...
 – Nem, bocsásson meg,
 összetéveszt valakivel.

Negyven év múlva

*Mellőztetésünk hosszú története
 a „játzó személyek” magánügye.
 A hatalom megbecsült: vermet ázott,
 mi is megbecsültük: beleestünk. Bele.
 Minket már annyiszor eltemettek,
 nem illett ismerni és nem illik ma sem.
 De legtöbben nem ezért nem ismernek.
 Nem ismernek. Csak úgy. Egyszerűen.*

*Mellőztetések hosszú története
 egyszerű agyrém. Sohasem létezett,
 amire emlékszel. Hiába, művészember
 legfőbb megrontója maga a képzelet.
 Hogy lettetek volna mellőzve, jóbarát,
 ha mellőzöttségtek nem tűnt fel senkinek?*

Kinek az asztalán?

*Lehet, hogy a Teremtőt jobban érdeklik a gubacsdarazsak
és nagyobb kedvét leli a vakondokban,
akik logikában rá jobban hasonlítanak,
vagy szelídségben, vagy a gondoskodásban.
Szegény Teremtő! Kiknek adta alakját?*

*Nyakaszakadt, fejekkel gurigázó század.
Méltó a vérmocsaras előzményekhez.*

*Alapanyaggá lett a Teremtő képmása,
akár a sertés, a tonhal vagy a tömpehomlokú juh.
Ki fogyasztja el, amit a saját fajtájából készít?
A végtermék kinek az asztalán csemege?*

Népdal

*Magyarország, de kapós vagy,
kutyáid se harapósak.
Hóbefödte, nádbeszegte
földed fölszántva, bevetve.*

*Hófelhőre karcolt fákon
szarka hintázik az ágon.
Fut a nyúl, oson a macska,
függöny lobog a magasba:*

*tört ablakon át kivágta
a szél, tótágast a házra.
Szarvas matatja a hóban,
ha valami ehető van,*

*hosszú nyaka földre nyújtva.
Agancsát felhőbe szúrja,
a bak mozdulatlan állva
néz, mintha valamit várna.*

*Mintha fehér porcelánban,
állnak a fehér határban.
Fejük fölött sólyom lebeg,
szárnya megtartja az eget.*

FÁBIÁN LÁSZLÓ
**Hová tűnt a piros vér
a pesti utcáról?**

Tamási Lajos emlékezete

Tamási Lajos nevét – gondolom, mint más korosztályom-beliék – mindössze a *Piros a vér a pesti utcán* című versének éléről ismertem jó ideig; olvastam már első megjelenésekor. Aztán, szégyen ide, szégyen oda, megfedkeztem róla is, mint annyi másról, ami azokban a zivataros időkben történt, és amiről hivatalosan is „illett” megfedkezni, hacsak nem akarta az ember átvenni azt a szóhasználatot, amely a győzteseket jellemezte, és amely olyan sebesen jó királlyá mitizált egy hazaáruló tömeggyilkost. Nem röstellem, de nekem – most igyekszem finoman fogalmazni – *etimológiai* gondjaim is voltak az ellenforradalom-minősítéssel. Szűkebb családomban nem gondoltuk forradalomnak 56-ot, csak azt mondtuk, hogy „begyűttek a ruszki”. Lejjebb erről még ejtek szót.

Valamikor a hatvanas évek végén fölépült Csepelen az új Munkásotthon (ott így nevezték valami – számomra ugyancsak érthetetlen – negatív eufemizmussal a művelődési házat), én pedig – ez akkoriban gyakorta megesett velem – éppen állás nélkül voltam. Azt hiszem, szakszervezeti protekció segítségével odakerültem művészeti előadónak. Úgy tetszik, nem voltam olyan gyanús, mint a szintén jelentkező Kiss Benedek, akit – és ez nem szimpla anekdota – bajusza miatt nem támogattak az egyébként kackiás fekete bajuszt viselő, az ÁVH-tól átvedlett igazgató. Nos, hamarosan riasztóbb jeleit is megtapasztalhattam az ott uralkodó légkörnek, és talán nem is a szárnalmas korlátoltság volt a legbántóbb. Az örök gyanakvás, az osztályharcos öntudat, amely a más elveket vallók egzisztenciális ellehetetlenítését tekintette fő feladatának, a sunyi följelentgetések undorítóbbak voltak. Ugyanakkor működött – Buna Konstantin vezetésével – egy nagyszerű képzőművészeti szakkör, amely nem sokat adott a szocreál normákra (nem is hiszem, hogy – mondjuk – Németh Miklós, aki azóta látványos pályát futott be, valaha is megértette volna a hivatalos szocreál követelményeit), és működött az Olvasó Munkás Klub – Tamási Lajos vezetésével. Ott találkoztam először – tudatlanságom folytán – az addig mitológiai homályba vesző költővel.

Akkor azt már sejtettem, hogy ez számára száműzetés, marginalizálás, ha úgy jobban tetszik, de még talán

azt is gyanítottam, hogy a helyszín az „átnevelést” célozza, hiszen az 1956-ban „megtévedt” költő társadalmi érdeklődését korábban nagyra értékelték. Ki kellett menteni – adekvát szóhasználat szerint – a revizionizmus uszályából. Bujkál bennem a gyanú: Lajos maga is szeretett volna kikecmeregni a kiátkozásból, fórumra vágyott. Az Olvasó Munkás Klubban nem csak az ott írással próbálkozók (Benke Lacitól az öreg Schuch János bácsin át a szorongásos Szemes Zsuzsáig) munkáit elemezgette, javígtatta, de rendszeresen neves vendégeket hívott (Tersánszky, Veres Péter, Fekete Gyula; csupán taláломra a nevek), a Csepel Újságban pedig szerkesztette az Olvasó Munkás című irodalmi mellékletet. Szóval tette, amit tehetett; előttem van dús öszes fürtjeivel, amint – gyöngye látása miatt – egészen közel emeli szeméhez az olvasnivalót.

És – talán nem is föltétlenül iróniával – elvtársnak szólította a klubtagokat. Engem soha; hallhatta már, hogy az én szótáramban legföllebb a Gárdonyi-féle gúnyval van jelen a szó. Nem beszélnek erről, ha mindez nem jellemezné pregnánsan azt a skizofrén világot, amivel ott szembe találtam magam.

Amikor pedig elkészült a Munkásotthon dísz-klubjában Szabó Lajos falí képe, fölavatására Tamási Lajos szervezett estet. A képen éppen „begyűnnek a ruszki”, előtérben egy tank, a fölszabaduló magyarokat pedig kenyérral kínálják megmentőik. Szóval, a szocreál hazugság-enciklopédiájának minden közhelye, ráadásul a szakmai korrektség szinte teljes hiányával.

És ezt a tömény sületlenséget, szemenszedett halandzsát kellett ott megvitatni Csepel párt- és szakszervezeti vezetőinek elvtársi fülei hallatára. A festő, önnön művétől megrészegülten dicsőítette nagy szovjet példaképeit, majd apodiktikus megföllebbezhetetlenséggel jelentette ki: a munkásosztályt csak az tudja hüen ábrázolni, aki közte él. Fegyelmезetten visszafojtottam röhögésemet, és szót kértem. Megneveztem a példaképeket (Joganson, Grekov, Geraszimov stb.), akik kinyírták az orosz avantgárdot, majd – az ottani esztétikai nívónak megfelelően – kijelenttem: Picasso sem lakott sosem galambdúcban, mégis egészen jó békegalambot festett.

Kitört a botrány. Miként hasonlíthatom a munkásosztályt galambdúchoz. Ha már ismertem volna Paul Ricoeur-t, számra jön az idézet: „*A hasonlóság nem jelent azonosságot, még kevésbé összeolvadást*”. Ennek híján is szerettem volna elmondani, hogy ez nem hasonlat, mindössze egyszerű párhuzam, erre azonban már nem volt lehetőség. Robbant Oláh Jancsi bombája, aki megkérdőjelezte, hogy a ruszki kenyeret kínált volna.

Mindenesetre, az estet tönkretettük. Szegény Lajos nem csak iszonyú zavarban volt, de érezte, hogy neki kellene rendreutasítani a magunkfajta renitenseket, amit ímmel-ámmal meg is tett, majd később, négy szemközt, finoman tudomra adta, hogy ez a munkásság főlegvára, itt az ilyesféle nyegleséget sértődéssel fogadják. Kérdeztem: a hitvány demagógiát miért nem?, de csak mosolygott. Engem még fenyegettek, hogy a pártbizottság elé citálnak, jóllehet, soha semmilyen pártnak, annak meg éppen nem, tagja nem voltam, de aztán lassan elaludt az ügy. Tamási Lajossal továbbra is – mondhatni – baráti maradt a viszonyom; sajnáltam megkeseredettsége miatt, hiszen csalódnia kellett az eszmében, amelyről pedig egy kivételesen bátor pillanatában nagyon is pontos ítéletet mondott.

Csepelről távoztam, messzire kerültünk egymástól. Láttam, persze, milyen keservesen próbálkozik visszakerülni az irodalmi életbe, hallottam szembajának elhaltalmasodásáról, olykor megemlékeztünk róla Hernádi Miklós barátommal, aki szintén tisztelője volt Lajosnak, találkozni azonban nem találkoztunk.

Illetőleg.

Illetőleg volt vele még egy szívbe markoló találkozásom, amely ismét plasztikusan bevillantotta a reményeitől megfosztott költő törékeny alakját. Nem vagyok ugyan újságolvasó ember (talán mert túlságosan sok időt fecsérelem lapszerkesztésre), egy alkalommal

véletlenül, vagy inkább sorsszerűen kezembe került az Élet és Irodalom egyik száma. Fölületes átlapozgatása közben szemem Tamási Lajos versén akadt meg. Lehetséges, hogy nem emlékszem pontosan, de ilyesféle címe volt: *Egy elmaradt randevű*. A vers erről is szólt. Jelesül arról, hogy a költő – ügyes-bajos mozgalmi ügyeit előbbre sorolván – nem megy el szerelmével a megbeszélte találkára.

Nem tudom, mennyire banális a téma. Csak azt tudom, hogy az én képem a vers elolvasásának pillanatában alaposan megváltozott Tamási Lajosról. Ezt a verset ugyanis akármelyik nagy költő magáénak vallhatná. Mint az igazi nagyok, úgy tetszik, Lajos is rádöbrent: a szerelemnél nemigen van jelentékenyebb dolog a világon; ebben az érzelemben tud igazán fölmagasztosulni az ember Isten társává. Ő pedig ennek egy szakrális pillanatát, a találkozást, az együttlételet odadobta holmi profán kényszer miatt.

Az volt az érzésem, Tamási Lajos egész életének szellemi kudarcát írta bele ebbe a versbe. Sőt. Egy kicsit mindannyiunk kudarcát, akik megéltük azt a rideg világot, amelyben a szerelem is elvtársi közösség sorsára volt szánva. Kínzó emlékezet ellen szólamlott föl öregem, rokkantan, rezignációjában még a fájdalom parazsával.

Bizonyos vagyok benne, utoljára a *költő* Tamási Lajossal találkoztam.

Somogyi György: 1956, utca (1986)

HORVÁTH (EÖ) TAMÁS Másik égbolt

Gondosan ügyelt rá, nehogy magamagát fösse oda az oltárkép szélire. Hanem az időt. Kardosan, sisakosan. Előbb-utóbb úgyis kitetszik: semmirekellő. Néhány napig magukfajtanak nézhetik még az üstfoltozók, szegkovácsok, de az első részegség a helyi kocsmában, és vége mindennek. Az emberfia, a megjelölt csak ül, ül, hozzák ki elé a sokadik iccével, s nem bírja eszméletét veszíteni.

Ezerszer megfogadta: soha többet. Csak ezt az egyet, utójára! Tanítványok is akadnak már. Némelyikük szökik, mást úgy kell elrugdosni. Nem, valójában semmit sem lehet reájuk hagyni. Azt képzelettel: stílus. Nyelvezet.

És vénül mindegyik visszafoghatatlanul. Ritkul a haja, pohosodik. Az eszmélete sem fog már beretvaként. Viszont ördögien forgatja az ecsetet. Nálánál mindenképpen ügyesebben. Le is tagadja rendesen, hogy volt valaha közük egymáshoz. A köszönés is csak egy kurta biccentés a tér, az ivó túlsó szegletéből.

Csak ő maga nem. Kézfeje csak nem akar ráncosodni, látása homályosulni. Emlékezete kihagyni. Első időkből úgy gondolta még: ajándék. Jóval később – egy évtized is belélt – döbrent rá, hogy otffejejtették. Két korszak határán, félúton.

Beleragadt a koranovemberbe. A szüretnek vége, pöcög még a must, de nem soká. Az első hó, a zegernyés-zimankós télelő viszont sehol még. Néha úgy tetszik: nem is érkezik el soha. Egyre fogyott a remény, hogy valahol, egy ismeretlen város, vidék kellős közepén rákattan szívére a jeges abroncs. Vagy a rablók, a fosztogató-erőszakoskodó katonák. Netalán a járvány.

„Túl messzire mentél.” (Mikor kilépett a kocsmából, semennyire sem bírta felidézni magában. Az biztos, hogy nem *olyan*.) „Én választottalak ki voltaképpen, s nem a Szárnyas, ahogyan ezt a papok szajkózzák. Mindnyájatokat én választottalak ki. Túlságosan nem zavar a hálátlanságotok. Az emberi nemnek sajátossága ez. A te fajtádnak különösen.”

Hasztalan kutatott emlékezetében, hol s mit követett el, miféle egyezséget sértett. Tisztában volt vele: a nyíltszíni ellentmondás, a *távozz tőlem* magában mit sem ér. Sötét források bugyognak az emberi hús, az emberi vér mélyén. Olykor a szentek könyörtelensége sem elég lakat alá tenni ezeket.

„Nevetséges, ahogyan a bamba sokaság, a szájtáti középszer magának elképzeli, kuncogott Amaz. Te viszont rájöttél valamire. Azért mindenre nem, mert

ahhoz együttvéve is kevesek vagytok. De amit tudsz, látsz, az sérti a köreimet.”

Talán az Utolsó Ítélet. Mindig odapingálják. Ahogy röhög, lángot okád, és vasvillája hegyire böki a kárhözott lelkeket. Avagy a Bűnbeesés, mikor asszonyfejű kígyóként kínálja a Gyümölcsöt. Végig kellene járni az összes helyet, hátha reábukkan, miként rúgta fel a soha meg nem kötetett különalkut.

„Képtelen vagy megállni, hogy ne merészkedj túl közel hozzám. Te, és a fajtád. Nem a gonosz hajt ugyanis, az elfordulás, hanem a szembenézés vágya minden kétség, minden keresés kútfejevel. Megélni, amit a közép el sem bír talán gondolni. Hétköznapi sóvárgáshoz hétköznapi bűn dukál. Elköveti, s valóságos könnyek között meg is gyónja. Te s a hozzád hasonlók hírből sem ismeritek a végleges szabadulást. Eszmélészetek első pillanatától kezdve engedtetek, mi több, kívántátok, hogy jelet tegyék reátok.”

Mikor a bordély környékére vetődött, folyton úgy intézte, hogy kerülje is, ne is. Megleste, de csak egy pillanatra, ahogyan kivillantják fedetlen keblüket, ölüket. Amint az éltes tanácsurak, fűszerkereskedők a zsenge gyermeklányokkal játszadoznak. S aztán sajgó ágyékkal surranni tova. Szégyenkezve, zokogva fogadkozni: soha többet, soha többet!

„Más egyezséget kötünk. Szabadon eresztelek, ha megfestesz. Emlékezetből, híven. Boldogan vénülhetsz, örök álomra is hajthatod a fejedet, akár a többi együgyű. De ha csak egyetlen vonás is hibádzik... Tudhatod, nem tréfálok.”

Olyant csinálj nekünk, Mester, amit mi, földhözragadtak is megértünk. Egy fejünk van, és két lábunk. Nem járunk ilyen-olyan iskolákat, hogy megértsük a mindenféle bonyolult összefüggést. Amit nem látunk egyből, az nincs.

Ne piszkálj minket folyton azzal, hogy rossz a világ. Hogy gyengék vagyunk. Magunktól is tudjuk. Nem akarunk különbek lenni. Az túl sok lemondással, túl sok fáradsággal, szenvedéssel jár. Boldogulni akarunk. Akárhogyan.

Amúgy semmivel sem vagy tisztább nálunk. Tudjuk, amit tudunk. Az ital. A mulatozás, a leánykák. Tán a fiúk is. A mi bűneink egyszerű bűnök. Berúgunk, félrelépünk, lopunk, verekszünk. Reggelre elfelejtjük. Ha nem így lenne, belebolondulnánk. A te vétkeid nem rendes vétkek. Jó érzés elcsámcsogni rajtuk.

Ne is reméld, hogy felszabadíthatsz minket. A szabadság számunkra gyanús. Ígéretnek, ígéretnek, és a végén kiderül: még mi tartozunk. Akkor inkább jobbágynek lenni. Igavonó baromnak, lábkapcának. Szűkös, nyomorult sors, de biztos. Azt fösöd meg, ami nekünk jó. Itt és most. Nem holnap, nem majd egyszer, mindörökkön örökké.

Csak ezt a pillanatot. A puha mellű, nagyfarú némbereket. Aztán majd a következőt. Nem akarunk időt ismerni.

Ne gyere a boldogsággal! Az úgy lett rendelve, hogy neked nem jár. Lehetsz okos is, szép is. Tisztességes is, de attól még csavargó maradsz. Elzavarunk az ivóból, ha úgy tartja kedvünk, és kipökünk utánad, ha elhordod az irhádát a falunkból.

A templomot azért pingáld ki még előtte. Széparcú szentekkel, angyalokkal, kiknek olyan a testük, akár a zsenge szüzeké. Mennysországgal, ahol ott térdeplünk sorban az üdvözültek között, mi helybeliek. Magadat is odamázolhatod, nem bánjuk. A Pokol tornácára.

Hanem azért szeress minket. Nagyon. Nagyon.

Rajtakapják, amint ott ácsorog az árkádok tövében, ettől félt talán a legjobban. Amúgy épp szökni készült. Kis batyuba kötötte motyóját. Elfelejteti a várost. Az országot, a nyelvet. Soha nem látta, az arcát is elképzelte csak. Tizennégy-tizenöt esztendő, ha lehet. Késő estig sóhajt, ábrándozik gyertyavilág mellett. Nem fér-fira vágyik még. Virágnevet ad álmainak.

Hebeg-habog majd, magyarázkodik, hogy voltaképpen a csapszékbe indult. Elgondolkozott csak valamin útközben. A fene törődik vele, mit vélnek róla ezek az egészen derék üvegfüvők és szőlőpásztorok.

A leányra meg végképp nem kívánta rátukmálni saját esetségét. Nem akart az semmit sem látni, de a virágok sem maguk választják nevüket.

Persze sejtik, mitől ne sejténék. Tisztességes népek ők. Nem sóvárognak, vacognak ők holmi árkádok alatt. Meghánagnak. Szétfeszítenék liliomszár-combjait. Szuszognának, hörögnének.

El, el délnek, nyugatnak! Valami olyan vidékre, ahol nem megy ki folyton a ház az ablakon. Ahol őszutóra, Adventre csak kiforrija magát a murci, csak tisztára seprrik az egek útjait a novemberi szelek. Csak az pusztul hiába, akinek szerelme van.

Máskülönben szemernyi remény sincsen kitérni a valóság elől. Nem, nem az a rettenet, hogy eljön a nap, az alkonyat, mikor nem gyúl többé fény az ablakban. Hanem az, mikor az emberfia belátja: így van ez rendjén. Amúgy minek csomagolt volna oly kínos sietséggel?

Harangoznak a toronyba'...

Valahová, ahol a képes és a közönséges beszéd nem zuhan egybe ily szörnyűséges módon. Ahol nem kell ezer-szer, tízezerszer is visszakeresni az énekek rejtett értelmét, s előbb-utóbb csak megfélemedeznek azokról, akiken bélyeg van. Ahol merő véletlenségből meghalni is lehet.

A leányka is belátja idővel: nem kívánt ő senkinek a sorsa lenni. Csuporba, kiskertbe való a virág, s ha elfonynyadt: ki, a ganyédombra.

Abban reménykedett: sikerül valamiképpen kikerülnie azokat a helyeket, tájakat, amelyek jelet süttettek rá. A képeket, melyek az ő neve alatt futnak, s amelyeknek eredetét azóta sem bírta hitelt érdemlően igazolni.

Azt, hogy létezik is, nem is. Kardosan, sisakosan.

Uramisten, Uramisten! Mitől, hogy meg nem halhatok? Mitől, hogy a vérző, ritka ég pont az én fejem fölött ér össze? Egyedül csak az én fejem fölött miért nem ér össze?

Félek. Attól, ami soha, soha be nem teljesezhet. Üst-foltozóké és latrinapucolóké a Mennysország. A langyos. A hárfapöngés meg az angyali kar. Néha feladnám érte valóságomat.

Uramisten! Miért, hogy amúgy igazából el sem kár-hozhatom már? A szerződés, amihez nevemet adtam, se veled, se nélküled.

Miért nem deresek, vacogtatók a hajnalok?

Fehéredésig szorított ököllel, roppanó zápfogakkal alkuszom. Ama Másik díszlet, adóbehajtó csupán. Te küldted rám, úgy lehet. Te szabadítottad reám a leányokat, a bort, a csillagokat. Kísértésnek, míg tart az eszmélet. Pörben legyen magammal fogytig.

El ne felejtsek magyarul, bárhogya is óhajtanám.

Te zúdítottad a nyakamba e tájat, e népet. Minden virágot, minden követ befogad e föld, s könyörtelenül átgúr a maga képére. Bujdosásomban se bírnak menekülni. Áldassék érte szent neved?

A csillaggal-faggal reszkető Adventet add meg nekem! Nekünk. Ne is a hószakadást, a boldog, békés Karácsonyt, csak a várakozást. Éhezhesünk, szomjazhassunk, fázhassunk.

Nem a haláltól rettegek, Uram, hanem az azt előző ürességtől. Mikor a porfia a való és a káprázat közötti határsávjában illeg-billeg. Évekig, évtizedekig. Szakmányban kapja a képébe önnön tétováságát, hiábavalóságát. „Aranycsákó a fejébe'...”

A szavakat add vissza legalább! A nyirkos-reszketős, csillagtalan hajnalokat. Már nem reménykedik az ember, a halálfia. Sem fehér Karácsonyban, sem kikeletben. A lélek senkiföldjét, a magtalan várakozást, ha egyéb nem maradt.

Miért, hogy nem békülhet azzal sem Ég, sem Föld, aki zimankós-zúzmárás időkre tartogatja kérdéseit, botladozásait? Miért, hogy el nem kárhozhat jobb híján?

Hol késik, Uram, hol a Fehér Király?

A háta mögül kuncogott-vihogott. Vagy még inkább húsának, hajszálereinek mélyéről.

„Ne hidd, hogy visszamenekülhetsz közéjük. Cipelnek, tartanak, amíg összetéveszthetőnek ítélnék. Aztán eleresztik a karodat lelkiismeretfurdalás nélkül. Hiába is bizonygatod, hogy a te nyelved az övékéből való.”

Egészen bizonyos volt benne, hogy az alakok, az arcok, a hátterek mind az ő keze alól kerültek ki. Létezik néhány olyan ötlet, amelyet egyik tanítványnak sem sikerült eloroznia. De a helyen, ahol állnak – ő és a Hasonmás – még soha meg nem fordult. Soha.

Be kellene ismerni. Meg sem próbálta igazából. Meg is feledkezett róla, miközben a hús, az ösztön gyötörte.

„Nincs jogod arra hivatkozni, hogy az ő botlásaik bocsánatot nyernek. Utat kértél tőlem, időt. Halandóságodat kínáltad fel cserébe. Pontosan tudtad, miféle alkut kötsz, kivel. S hogy nem lehet visszacsinálni, utólag módosítani.”

Azok ott hárman földet hoztak, vizet, édes füvet. Havat is talán. Egy percig sem vonta kétségbe, hogy mindháromnak kardja, gloriolája az ő keze által került oda, a templom falára. De mit keres itt ő, mi a bűbánatot a magyar rengeteg kellős közepén? Fenn trónol a Majomkirály a fehér paripa nyergében. Övé a világ, övé a sokaság.

Megfordul, és a képébe vágja. Ismeri az ígéket, a feloldó, elbocsátó imádságot, amivel kiválthatja magát. Amivel visszaperelheti a halandóságot.

„Nem teszed meg, nem mondd ki!” (Továbbra is hátulról, a homályból. Önmagából.) „Szívedben, szavadban lerázhatsz magadról, de a zsigereidet önként

ajánlottad fel nekem. Hogy időről időre felrúghasd a titkos alkut, bekandikálhass azokra a helyekre, amelyek a középszerűek, a kábán élvezők számára lettek kijelölve.”

Nemigen értette (vagy nem akarta), mit kíván tőle az a három. Miért fúrják tekintetüket az övébe. Hiszen már elásta, elhajította a talentumot. Hűtlen és rest szolga. Miért nem eresztik?

Vagy csak képzelte? Hogy a föld, a fű, a víz még a helyén van. A nyeregkápán, hol rendesen a tömjénnek s a mirhának a helye. Nyilván ő maga fösztötte oda ezeket, de nem itt. Máskor, máshol.

Hogy odakint lassanként kikristályosodik a levegő. Leforrt a murci, s könnyű fagyokkal ereszkedik alá a novemberi koraalkonyat. Kézfeje ráncosodik, s már a hátralevő éveket számlálhatja.

„Haladékot kapsz, mint annyiszor. Nem vitás: súlyos és megszegyenítő vereség az osztályrészed. De te folytonfolyvást kisurransz a résen. Azon a meghatározhatatlanul keskeny senkiföldjén, amely bűn és hivatottság között húzódik. Azért ne hidd, hogy újraosztjuk a lapokat.”

Fájt a feje. Előző nap – biztos volt benne – nem ivott. Nem többet legalábbis a kelleténél. Mint mikor havazni készül.

KORPA TAMÁS

van Gogh önarcképét nézi

Essünk túl rajta, mint egy keserű gyógyszeren, mondod, elnyílt, bedagadt szemekkel, s mint egy csapóajtón (apró ujjakkal masszírozva, paskolva a felkattintás után) lelépsz fél lábbal a képről, képlékenyen, rúgósan behajlítva a térded: el kell játszsanunk a Szerepet mindig, folytatod, elhagyni a keretet, a tudat vaskos kiszögelléseit, a kép felszínébe süllyedő üveglapot, s ami a legnehezebb: telenőni, hirtelen levegővétellel a szobát, hogy átbukjanak a körön kívültre nyitott ablakon a függönyök: „Íme hát, itt vagyok!” Felébredek, elnyílt, bedugult szemekkel, olyan lelassult, gyűrűző mozgással, mint mikor a vízbe érkező kő, súlyos szkafanderében,

a térben, nagyon hosszan merülni kezd. Megszólítalak, mintha. Itt volnál: „képzeld, azt álmodtam”, leválsz a képről (ágtól a levél, levéltől a címzett) és beszélsz, a térdedet meghintáztatod, pálinkát tüntetsz el a torkodban, felborzolódik a pohárból kitiüremkedő, ideges ecsetvég, s rádől a falra, mint a cső. A hűvös padló felajánlja a járást, a hideg ellen beoltott falon felkattintani a villanyt: kivédeni minden utórengést a tudatban. Aztán legközelebb, mégis, mintha csak egy szerepet játszának, az ágyban, ülve ébrednek: „munkába állnak a pálinkaőrzők”, mondom, és az a Másik, most már az is: Én. S vagyok.

SZENTMÁRTONI JÁNOS

A kérdező

Hol van az ihlet mostanában?
Füvet nyír kockás klottgatyában?
Vagy koporsót kísér érintetlen
huszonhat éve meg-nem-írt versben?

Hol van az ihlet mostanában?
Olvasatlan könyvek porában?
A földre szegzett tekintetben?
Dehát élhetne sokkal szebben.

Hol van az ihlet mostanában?
Százéves madárban: nagyanyámban?
Pohárban ázó fogsorában?
A reménytelenség-altatásban?

Hogy úgy váraozik: itt a vége?,
s körbe angyal-úr lengi égve?
Vagy abban, ahogy megöregsünk,
s iszonyodva nézzük, mivé lettünk?

Hol van az ihlet mostanában?
Keresztanyám daganatában?
A beléből kivágott halálban?
Az idő-moccanatlanságban?

Hol van az ihlet mostanában?
Az omlani kész szülői házban?
Hogy kéményei elröpülnek?,
és romjaira csöndek ülnek?

– nézi a fiú, nézi és várja,
mély semmiből Kassák szamorvárja
átlobogjon zúgva a múlt fölött,
de nem lát, csak virágzó lódögöt.

Hol van az ihlet mostanában?
Újrahullt nővérem hajában?
Vagy húgaim ahogy útrakelnek,
s hol egykor én, most ők énekelnek?

Hol van az ihlet mostanában?
Gerincem csigolyasorában?,
min nem találsz tiszta dallamot,
mert billentyűje elkopott?,

talán mert mindig rossz helyen álltam?:
ihletűzők szúrós magányában?
Oda ültem, hol nem ült senki
pitypang bolyhaiként elperegni?,

oly sikerrel, hogy már nem is látszom? –
tanítani kéne elbukásom
a test téli hadjáratában...
Hol van az ihlet mostanában?

Vasamban?, magas koleszterinben?,
puffadt májban?, roncs idegeimben?,
virágokra vak szaglásomban?,
térdem csavarjában is ott van?...

A tűzfal-szemű utcagyerekekben?:
mint a régi szódásló, csak verten
engedelmes... dehogyan az, csak hallgat,
s belül már szövi a forradalmat...

forradalmat?, dehogyan, csak a káoszt,
mit deprimált kora unottan ráoszt,
és mikor hősnek képzelet magát,
bedobja egy költő ablakát...

Hol van az ihlet mostanában?
Hogy nem jártam 56 havában?
De Attilával illan vérem
a Nyár utcai fülkefényben?,

testébe fűrt töltényből virágzom
egy semmiből rakott barrikádon?,
hogy a jegeces történelemben
csak sóvár magammal állok szemben?,

hogy árulók közt botladozom,
s ködükbe csupán verseim hozom?
Hol van az ihlet mostanában?
A robbantás öngyilkosságban?

Vagy abban, aki fölgyújtja magát? –
kiiitta volna a Niagarát,
de szomját nem oltotta senki
nyákos büntudatunk elviselni;

pokolgép-tetemnél bomló anya,
akit gyermeke rángatna haza
nyüszítve, sírva, mit sem értve...
perzsel a kínjuk, s nem veszed észre!

Hol van az ihlet mostanában?
Hogy megláttam egyszer egy barna lányban?
Akit azóta is elkísérek
mindenhová, bárhogy is éget?

Vagy ahogy látott felnőni hozzá,
míg távolodott ritkuló ponttá?,
hogyan egy pont-csillag-robbanásban
újra szétossza magát másban?

Vagy ahogy engem szeret, szabadon?
Hiszen hűségét is tagadom!
Fölfalna inkább vacsorára:
ne a férje legyenek, csak az álma.

Próbálom őt én is így szeretni:
hogyan amíg fogyatkozom – teremni:
gyümölcsöt hullató könnyű ágként
gyönyörű szemében elkápráznék....

majd lenni eső, arcát mosdató,
míg alá-ring hűsen mind a tó,
hogyan életét falevél-csónakon
röptesse a szárnyas irgalom.

Hol van az ihlet mostanában?
Mesterem izzó Rómájában?
Vagy Gí ezer-lencsés szemében,
szétszórva varázsát Velencében?:

hogyan *Zanipolo kútja* tövében
lányom, Anna ül s olvas éppen,
tán az én verseim: s épp megérti,
amiért érdemes volt elégni?...

vagy az *Önarcképben* Muránóval?:
ajtó túlfelén anyám is ott van,
s mert kíváncsi rám, hát lefényképez,
mint jutok el lassan lényegéhez?

Ahogy vízre kitölt széken szíu
fényben ül, sír egy félhomály-fiú,
múltból sejlő nyolcéves indián:
nem angyal már – de emberhiány?

Hol van az ihlet mostanában?
Miért nem ott még, ahol láttam?
Az aranyesők illatában?
Illatokba csomagolt anyámban?

Miért csak a nyirkos föld sarában?
A füvet nyíró klottgatyában?
A koporsó-árny-nem-levésben?
Amit elhagysz, amit lekéstem?

Miért mindig a túlpárti tűzben?,
melybe vonat-fény-szálat fűztem
annyiszor még gyerekkoromban...
angyal-szakadás: tolla lobban;

s te ott állsz két úr közt: a mostban,
az ihletig lemosakodottban,
az istenig kifésülködöttben...,
a bedült Gőz utca 15-ben.

Hol van az ihlet mostanában?
A legyilkolt iskolatársban?
Hogy ráköszönök, mert még látom?,
„ki az, apa?” – kérdezi lányom?

Vagy barátom apja temetésén?,
min összegyűlt az osztály, mélyén
a soha-meg-nem-alkuvásnak...
ó, dehogyan: mélyén a tántorgásnak,

hogyan megmosolyog minket, ha lát:
szemünkben lerombolt Ararát;
könnyebb már, akit földbe eresztünk,
nézzük egymást, milyenek lettünk:

öszülő kamasz, s csak a szája jár,
holnap botra dőlő fogatlan betyár...,
s üres a délután, semmilyen;
mivégre jöttünk hát ennyien?,

csak a szél zúg bennünk s a szégyen...
komolykodunk halálra ítéltén.
Hol van az ihlet mostanában?
Az elégetett percek havában?

Gyerekekben sír?, részegben oldalog?
Hogy tudom, meghalsz, s tudod, meghalok?
Hol van az ihlet mostanában?
Sztétizzott József Attilában?

Netán eklogába vésték Bornál?
 Elillant *A földvári mólónál*?
 Nagy Lászlóban biceg a Holdon?,
 fát metszve az égi porondon?,

csikót táncoltat szívünk hegyéig,
 de szárnyait sajnos el nem érik?
 Hol van az ihlet mostanában?
 Hallgat a yorick-koponyákban?

Vagy falat épít Gilgamesben
 az élhetetlen Budapesten?
 Vagy Noah-noah lett Gauguin-ben?
 Vagy még mindig követ fejt Recskén?

Hol van az ihlet mostanában?
 Lelőtt emlék csöndjébe zártan?
 Vagy a szü-percegés-szóközökben?
 Ahogy fordulsz, s ahogy visszajöttem?

Harsonaszóig írom a versem:
 hogy míg rá nem találok – keressem.
 Hogy amíg ő nem leszek – kutassam.
 Adja mind vissza, amit od'adtam.

Hisz kifogytam alóla, mint a part,
 a lábnyomunkból kipergő homok.
 De Ulysses szomja úz, láza hajt.
 Szemem tatján Columbus ácsorog.

Somogyi György: Lakótelep (részlet, 1982)

MISKOLCZY ÁMBRUS Reformot! De hogyan?

Kazinczy Ferenc
és Berzeviczy Gergely furcsa vitája

Reformot! De hogyan? – összeurópai kérdés. Forradalommal vagy forradalom nélkül? Vagy reformot reform nélkül? A németek állandóan reformáltak, de – egyes mai történészek szerint – inkább csak a káoszt strukturálták át. A reform-modellként szolgáló Angliában a reform eszméjéről nem sokat beszéltek, reformon konkrét dolgokat értettek, mint parlamenti reformot vagy a prostitúció szabályozását. A reformer szószármazék viszont talán éppen az angol nyelvben született.¹ Ugyanakkor az is jellemző, hogy egy 1930-as brit lexikon szerint a reformizmus törekvése a személyiség pszichopátiájára utal.²

Magyarország – Csaplovics János találó kifejezésével – Európa kicsinyben, sajnos olykor nagyon zsugorított és szorító. A reformkor azonban nemzeti történelmünk aranykora. Ennek egyik előkészítője Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely furcsa vitája, amelyben reformról volt szó, de a kifejezés említése nélkül. A reform szó ugyanis viszonylag későn honosodott meg nyelvünkben. Martinovics a legradikálisabb és leggátlástalanabb reformer kivallatása során még *reformatio* leopoldináról nyilatkozott, és Széchenyi is a *Hitelben* „egy józan s csendes *Reformatio*”-ról értekezett, a *Stadium* eredeti címe pedig *Reformatio* lett volna.³ Kossuth viszont 1832 szeptemberében a zempléni megyegyűlésen *Reform* című Széchenyiműről szólt,⁴ és – talán – vagy angol hatásra rövidítette a szót, vagy Kazinczy szórövidítési technikáját követte. A reformprogramot azonban 1795 után Berzeviczy Gergely képviselte a legkövetkezetesebben. Kérdés, milyen áron? És milyen hatással? Erről is szól a Kazinczy–Berzeviczy-

vita, amely történelmi szakirodalmunk egyik kedvenc, ugyanakkor a háttér források ismeretét nélkülöző témája.

Van, aki „két véglet küzdelmé”-t látja a vitában, amelynek során Kazinczy „idealista nacionalizmusa” szembekerült Berzeviczy „doktrinér jellegű racionalizmusával” és „utilitarisztikus gazdasági elgondolásai-val”.⁵ Ezzel sokban egybehangzik Révai József tézise, amely szerint a két férfiú a felvilágosodás továbbélésének két egymástól eltérő módozatát képviselte, és pedig Kazinczy a nyelvújítással a polgári fejlődés járható útját róttá, míg Berzeviczy ökonomista radikalizmusával a Habsburgok segítségét keresve szembefordult a nemzeti követelésekkel, és végzetesen elszigetelődött.⁶ Szauder József a leegyszerűsítő tézisekkel szemben foglalt állást: „Ha [Kazinczy] Kisfaludy [Sándor] fő törvényével, a nemzetiséggel és hazafisággal a maga egyetemes szempontú s klasszicista ízlésű irodalmiságát szegezte szembe, Berzeviczy Gergellyel szemben valósággal Kisfaludy Sándor mezét öltötte magára: a feltétlen Habsburg-barát ökonomistának kozmopolita tanait oly élesen utasította vissza, mint egy nemesi-nemzeti szemléletű patrióta.” Kazinczy mégis „önmagához hű magatartás”-t tanúsított, „amely az élet szélső álláspontjai között, megértve és bírálva, visszatükrözve is azokat, az átfogó egység, a harccal megvalósítandó nagyobb s igazabb harmónia útját készíti elő.”⁷ Sinkó Ervin mesteri Kazinczy-esszéjében viszont Kazinczy-nak „Berzeviczyvel való ideológiai konfliktusa a magyar hazafiságot, a magyar nemzeti koncepciót illetően – voltaképpen Kazinczy konfliktusa Kazinczyval”, tehát „a nacionalista” a hajdani jozefinistával, a poszt-jozefinista Berzeviczyvel, mint a maga kozmopolita alteregójával vitatkozott.⁸ A hazai történetírásban „a feudális nacionalista” Kazinczy támadt rá a felvilágosodás társadalmi érzékenységét képviselő Berzeviczyre, aki kakaslomnici kastélyának dolgozószobájában „néma szavak”-at vetett papírra, „amelyekre az ország-

1 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III.* Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 1976. 360.

2 Derek Beales: *The idea of Reform in British Politics, 1829–1850. Reform in Great Britain and Germany 1750–1850.* Szerk. T. C. W. Blanning, Peter Wende. Oxford, 1999. 160.

3 De elejtette, mert megérezte, ami az 1840-es évek derekára bekövetkezett: „Most viszont annyi a reformer szakács, meg kukta, hogy se vége se hossza.” (*Adó és két garas*). Viszont magát továbbra is „ernyedetlen reformer”-nek tartotta. (*Politikai programtörvények*)

4 „Egy jól elrendelt társaságban a privatusok javának világos, elhatárolt, szoros törvény által kell a sajtó visszaélése ellen biztosságba helyeztetődni. De megadja-e a censura ezen biztosságot! Teljességgel ne, én s velem az egész világ is úgy tapasztaljuk, hogy a censura nem sokat szokott az individuumok személyes becsületére vigyázni. Egyedüli célzása a censurának az volt, s az marad, hogy azon principiumok ellen, melyek a hatalmasabb résznek sajtójai, semmi se nyomtatódjon,

minden egyéb kívül fekszik a censura gondjain. Nálunk de facto törvény nélkül oly szoros censura gyakoroltatik, hogy amint országunk két érdemes mágnásainak a „Reform” és „Előítéletek ellen” czím alatt kiadni célzott, de még a censura törlései után is ordonnancz módjára elnyomott munkái bizonyítják, erősebb censurát képzelni is alig lehet, mégis ki nem emlékezik azon gyalázatos penna harcra, mely a belletristák, szógyártók és grammatikusok serege között a résztvevő feleknek undok mocskoltatásával, gyaláztatásával a publicum undorodásáig szabadon és gátlás nélkül gyakoroltatott.” KLÖM, VI.

5 Huszti Dénes: Kazinczy és Berzeviczy Gergely vitája a jobbágykérdésről. *Katolikus Szemle*, 1938. 6. sz. 345–346.

6 Révai József: Kölcsey Ferenc. [1938]. Uő.: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp., 1960. 8–11.

7 Szauder József: Bevezetés. Kazinczy Ferenc: *Válogatott művei. I.* Szerk. Szauder József. Bp., 1960. LXXX.

8 Sinkó Ervin: *Magyar irodalom. I.* Novi Sad, 1963. 251.

ban akkor talán csak a környező hegyek figyeltek”.⁹ „A néma szavak” és „a figyelő hegyek” metaforája azonban nem magyarázza meg, hogy akkor miként is kerülhetett sor a vitára, és miért láthatott napvilágot viszonylag sok Berzeviczy-írás. És miért tudott Berzeviczyról olyan lelkes és emberi jó tulajdonságait oly meghittent bemutatató méltatást adni róla és munkásságáról a *Tudományos Gyűjtemény*,¹⁰ külön kiemelve, hogy a tiszai evangélikus kerületi iskolák felügyelőjeként „fejtette ki nagy lelkének legszebb tehetségeit”.¹¹ És erre példa Kossuth, aki otthonról hozta a hatalommal dacoló Martinovics iránti tiszteletét, az eperjesi kollégiumban ismerte meg a felvilágosodás természetjogát, amelynek szellemét éltette mindhalálig.¹² A feudális nacionalizmust valló dichotóm szemlélet viszont a vita lényegének félreismeréseként bélyegezte meg azt az árnyalt elemzést,¹³ amely a progresszió belső vitájaként jelenítette meg a fejleményeket.¹⁴ A nyugati magyar történészek szerint pedig a vita választat jelez, mert az állampolgári magatartás két – „azonos megvalósulási esélyekkel” rendelkező – változata került egymással szembe, a nemzetekfölötti hungarus patriotizmus és a kizárólagosságra törő magyar nacionalizmus.¹⁵ Ebből a túlideologizált historiográfiai szövevényből a kiút a múlton keresztül vezethet a jövőbe.¹⁶ A múlt tanúsága Berzeviczy és Kazinczy irathagyatéka; sajnos, nem kerültek elő a bécsi titkosrendőrség idevágó dokumentumai, mert – mint látni fogjuk – a titkosrendőrség és nem a tátrai hegyek figyelték a fejleményeket.

A vita két felvonásban bontakozott ki. Először 1809–10-ben kemény levélváltásnak lehetünk tanúi, majd 1817-ben éles cikkváltásnak. És két olyan ember került szembe, akiket alapvetően összekötött a szabadkőműves és aztán az „összeesküvő” múlt, mert feltehetően Berzeviczy is kapcsolatban állt a Reformátorok Társaságával, és aztán 1800 táján névtelenül német nyelvű röpiratot tett közzé *A magyarországi felségsér-*

tési per címmel, amelyben a mozgalom mérsékelt jellegét hangsúlyozta, és azt, hogy a perrel és a kemény ítéletekkel „a tehetségek és a tudományok ellen hirdettek háborút”.¹⁷ És amíg Kazinczy 2387 napot töltött – saját szavai szerint – a kalitkában, Berzeviczy a családi birtokon húzta meg magát, és úgy vívta meg a reformerek utóvédharcát, hogy az íróasztal mellől támadott, újabb és újabb értekezést készítve kora nagy kérdéseiről. Kora valósága béklyózta az íróasztalhoz. Végzetes traumának bizonyult ugyanis az, hogy 1802-ben nem választották meg diétai követnek, és a megyei életben sem igazán tudott érvényesülni, bár sokan becsülték azokért az erőfeszítéseikért, amelyeket annak érdekében fejtett ki, hogy piacot találjon a tokaji bornak. A szepeesi földbirtokosok fő pénzbevételi forrása ugyanis a tokaji bor volt. Berzeviczy a kettős – az uralkodói és a rendi – reakció elhárítása érdekében olyan szövetségest keresett, aki segíthette volna reformelképzelései megvalósítását. 1802-ben még József nádorhoz fordult, 1805-ben már Károly főherceghez. A nádornak olyan reformprogramot fejtett ki, amely az 1830-as évek reformstratégiájára emlékeztet; még diétai úton akart haladni. De aztán úgy látta, hogy erre nincs remény, százötven éves kormányzati nevelő munka kellene új nemzedék születéséhez, most viszont – írta az 1802-es diétáról szóló Göttingában megjelent értekezésében – „Magyarországon előbb vagy utóbb katonai reformra kerül sor.”¹⁸ Ennek megfelelően Károly főhercegnek a nemesi felkelés megszüntetéséről értekezett, és a királyi hatalom kemény fellépését sürgette.¹⁹ Ekkor már magasabb felkérésre dolgozott. A titkosrendőrségi politika egyik irányítója, Armbruster udvari titkár volt az, akivel szorosabb kapcsolatba került. Armbruster a Napóleon-tisztelő posztjosefinista reformirányzat híveként azt is feladatának tartotta, hogy a magyar írókat megfegyelmezze, mert irritálta, hogy azok valamiféle „láthatatlan egyházat alkotnak”,

9 Kosáry Domokos: *Napóleon és Magyarország*. [1971]. Uő.: *A magyar és európai politika történetéből*. Bp., 2001. 246–250. A feudális nacionalizmus fogalmának történetéhez Miskolczy Ambrus: *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*. Bp., 2006. Uő.: *Felvilágosodás és liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakíthatóság? Egy magyar történelemszita anatómiája*. Bp., 2007.

10 Berzeviczy Gergely életírása. TGY 1822. V. k. 63–72.

11 Uo. 69.

12 Miskolczy Ambrus: *Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcselete*. Bp., Állami és Jogtudományi Kar, 2007.

13 Zsigmond Gábor: Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc vitája a parasztok állapotáról Magyarországon. *Valóság*, 1975. 4. sz. 77–91.

14 Kosáry: *A magyar és európai politika*, 285. szerint Zsigmond Gábor tanulmánya „éppen a lényegét hagyva ki” nem vette észre, hogy „a tanulmányunkban szereplő politikai, világnézeti tendenciák csaptak itt össze” – ami annyiban igaz, hogy az inkriminált szerző magával a vitával foglalkozott, és az érvelések szerkezetével, valamint minőségével, és

a vita magas színvonalát tartotta olyan hagyománynak, amely a magyar tudományt kötelezi... A szerző aztán elhagyta Magyarországot.

15 Moritz Csáky: *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Wien, 1981. 169.; v. ö. Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Bp., 2008. 276.

16 Fried István: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*. Sátorlajújhely–Szeged, 1996. 45. A leegyszerűsítő szemlélet ellenében sürgeti a vita háttérének feltárását.

17 *Naplók, följegyzések, röpiratok. A magyar jakobinusok iratai. III.* Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1952. 331.

18 [Berzeviczy:] *Ueber den ungarischen Reichstag vom Jahre 1802. Magazin*, 117.

19 [Berzeviczy Gergely:] *Über das Ungrische Militär System*. 1806. OSZKK, Fol. Germ. 864. 1–2. (A címet Berzeviczy írta rá a kéziratra, amelybe itt-ott bele is javított. Ennek a tisztázatnak az előzetes fogalmazványa a szerző kézírásával ugyancsak az OSZKK-ban található, jelzete: Fol. Germ. 1157.)

ahelyett hogy egymást mocskolnák.²⁰ Ennek érdekében vitákat akart kiprovokálni, és mint lapszerkesztő honoráriumot is fizetett, bár igazán célját nem érte el, mert mindenki a maga játszmáját játszotta. Berzeviczy is. Az együttműködés egyfajta védettséget biztosított. És erre szüksége volt, mert sok olyat írt, ami nem tetszett Bécsben. Az még titokban maradhatott, hogy 1790-ben Magyarország függetlensége mellett kardoskodott, de az már nem, hogy 1797-ben Lőcsén éles hangú vádiratot tett közzé a Magyarországot sújtó birodalmi gazdaságpolitika ellen.²¹ Be is tiltották. De az, amit Berzeviczy a parasztok helyzetéről írt, már inkább tetszett a birodalompolitika egyes játékmestereinek. Nem kétséges, ez Berzeviczy legjelentősebb műve. Radikális szemlélete miatt nem akadt rá kiadó, kéziratban terjedt. Máriássy Józsefhez is eljutott egy példány, aki anélkül, hogy szólt volna a szerzőnek, 1806-ben Lőcsén egyszerűen kinyomattatta. Már csak a címlap hiányzott, amikor meghívta ebédre Berzeviczy Gergelyt, és egy csésze kávéval átadta a bekötött könyvet, jelezve, hogy saját maga veszélyére adta ki, mert nincs törvény, amely megtiltaná, hogy magyar nemes saját felelősségére könyvet adjon ki, és így „az egész nemesség becsületére válik, hogy e munkát egy nemes írta, és egy másik nemes adta ki”. Berzeviczy nem akarta letagadni, hogy ő írta, de a kinyomtatásban nem akart részt venni.²² Ezért – mint munkája második kiadásához írt előszavából megtudjuk – megegyeztek, hogy a címlapon világosan jelzik, hogy Berzeviczy Gergely írta és Máriássy József saját akaratából adta ki.²³ De még mielőtt a címlap elkészülhetett volna, Máriássy sok példányt szétosztott, a megye ezt megtudta, háromnapos fogságra vetette a nyomdászt, a „kiadó” ellen pedig fiskális akciót indítottak. Máriássy elindult Budára, de – mint Berzeviczy Gergely hol így, hol úgy emlékezett – Cinkotán vagy Kerepesen felborult a kocsija, és nyakát szegte. Az ügy elaludt, és ez némileg gyanús. A Helytartótanács elrendelte a könyv elkobzását. A szepesi városok comese szerint 500 példány van a nyomdásznál, de azokat a helyi kiváltságok sérelme nélkül nem lehet elkobozni.²⁴ Valójában több mint ezer példány maradt a nyomdásznál, és ezek a nyomdász halála után 1808-ban már Berzeviczy Gergelyhez kerültek, aki egyházi kapcsolataival élve próbálta terjeszteni.

ni.²⁵ 1812-ben felvetődött a második kiadás lehetősége, de amikor Ófelsége érdeklődött, hogy miért és hogyan kobozták el a munkát, a Helytartótanács az előiratokat nem találta.²⁶ Közben Genersich János lefordította latinról németre.²⁷ Az államrendőrség először csak megérdeklődte a Magyar Kancelláriánál, hogy miért kobozták el a latin művet, és nem érte be a válasszal, hogy a munkát Magyarországon a cenzúra megkerülésével adták ki.²⁸ Aztán közölte a Kancelláriával, hogy a bécsi cenzor engedélyezte ezt „a király és az emberiség alapelveinek megfelelő” értekezést, amelyet úgy kellene kiadni, hogy ne tüntessék fel a kiadási helyet. Nyilván azért, mert ha Bécsben jelenik meg, akkor már eleve taszítja a magyarországi olvasót, sőt eltűnődhet azon, hogy itthon betiltott mű miként láthatott napvilágot éppen Bécsben, amikor Ófelsége Schlachta Ferenc ügyvéd jogi kompendiumának kiadását a földesúr–paraszt viszonyáról nem engedélyezte, és a szerző csak úgy kapta vissza a kéziratot, hogy nyilatkozatban fogadta meg a közlésről való lemondását,²⁹ és ezek után került a Széchényi Könyvtárba.³⁰ Az államrendőrség Berzeviczy könyvének kiadása érdekében viszont kitett magáért. A Kancelláriához intézett átiratában azt fejtegette, hogy a tárgyat mértéktartással és körültekintéssel taglalja, és különben is „nem a népnek, hanem csak a művelt olvasónak szól”. Csak éppen a könyv sorsáról szóló bevezető elhagyását javasolta. A Kancellária viszont a leghatározottabban elutasította a mű kiadását. A kancelláriai votumot Cziráky Antal, a rendi–királyi dualizmus harcos egyénisége fogalmazta meg, aki kifejezetten hangsúlyozta, hogy a Kancelláriának nem feladata a recenzió, mégis azt írt, és így ő is részese a nagy vitának. Cziráky nem tagadta, hogy Berzeviczy művében „van igaz és jó”, de a parasztság helyzetének, államhoz és földesúrhoz való viszonyának a bemutatása „a legkevésbé sem hű, hanem inkább alapvetően túlzott kozmopolitizmussal pártosan készült és nyilvánvalóan hibás”.³¹ Voltak is megszívlelendő érvei. De alapvetően az izgatta a Kancelláriát, hogy a hagyományos dualizmuson ne változtassanak.

Kérdés, mi izgatta Kazinczy Ferencet, aki fokozatosan fordult szembe Berzeviczyvel? Először amiatt háborodott fel, hogy egykori barátja 1808-ban Pesten kiadott

20 Wertheimer Ede: Az 1807-ik évi magyar országgyűlés. *Századok*, 1896. 305.

21 *De commercio et industria Hungariae*. Leutschovia, 1797.

22 MOL, P 53. 129. cs. 99. sz. 2.

23 MOL, P 53. 136. cs. 34. sz. 42.

24 *Megbíráltak és bírálók*. Szerk. Mályuszné Császár Edit. Bp., 1985. 148.

25 MOL, P 53. 126. cs. 38. sz. Berzeviczy Gergely levele Fejes Jánosnak, Lőcse, 1808. dec. 24.

26 *Megbíráltak és bírálók*. Szerk. Mályuszné Császár Edit. Bp., 1985. 149.

27 MTAKK, MIL 4–19/II. Genersich János levele Rummy Károly Györgynek. 1811. aug. 17.

28 MOL, A 39. 1812:8577., 13489

29 MOL, A 39. 1804:8103., 1812:9108.

30 Franciscus Schlachta de Zadjel: De nexu inter dominos et colonos in Hungaria. OSZKK, Quart. Lat. 3976.

31 MOL, A 39. 1813:1925.

Nézetek az ázsiai–európai világkereskedelemtől szóló német nyelvű könyvében összbirodalmi húrokat pengetett, amikor arról írt, hogy a Habsburg Birodalomban „az államérdek egysége megvan, és az egyes részek különbözősége lassankint ki fog egyenlítettetni, és idővel egy nagy egészébe összeolvadni”.³² Amit aztán a parasztság helyzetéről olvasott, az mintha húsába vágott volna. „Jaj annak a nemzetnek, édes barátom, amelynek sok Berzeviczyje van!” – írta egyik közös barátjuknak, Koczok Istvánnak, majd Rummy Károlynak és másoknak bírálta Berzeviczyt, hogy végül aztán őt se kímélje. Mert igaz ugyan, hogy levelében régi barátságáról, szeretetéről és tiszteletéről biztosította, de amit írt, vádirat. Megismétli a világkereskedelemtől szóló német munkával kapcsolatos véleményét: „Egy nemzet felbomlasztása politikai gyilkosság,” „nemzetem, a nacionalizmus számomra kedvesebb az aranyból,” és „még a sírban is keservesen fogok forgolódni, ha fiam németül és nem magyarul sirat”. A parasztkorról szóló mű első fejezetéről Berzeviczynek is olyan elismeréssel nyilatkozott, mint Rumynak. Annak jelzését, hogy a kormányzat megvallja majd a feudális rendszer elavultságát, megtoldotta Katalin cárnő alapelvével: tulajdon nélkül nincs mezőgazdaság. Azt is érzékeltette, hogy a földesurak nem vesztenének olyan sokat, mint vélik. „Gyakran kérdeztem én is magamtól, hogy az átalakulás milyen következményekkel járhat a szellemi kultúra számára, ami az emberiség legmagasabb értéke. Ebben teljesen egyetérték Önnel, csak azt hiszem, hogy a sok javítandó dologból nem elég csupán egyet kiemelni.” Éspedig ilyenek tartotta azt, hogy Berzeviczy Gergely szerint a paraszt az igazságszolgáltatás terén teljesen a nemesi önkénytől függ, holott – érzékeltette Kazinczy – van rá sok példa, hogy a paraszt pert nyert földesurával szemben. Maga is tapasztalta, hogy Morvaországban, Csehországban, Ausztriában, Bajorországban, ahol a kormányzat jobban kedvez a parasztnak, ezek úgy nyilatkoztak, hogy a magyarok helyzete elviselhetőbb. Egyetértett azzal a véleménnyel, hogy nem a földesúri, hanem az egyéb terhek teszik tönkre a parasztot. A paraszti gazdaság – Berzeviczy-féle – bűdsége viszont hamis, mert ilyen költségvetéssel ő maga egyévi jövedelméből egy hónapig sem tudna kijönni. Ő maga parasztjait nem vereti, és ha engedi, hogy kezét csókoljanak neki, csak azért teszi, mert a rabszolgává alacsonyított rabszolgát zavarná, ha nem másként köszön, felesége viszont orvosságot visz a beteg jobbágyoknak, sőt egyszer még meg is szoptatott egy csecsemőt.

32 Berzeviczy Gergely élete és művei, 297.

33 Kazinczy Ferencnek vélekedése az alsóbb iskolák organisatiója dolgában. Széphalom, 1816. MTAKK, M. Irod. lev. 4–119.

34 KFL XXII. 239–244.

Hogy amit Kazinczy a kézcsókról írt, mennyire nem képmutatás, azt szépen jelzi 1816-os népiskolai terveze, amely igaz humanitárius hitvallás azzal a céllal, hogy „korunknak progresszióját bizonyítsa.”³³

Kazinczy azt nem írta meg a régi barátoknak, hogy műve latin stílusát milyen rossznak tartja, de azt igen, hogy „hangneme nyugtalan”; és erre csak pszichológiai magyarázatot talált: „Eszméiben Ön nem ott él, ahova a sors helyezte: Ön itt idegen, és nem érzi jól magát. A németeket én nem nézem le, de áldom a sorsom, hogy magyarnak tett. Jó és rossz mindenütt van. Hogy ami jó, az itt kivétel, kérdezze a nyugodt gondolkodó. Itt a Ráday Gedeonok nem egyedüli jelenségek, Orczy József, sőt Palocsay báró, a Vadember! halálos ágyán fiai lelkére kötötte, hogy jobbágyaikat atyáikként tiszteljék.” És következik Rousseau intése, mely szerint „egy lesüllyedt népet csak és kizárólag úgy lehet felemelni, ha megtanítták önmaga tiszteletére”. Tehát aki fel akarja emelni a népet és a nemzetet, az „kívánjon tudományos műveltséget, a többi magától jön. Jaj annak, aki idő előtt beleavatkozik a gondviselés és a fokenként ható természet menetébe! Az nem épít, rombol.”³⁴

Berzeviczy sem maradt adós a válasszal. Ez szép hitvallás a tökéletesedésre való törekvés mellett és a türelmetlenség, valamint képmutatás ellen, és egyben példázta azt is, hogy nyilvánosság esetén a szembenálló nézetek kiigazíthatnák egymást: „Mily szép a sajtószabadság! Ha mi ebben az esetben tételeinket és nézeteinket a közönség elé vihettük volna, akkor azokról vélemény alakulhatott volna ki, amely az igazsághoz közel járt volna, vagy eljutott volna hozzá.” Viszont munkáit a hazai helyzetnek megfelelően írta meg. „Az a véleményem, hogy Magyarországon erkölcsi betegség hódított teret, amely annál veszélyesebb, mivel rejtett és szép látzatba lehet burkolni. Ez az önmagába való szerelmese-dés állapota. [Magyarán: önimádat.] Ebben az állapotban az ember képtelen felismerni a fogyatékoságokat és a bajokat; minden jó, sőt nem szorul javításra, a legrosszabb rossz is szokás, tiszteletre méltó óság.” Az önimádat olyan, mint az álomkór, a benne szenvedő embert fel kell rázni – fejtegette Berzeviczy, mert különben nincs haladás, márpedig Magyarország természeti kincsekben gazdag ország: „Mi lehetne? Mi most? Mi volt?” Nagy Lajos és Mátyás alatt emelkedni kezdett, de visszaesett. A kérdésre, hogy Kazinczy világszemlélete segíthet-e, a válasz a következő: „Ön a nacionalizmus eszméjét mutatja fel: nem értek egyet, mert a nacionalizmus önmagában valamiféle egyoldalúság, és mi Magyarországon valójában nem vagyunk nemzet. Nézetem szerint az állam mindenképp fölötte áll a maga függetlenségével, önállóságával és lakosainak lehetőség szerint elér-

hető boldogságával együtt, amihez szükségszerűen hozzátartozik a többség jóléte, kultúrája, erkölcsse. A többi, példának okából nacionalizmus, privilégiumok, alkotmányok, szokások ennek van alárendelve.” Emellett szól a föld hatezer éves története. Az egoizmus nem patriotizmus. „Az embernek az állami piramis csúcsára kell állni ahhoz, hogy az egészet átlássa.” A parasztság elnyomásának mentegetése „látszatérvekre épül és az egészre káros intézmény szíjgátése”.³⁵

Sajnos nem ismerjük Kazinczy 1809-i recenziójának pontos szövegét, mert sem Bécsben, sem Lipszében nem közölték. A két vitatkozó férfi között a kapcsolat nem szakadt meg. 1812 novemberében például Kazinczy jól elbeszélgetett volna Berzeviczyvel, ha Vay József nem szól közbe, így a lomnici prófétának csak egyik kis frivol és izléstelen megnyilvánulását jegyezte le.³⁶

Berzeviczy Gergely lassan eltűnt Kazinczy levelezéséből és látóköréből, amíg egyszer csak 1817-ben ki nem robbant a nyilvános vita. Kazinczyt Hormayr hívta fel „Archívjának elősegítésére,” és bár a széphalmi mester tisztelte Hormayrt, elutasította az együttműködést,³⁷ de egyetértett régi írásának a közlésével, amelyet Rummy az ő tudta nélkül küldött be az *Archív*nak, és azt is megvalósította, hogy Berzeviczy: „...kozmpolitá, s a kereskedés előtte legfőbb, ezért ő minden egyébről lemondana. Oly gondolkodásmódja, melyet ha tudnék valami rosszat másnak kívánni, ellenségeinknek kívánnék. Berzeviczynek Karthágóban kellett volna születni.”³⁸ Hormayr sem leplezte, hogy Kazinczy álláspontjával inkább rokonszenvezik, mint Berzeviczy világnézetével:

„Egészen szívemből van az kiírva, amit az úr a nemzetiség és kozmpolitizmusról ír. Ezen utolsót halálban gyűlölöm. Megfojt az egészen minden polgári, minden katonai virtust, s csak azon nyomorultak mentsége, kik a magok körökben semmi Jót s nagyot vagy véghez vinni nem tudnak, vagy nem akarnak. A nemzetiség [Nationalismus] tart fenn s eleszt mindent. Egy nemzet sem érzi ezt oly erősen, mint a magyar s a tyrolisi. Én az úr nemzete ellen minden lehetséges bécsi előítéletekkel tele voltam. Sorsomnak különös folyása által 1813-ban megismertem a magyart, s megszerettem.”³⁹ Ez a vallomás egyébként nem hatotta meg Kazinczyt, mert Hormayrt is valamiféle ügynöknek tartotta. Egyébként Rummy volt az, aki kisebb-nagyobb dolgokról Armbrustert informálta, miközben a német sajtóban

Berzeviczy és Kazinczy cikkeit is elhelyezte, és a magyar irodalom népszerűsítésében óriási szerepet játszott, és azzal a maga játszmáját is. Nélküle a Berzeviczy–Kazinczy vita nem kerülhetett a magyar nyelvű nyilvánosság elé. Mindkét vitázó fél barátja volt, de úgy érezte, hogy az igazságot kell választania, és később a bécsi sajtó számára úgy írt Berzeviczyről, hogy „zseniális, de excentrikus”, a parasztok helyzetéről szóló írása „filozófiai, kozmpolitá és statisztikai szempontból készült”, Kazinczy Ferenc pedig „megfeddte és megcáfolta Berzeviczy több hibás állítását.”⁴⁰ Döbrentei Gábor pedig a maga fordításában⁴¹ az *Erdélyi Múzeumban* közölte Kazinczy és Hormayr levélváltását. Úgy látszik, a magyar nyilvánosság számára nem volt más mód erre, csak az erdélyi kerülőút. Egy okkal több, hogy a vitát furcsának tartjuk.

Hormayr közben – még június elején – közölte Berzeviczynek névvel megjelent május 1-jei hitvallását, amelyet egyszerre tarthatott kozmpolitának és birodalmi nacionalistának. Ez utóbbi terminus nem mesterséges. Félig-meddig magától a szerzőtől származik, miután az egész Habsburg Birodalom számára latin hivatalos nyelvhasználatot javasolt: „Ez az államnyelv az államnemzetet fejezné ki, és előmozdítaná az államnacionalizmust, amelyet előnyben kellene részesíteni a nyelvi nacionalizmussal szemben, ez az önimádat az államnak és a kormányzatnak ritkán használ, gyakran árt, és mindig akadály az állam magasabb és nemesebb céljai, valamint az állam által boldogítandó emberiség előtt.” A nemzetiség fogalmát ugyanis nem szabad összekötni a nyelvvel és az eredettel; a nemzetiség államjogi fogalom. „A kormányzat, a közigazgatás egysége a szokások, a törvények és a gondolkodás egyformaságához vezet és ez teszi a különböző népeket államnemzetté, még akkor is, ha különböző nyelveken beszélnek; és ezzel a nemzetiséggel beérhetjük, mivel az eredetét elvesztettük.” Hiszen az európai nemzetek és népek korábbi nemzetek és népek összeolvadásából születtek.⁴²

Kazinczy következtetése: „Kár a kiváló emberért! Kár, hogy elfojtotta szívében a legszentebb érzelmeket, és ez a szív a görög és a római történelem tanulmányozásakor hideg maradt!”⁴³ Berzeviczy közben Bécsset is megjárta, válaszát megírta. A tézisek és antitézisek kavalkádjá mindig szórakoztató, de könnyen elterelheti a

35 MOL, P 53 131. cs. 150. sz. 13–14.

36 KFL X. 174.

37 KFL XV. 33.

38 *Erdélyi Múzeum IX.* Pest, 1817. 189.

39 *Erdélyi Múzeum IX.* Pest, 1817. 189–190.

40 MTAKK, Vegyes 4–69. Versuch einer unbefangenen und unparteiischen kritischen Charakteristik des Geistes der ungarischen

Commentatoren über das ungarische Privatrecht von Werbőczy bis auf Kelemen und Kövy und ihre Nachfolger.

41 KFL XV. 330.

42 Gregor von Berzeviczy: Etwas über Nazionen und Sprachen. *Archiv*, 1817. jún. 60–11. 287–289. A cikk fogalmazványainak lelőhelye: MOL, P 53 130. cs. 128. sz.

43 KFL XV. 17–19.

figyelmet a lényegről.⁴⁴ A lényeg pedig az, hogy 1811-ben és 1817-ben Metternich a magyar alkotmány felszámolását javasolta, posztjoezefinista összbirodalmi vízió jegyében. Berzeviczy, aki azért közben Napóleonnak a független Magyarország alkotmányára tett javaslatot, publicistája lett a tervezett puccsnak. Kazinczy ezzel szemben a monarchikus republikanizmust képviselte. A *Társadalmi szerződés* fordítója gondosan megsemmisítette fordítását, mielőtt elfogták volna, de aligha felejtette el Rousseau kijelentését: „minden legitim kormányzati rendszer republikánus,” és így „maga a monarchia is republika”.⁴⁵ Nem esztétikai öntetszelgés volt az, ahogy a széphalmi mester mindig a legnagyobb tisztelettel nyilatkozott Hajnóczyról. Barátja pragmatizmusából és eszmevilágából éltetett sok mindent. És miközben itthon a történetírásban sikerült az úgynevezett feudális nacionalizmus ideológusává megtenni Kazinczyt,⁴⁶ Újvidéken Sinkó Ervin az egykori nyelvújító nemzetfogalmának „immanens forradalmiságát” emelte ki – nagyon is meggyőzően.⁴⁷ Viszont azért sem lehetett – talán – célszerű itthon rá hivatkozni, mert olyat is leírt, ami ’56-ra emlékeztetett: „Ellenforradalom idején bukott forradalom hőseiről csak kevesen mernek úgy beszélni, mint Kazinczy tette”.⁴⁸ Közben persze félt a széphalmi mester, és miközben a fény és a sötét harcában élt, éppen a Berzeviczyval való vitája első felvonásakor, 1809-ben így vallott:

*Mivel tehát példát nem adhatunk,
Adjunk tanítást: Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.*

A vita második felvonásakor pedig Kazinczy kiadta Zrínyi Miklós műveit és a hazai Kant-vita hangadója lett, Márton István kantianus katekizmus mellett állt ki, miközben leveleiben arra is célozgatott, hogy a magyar filozófust maga az uralkodó üldözi. És okkal. A kategorikus imperatívusz a feltétlen alattvalói hűség tagadása. Amikor 1820-ban Dessewffy Józsefnek, az igaz barátnak a Szabolcs megyei gyűlésen elmondott beszédében logikai hibát véltek felfedezni, a hibázó válasza – Széphalomra írt levelében – így hangzott: „...szeretek logikai hibát elkövetni Kanttal, akinek kategorikus imperatívusza azt kívánja, hogy az ember törvénytelen fejedelemnek ne szolgáljon”.⁴⁹ Feltehetően Dessewffy leveléből vette át

Berzeviczy – idézett göttingai értekezésébe – azt a gondolatot, hogy „ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat.” Ilyesmiket Kazinczy gondosan már nem írt le, de ezek szellemében járt el. Alkalmi vers pátoszában tudta csak Berzeviczyval való ellentéteit feloldani:

*Neked legfőbb kincs a kereskedés,
A nyelv nekem s a nemzet bélyege.
Ez egyben összeférhetetlenek
Egy szív különben és egy gondolat
Egy lélek, egy fej nem rossz magzatai
S a jót segíni nem méltatlanok.*

De hogy mi a jó, azt csak 1830 után lehetett kimondani. S a nyelvet, amelyen kimondták, Kazinczy és barátai munkálták ki. Az 1820-as években már érezhette, hogy nyelvi reformtörekvései meghozzák gyümölcsüket. Horváth Mihály szerint a nyelvharc hevülete és hőfoka magyar sajátosság.⁵⁰ Lehet, de a jelenség összeurópai, mert mint Pierre Manent hangsúlyozza, „olyan világban, amely abszolút nyitott, az alkotás egyszerűen lehetetlenség volna”. Nálunk tehát „egy francia, olasz, német vagy bármilyen írónak be kell zárkóznia saját nyelve partikularitásába, ha tökéleteset akar produkálni, és pedig nem azért, hogy homályos legyen, hanem mert a nyelv kifejezési lehetőségei pontosan a nyelv partikularitásában vannak elrejtve.”⁵¹ Kemény Zsigmond ezt nagyobb rálátással így érzékeltette: „Új irányok csak úgy ömlenek a polgárosodásba, ha a költészet és bölcsелеm egymást áthatva vezetik az eszméket és törekvéseket.”⁵²

Berzeviczynek ehhez nem igazán volt érzéke, a nyilvánosság hiánya és a meglévő nyilvánosság manipulált mivolta lehetetlenné tette az eszmék és elképzelések ösztönözését. Kazinczy nyelvi téren képes lehetett az érdekegyeztető politika előlegezésének megfelelő álláspont kialakítására, de a protopolitikai térből nem léphetett ki a valóságos politikai térre, csak kerülő utakon fejthetett ki valamit politikai és társadalompolitikai nézeteiből. Berzeviczy kemény társadalomkritikája a centralisták publicisztikájában érvényesült, de immár ékes magyar nyelven.⁵³ Kazinczy vonala Kölcsey és Wesselényi, Deák és Kossuth munkája felé mutatott, annak előzménye, de Berzeviczy tevékenységének sok mozzanata is az.

44 [Kazinczy Ferenc:] Freymüthige Berichtigungen der Abhandlung des Herrn Gregor von Berzeviczy de conditione indoleque rusticorum in Hungaria. *Archiv*, 1817. jan. 22. 9–10. sz. 33–38.; Gregor von Berzeviczy: Antwort, auf die Berichtigungen meiner Abhandlung. *Archiv*, 1817. szept. 12. 109–110. sz. 441–445.

45 Rousseau: *Contrat*, 259.

46 Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. *Századok*, 1971. 3. sz. = Uő.: *Napóleon és Magyarország*. Bp., 1977. = Uő.: *A magyar és európai politika történetéből*. Bp., 2001. 163–286.

47 Sinkó: *Magyar irodalom*, 245.

48 Sinkó: *Magyar irodalom*, 192.

49 KFL XVII. 70.

50 Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848*. Bp., 1886. 67–68.

51 Pierre Manent: *Politikai filozófia felnőtteknek*. Ford. Kende Péter. Bp., 2003. 160.

52 Kemény Zsigmond: *Tanulmányai. II.* Pest, 1870. 341.

53 Fenyő István: *A centralisták*. Bp., 1997. 240–246.

Kazinczy erény- és Berzeviczy pénzdiskurzusa Széchenyi és Wesselényi, Kossuth és Deák munkásságában egyesült. A jobbágyfelszabadításnak az a módozata érvényesült, amelyre Berzeviczy még 1809-ben tett javaslatot Napóleonnak. A monarchikus republikanizmus pedig az 1848-as áprilisi törvényeken keresztül a Függetlenségi Nyilatkozathoz vezetett. Kossuth talán ismerte Berzeviczy 1790-es röpiratát, amelyben angol herceget javasolt a magyar trónra.⁵⁴ Persze túl sok a játékos adhoc mozzanat az ilyen genealogizálásban, hiszen Kemény Zsigmond újra és újra Kazinczyban látta Széchenyi elődjét,⁵⁵ Juhász Gyula pedig Berzeviczyben.⁵⁶ Tény, hogy a monarchikus republikanizmus hosszú távú jelenségnek bizonyult. A monarchikus republikanizmus hordozója volt Deák Ferenc is, aki azt a politikai stílust képviselte, amelyet korábban Vay József, Kazinczy politikus-eszménye. Deák alapállása – egyik életrajzírója szerint – „ami felségjog, az a nemzetnek a felségre ruházott joga”.⁵⁷ Tehát társadalmi szerződésről van szó, méghozzá Rousseau értelmezésében. 1867-ben pedig a polgári erény is visszatartotta Deák Ferencet attól, hogy ott legyen a koronázáson, lefüggönyözött szobájának némaságába húzódott – a monarchista republikanizmus erénykultuszának keserű megnyilvánulásaként, hiszen a megkoronázott király annak hőseit vitette „a magyar Golgotára”, köztük Kazinczy Ferenc egyik fiát, Lajost is. A forradalom katonája a maga módján atyját követte, azt, aki 1821-ben az 1795-ös budai fogságából származó feljegyzéseit tartalmazó kötet elején így intette gyermekeit: „A háborgás idejében a nem-félénk, a maga ártatlanságába bízó könnyen tesz oly lépést, ami más időben véteknek nem vétetett volna. Hogy ily szerencsétlenség legkésőbb maradékomat se érje, ez az, amiért a szent Peprómene előtt könyörgök. Áldás rajtatok fiaim, lyányaim, unokáim, ha hívek lesztek ahhoz, ami szent.”⁵⁸ Ekkortájt Berzeviczy azt hagyta meg fiának intelmeiben, hogy gazdag bécsi kereskedő lányát vegye feleségül, és szepesi árulerekattal kapcsolódjon be a világkereskedelemben, „egyszerre legyen hungarus és bécsi nagykereskedő”,⁵⁹ mert: „A gazdagság ebben a romlott világban megkerülhetetlenül szükséges eszköz, hogy jót lehessen tenni. Nem cél, hanem eszköz magasabb célra”.⁶⁰

1828-ban viszont Kazinczy Pesten éppen a néhai barátának a jakobinus mozgalomról szóló írását másolta le.⁶¹ Sok mindent el is mesélt, amit soha nem írt le, de talán éppen az ilyen megnyilvánulások alapján jellemezte őt Pulszky Ferenc a maga túlzó malíciájával, Szentmarjay szájába adva a következőket: „önfejű, ügyetlen, gyakran gyermekes, de jellemes, a tettnek embere, mint író fontos”.⁶² Kétségtelen, Kazinczy kissé örök gyermek (de nem gyermeteg!) maradt, csak így loboghatott benne az a bizonyos szent tűz, amelyről oly gyakran vallott.

Fontos a furcsa vita is. Mert ki tagadná, hogy a széphalmi mester és a kakaslomnici magánpolitikus vitája nem demokratikus kultúránk egyik lényeges fejezete, valóságos reformkorunk szép és érdekes prelűdje, minden hangzavar ellenére. Magát a reformkort is kemény viták jellemezték a legkülönbözőbb háttéralkukkal és egymás ellehetetlenítésére törő húzásokkal, de a nagy célok szolgálata olykor még a gyűlölködéseket is mérsékelni tudta. Kazinczy éppen a majdani torzszalkodások és meghasonlások megelőzése céljából nyilatkozott ifjú barátainak, Wesselényinek és a majdani centralistáknak oly elítélően Berzeviczyről; valójában többre becsülte, és nem ok nélkül. Vitájuknak kicsit mindketten áldozatai is lettek, de ezért csak még több tisztelet jár nekik, és az, amit Kossuth caritasnak nevezett, és oly annyira hiányolt történetírásunkból, nyelvünkéből és ilyenformán életünkéből.⁶³ Életünket pedig általában nagy és nemes törekvések megtörése jellemzi. Berzeviczy azok közé tartozott, akik – Kossuth egyik keserű diagnózisa szerint – megelőzték saját korukat, Kazinczy pedig azok közé, akik rejtőztek előle. Mindkét fajta magatartás azonban az erkölcsileg és szakmailag hiteles reformerek felkészítését segítette elő. Színrelépésükhöz kellett az európai történelem fordulata és az a hiedelem, hogy Európa a korszellem értékeihez tartja magát. Kazinczy – keserű élményei alapján – sok mindent előre látott: „Nagy idő nagy embert szül, és viszont nagy ember nagy időt teremt; ezt kiáltja az örök tapasztalás. De az egyszersmind azt is hirdeti, hogy hasztalan minden lelki nagyság, ha hogy a törekedést Szerencse nem segíti.”⁶⁴

54 Révész Imre: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. I. Bp. 1952. 440.

55 Kemény Zsigmond: *Tanulmányai*. I. Pest, 1870. 326.; II. 347.

56 Juhász Gyula: *Összes művei*. V. Szerk. Péter László. Bp., 1968. 262.

57 Cluj, Arhivele Naționale, Torma Miklós. 66. 662. f.: Ferenczy

József levele Torma Miklósnak, Bp., 1978. aug. 27.

58 MTAKK, RUI 2–1.

59 MTAKK, MIL 4–11.

60 MOL, P 53 79. cs. An und für meinen Sohn Titus Eduard Berzeviczy (fogalmazvány) 457.

61 PIM, V.4615/7.

62 Pulszky Ferenc: *A magyar jakobinusok*. I. Pest, 1862. 139., 143.

63 Kossuth Lajos *iratai*. IX. Bp., 1902. 235–236. „Bizony mondom, még Nero sem lehetett egészen oly erkölcsi torzalak, mint aminőnek Tacitus festi. Különb en nem ítélnék határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott, sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételnem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzik belőle a »caritas« (furcsa, hogy a magyarnak nincs erre szava, épp úgy mint a »Keuschheit«-ra sincs – még majd azt mondhatják rólunk, hogy sem a caritasról, sem a Keuschheitről nincs fogalmunk, mert ha volna, szavunk is volna reá).”

64 Kazinczy Ferenc: Hadadi gróf Wesselényi Ferencz, Muránynak örököse. FMMM, 1827. 4. k. 1387–1389.

PÉNTEK JÁNOS Évfordulók a Magyar nyelv évében

Van egy jól érzékelhető és bizonyítható lüktetése a nyelv történeti változásának. A nyelvtörténet ebben a lüktetésben korszakokat határol el, ilyeneket feltételez. Nem meglepő az sem, hogy a korszakok határait többnyire történelmi fordulópontokhoz köti: ősmagyar kor az önálló lét kezdetétől a honfoglalásig, ómagyar kor ettől számítva a mohácsi vészig, a következő – kivételes – korszakhatár a felvilágosodás kezdete, 1772, ettől már újmagyar korról beszélünk, a legújabb, a máig tartó korszak az elmúlt kilenc évtized, 1919–20-tól napjainkig. Ha az idő lüktetésében okozati kapcsolatokat keresünk, igazolható a feltételezés, hogy a nagy történelmi fordulópontoknak nyelvi következményei is vannak, pontosabban: más helyzetbe kerülve a nyelv beszélőinek nyelvi léte is megváltozik.

Az újmagyar kor kezdetének időpontja jelzi, hogy évszámmal kevésbé pontosan megjelölhetően ugyan, de az európai vagy akár a magyar szellemi áramlatok, gondolati hullámok hasonló lüktetést mutatnak: a reneszánsz és a humanizmus, a felvilágosodás az előző koroktól eltérően vélekedik a nyelvek viszonyáról, a nyelv lehetséges szerepeiről, magáról a nyelvről. Mindezek mögött nem nehéz fölfedezni sem az egyes korok ideológiáját, sem a technikai lehetőségek tökéletesedését: a könyvnyomtatás sajátos nyelvi igényeit és hatását, az európai nyelvek és kultúrák egymáshoz való igazodását, az oktatás és a tudomány terjedését a nemzeti nyelvek körében.

Az események és az ideológiák emberekkel és közösségekkel kapcsolatosak, személyiségek képviselik és jelenítik meg őket, művek és intézmények, amelyek nagyobb távlatban határozzák meg a nyelvi változás irányát. 1993 decemberében az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éves évfordulóján Marosvásárhelyen megrendezett jubileumi konferencián Aranka Györgyre, Erdély Kazinczyjára emlékeztünk (előadó volt többek között Benda Kálmán, Benkő Loránd, Benkő Samu, F. Csanak Dóra, Éder Zoltán, Pomogáts Béla és Szathmári István). Most maga Kazinczy került az emlékezés középpontjába, elsősorban rá, az ő születésének 250. évfordulójára hivatkozva tekintjük ezt az esztendőt a Magyar nyelv évének.

Annak tekinthetjük-e? A magyar nyelv hétköznapijait éljük, ki így, ki úgy Kolozsváron, Budapesten, Dunaszerdahelyen, Komáromban, Beregszászon vagy Szabadkán.

Intézményessé vált már régóta a *Magyar nyelv hete* rendezvénysorozat, nálunk Erdélyben az ünnepnapoknak szánt a *Magyar nyelv napjai*: ebben az évben mindkettő megnyitására egy időben, április 24-én került sor Széphalmon és Kézdivásárhelyen. Devalválódnak-e az ilyen *napok, hetek*, indokolja-e más is, hogy ebben az évben a magyar nyelvre, a magyar nyelv évfordulóira és mindennapjaira figyeljünk?

Ha az újmagyar korban Kazinczyt magát tekintjük meghatározó személyiségnek, akkor a középmagyar kor kezdetén, a Mohács körüli időkben Sylvester Jánosra kell felfigyelnünk: miközben a korszakhatárnak tekintett Mohács sötét másfélszáz év kezdete a nemzeti történelemben, az ő működése új kor ígérete a magyar nyelv történetében. Nagy fények és nagy árnyékok a Cs. Szabó László által talán éppen emiatt csodálatosnak nevezett XVI. században.

Sylvesternek sem születési, sem halála évét nem ismerjük pontosan. Tudjuk viszont, hogy 1527 az az év, amikor az ő közreműködése révén először jelennek meg nyomtatásban magyar nyelvű szövegek Krakkóban, pontosan 470 évvel ezelőtt pedig, 1539. június 14-én jelenik meg Sárváron nyelvtana, a *Grammatica Hungarolatina*, amelyvel joggal kapcsolta össze az idei sárvári ünnepi konferencia a magyar tankönyvírás, a magyar nyomdászat és a magyar természetismereti szaknyelv kezdeteit is. Két évvel később, 1541-ben, Buda elestének évében jelenik meg az ő fordításában az *Újtestamentum*, disztichonokban *Az magyar nípnek...* szóló, gyakran idézett ajánlásával. A szellemi folytonosság jegyében Grammatikáját Kazinczy adta ki újra 1808-ban *A magyar régiségek és ritkaságokban*. Így emlékezik meg elfeledett, nagy elődjéről: „*egyike vala nemzetünk legtiszteltebb Herosainak*”, munkásságát pedig így értékeli: „*Ő vala az, aki, kilesvén nyelvünknek tulajdonságait, melyet ő előtte senki nem merénylött, ... annak törvényeit ... tudományos rendbe szedte. Ő végre az, aki, a tetrachordont elvetvén, fülünket azon mennyei zengzethez szoktatta, melyet a szépegű Hellász boldog fiai az Istenek magzatjaiktól tanultanak ...*” (idézi Balázs János: Sylvester János élete és kora, 1958, 378.)

Turóczi-Trostler József 1933-ban publikált tanulmányának már a címében „a magyar nyelv felfedezése”-ként értékeli Sylvester nyelvtanát. Ezt a „felfedezést” a mai nyelvtörténet úgy tekinti, hogy Kelet-Közép-Európában első kísérlete egy nemzeti nyelv leírásának (vö. Magyar nyelvtörténet, 2003, 584). Sylvester grammatikáját előmunkálatnak tekintette bibliafordításához, és közben megtörténik a ma már naivnak tekinthető rácsodálkozás arra, hogy a magyar nyelvnek is van nyelvtana, az összehasonlítható, sőt összevethető a latinnal, a göröggel. Ezzel elindul az a folyamat, amelyet a grammatikatörténet a nyelv „szabványosításá-

nak” nevez, és amelyet ma úgy kell értékelnünk, hogy elindul az írott nyelv, az irodalmi nyelv kialakulása, szabályainak leírása és fokozatos kodifikálása, a nyelvi egységesülés és felemelkedés. Ennek hatásaként következik azután be fokozatosan a beszélt nyelv közös változatának, a köznyelvnek a kialakulása.

Mindez része az általánosabb európai folyamatnak, amely a provanszál, az olasz nyelv leírásával kezdődött. A vulgáris nyelvek fokozatos kibontakozása, kiszabadulása a latin kereteiből versengést indít el közöttük: Sylvester is büszke önérzettel állapítja meg Grammatikájában, hogy a ragozás gazdagságát tekintve a magyar minden más nyelvet felülmúl. Az *Új Testamentum*hoz ajánlasként írt disztichonok a magyar nyelvnek azt a szinte véletlenül felfedezett képességét demonstrálják, hogy nyelvünk időmértekes verselésre is alkalmas. Szintén ilyen naiv rácsodálkozásnak láthatjuk ma már azt a bibliafordításához fűzött filológiai fejtegetést, amelyben arról ír, mennyire megszokott a magyar nyelvben is az a fajta képes beszéd, amellyel a biblia oly gyakran él. „*Az ilyen besziddel tele az szent írás, mellyhez hozzá kell szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyü kediglen hozzá szokni az mű nípünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszidnek neme. Il ilyen besziddel naponkid valo szolásában. Il inekben, kiváltkippen az viráginekben, mellyekben csudálhattya minden níp az Magyar nípnek elmijnek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb, hanem Magyar poesis.*” (idézi Balázs János: i. m., 1958, 279.)

Grammatikájában Sylvester külön fejezetben foglalkozik a helyesírással. Ebben először jelenik meg a kétféle elv dilemmája: csak a kiejtést kell-e követnie az írásnak, vagy az értelmet is tükröztetnie kell-e? Sylvester fogalmazza meg elsőként az utóbbi igényét, ahogy ma nevezzük: a szóelemzés elvét. Ez az elv a XVII. században válik tudatossá, határozottá az erdélyi Geleji Katona István és Misztótfalusi Kis Miklós munkásságában, annak felismerése, hogy ez az alapja nemcsak az írás „értelmességének” és érthetőségének, de az írott nyelv viszonylagos egységének is. A vita csak a XIX. század első felében zárul le. Utolsó fejezete, amelyben Kazinczy is szerepet játszott, a „jottista–ipszilonista” háború. A XVI. század első felében a két elv versengésének kevésbé volt felekezeti vagy regionális háttere, később azonban úgy is megjelennek ezek az elvek, hogy az egyiket inkább a katolikusok és a dunántúliak követik, a másikat inkább a protestánsok és a tiszántúliak, erdélyiek. Kazinczy korában Révai Miklós képviseli a jottista tábor (a *látja* írásmóddal), a másikat Verseghy Ferenc (*láttya*). Kazinczy tekintélyének is szerepe volt abban, hogy a Magyar Tudós Társaság első helyesírási szabályzata a jottisták elvét szentesítette.

Ma meglepődhetünk azon, hogy Sylvester János a magyar nyelvet saját *í-ző* nyelvjárásában fedezte fel! Ebben a nyelvjárásban fordította le az Újszövetséget is. Az ő korában ez nem is történhetett másként: a magyar nyelv akkor a területi nyelvjárásokban élt. Ebből több minden következik: az egyik annak az elismerése, hogy előbb voltak a területi nyelvjárások, mint az irodalmi nyelv és a köznyelv. Hogy a nyelvjárások (általában *a dialektusok*) teljes értékű nyelvváltozatok; és hogy a nyelvjárások az irodalomnak is nyelvváltozatai lehetnek. Erre maga a *népköltészet* a bizonyíték, de a szépirodalom jelentős része is, vagy az olyan, a XX. században már kivételes „regionális” költők, mint a moldvai Lakatos Demeter.

Két és fél évszázad elteltével, de még Arany és Petőfi előtt, Kazinczy és általában a felvilágosodás kora a nyelvjárásokról másképpen vélekedett: az író, az irodalom arisztokratizmusát ő a nyelvre is kiterjesztette. A nyelv nem irodalmi változataival szembeállította az író nyelvét, a „Könyvek” nyelvét, forrásként, inspirálóként sem számolt az „Élet” nyelvével (ezek Kazinczy szavai). A „Könyvek” magyar nyelvét úgy alakították, hogy az a nyelvjárások szempontjából „kiegyensúlyozott” legyen, semmiképpen ne jelenhessenek meg benne olyan „szélsőséges” sajátosságok, mint pl. Sylvester *í-zése*. Legalább egy ponton ezt a törekvést túlzottnak lehet tekinteni: sem abban a korban, sem ma nem lehet „kírívó” nyelvjárásúnak tekinteni a kétféle *e*, a nyílt *e* és a zárt *ë* megkülönböztetését. A magyarul beszélők többsége még ma is ezzel a két beszédhanggal tanulja meg anyanyelvét, a magyar helyesírás mégsem ismeri (a finntől eltérően, amelyben kodifikált a kétféle *e*), a közösnek tekintett beszélt változat is szinte teljesen és egyre inkább mellözi. Noha ez a kérdés Kazinczy korában még nem zárult le véglegesen, de neki is, Révainak is, az erdélyi Gyarmathinak is szerepe volt abban, hogy a kétféle *e* megkülönböztetése kiszorult a helyesírásból (bizonyára leginkább azért, mert sem Kazinczynak, sem Gyarmathinak nem volt meg a saját beszélt nyelvében). És ezen már sem a később ezt pártoló helyesírások, sem Kodály Zoltán fellépése nem volt képes változtatni.

Kazinczynak a nyelvre is kiterjesztett szellemi arisztokratizmusa az egységesülés és a felemelkedés irányában hatott, hosszabb távon azonban szerepe volt abban, hogy a magyarok nyelvi tudatában kialakult és a mai napig is él a nyelvváltozatoknak egy vélt érték szerinti rangsorolása. Ezért mondhatta Lotz János, hogy a magyar – más nyelvekhez viszonyítva – túlságosan „köznyelvközpontú”, a szakma és a nagyközönség jelentős része nemcsak ismeri – tehetjük ehhez hozzá –, hanem misztifikálja is a kodifikálással egyre inkább leszűkített, kimerevített, a változatosság színeitől megfosztott köznyelvet. Akárcsak a nyelvekre, a nyelvváltozatokra nézve is el kell ismer-

nünk, hogy nincsenek közöttük értékesek és értéktelenek. Ennek alapján a mai nyelvhasználatban is a természetes változatosságot, a változatosságban megvalósuló összhangot lehet eszményinek tekinteni.

Az évfordulókra és a művekre, személyiségekre visszaterve: ennek az évnek a legutolsó napján lesz 350 éve Apáczai Csere János halálának. Apáczai jelképes, emblematikus alakja a magyar oktatás és nevelés történetének. Azonban az ő alkotása is elsősorban a magyar nyelvhez kapcsolódik. A Magyar Enciklopédia, amelynek megjelenésére öt évvel ezelőtt emlékeztünk (Magyarul megszólaló tudomány, 2004), hasonló jelentőségű, mint Sylvester grammatikája és bibliafordítása. A magyar nyelv már „fel volt fedezve” a nyelvelírás számára, megkezdődött írott változatának szabványosítása. Erejét, életképességét olyan művek bizonyítják, mint Károli Gáspár bibliája, Balassi Bálint költészete, Pázmány Péter prózája. Mindezeket a próbákat a magyar nyelv már fényesen kiállta. De a tudományok számára még idegen volt, nem lehetett tudni, alkalmas-e az elvont tudományok, a természettudományok megszólaltatására és közvetítésére is. Ennek az Enciklopédia volt az első jelentős próbája.

És próba volt Apáczai számára is, aki álmatlan éjszákain már-már reménytelennek látta vállalkozását. Az Enciklopédia latin nyelvű előszavában ír erről: „...*minden gondolatomat az a vágy foglalta le, hogy segítek szülőhazámon. Ezért nekidühödtem az írásnak, és – első kísérletképpen – hozzáláttam, hogy mindenfajta tudományágból magyar nyelvre fordítsak valamit. De amikor a nyelv nagyfokú szegénysége és sivársága már a küszöbről riasztó látványként tárult elém, megkezdett munkámat legott abbahagytam.*” Az önbizalmat és bátorítást Theodorosz Gazától kapja, akitől megtudja, hogy a latin kezdetben maga is „szegény és sivár” volt, amikor Arisztotelésznek az állatokról és növényekről szóló görög szövegeit először kellett ezen a nyelven megszólaltatnia. Gaza világosítja meg, hogy „... *a dolgok neve olyan, amilyent a névadók tetszése szabott rájuk. Nevet adni pedig minden időben egyformán szabad. El sem képzelhető, hogy jöhet valaha olyan idő, amikor akár új dolgok feltalálása, akár új nevek adása megszűnnék.*” Ez a példa adja meg számára a végső bátorítást: „*Ki sem lehet mondani, hogy szavai mekkora önbizalommal, lelkesedéssel és bátorsággal töltötték el szívemet, úgy, hogy így gondolkoztam: ami Gazának latin városban, görög származása ellenére nemcsak, hogy nem volt tilos, hanem amint látom, minden tekintetben nagy hasznára is volt maguknak a latinoknak, azt énnekem, amikor saját anyanyelvemről van szó, tulajdonképpen nemcsak, hogy szabad megtennem, hanem*

égetően szükséges is. Ezért erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújtja és meghosszabbítja életem fonálát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat.” (Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. 1977, 76–79.)

Az Enciklopédia jól tükrözi, mely területeken volt ekkor szegényesebb, és mely területeken gazdagabb a magyar nyelv: az elvont gondolkodás kategóriáinak magyar elnevezései hiányoztak elsősorban, ezeket kellett megalkotni, de viszonylag bőségebb akkor, ha a földi dolgokról vagy „a csinálmányokról” kellett értekezni. A magyar nyelv, akár annak Apáczai számára otthonosabb székely táji változata, a természetismereti, a tapasztalati tudást tükrözte a mindennapi, a praktikus dolgokról, ezért jóval könnyebb a földművelésről, az állattartásról írnia, mint a logikai kategóriákról.

Ettől kezdve a tudomány számára már nem idegen a magyar nyelv, és a magyar nyelv számára nem idegen a tudomány. Fontos és bátorító volt ez a kezdet mindazok számára, akik a következő évszázadokban folytatják, kiteljesítik az Apáczai által elkezdett munkát: a magyar tudományos és szakmai terminológia megteremtését és kodifikálását, a tudományos stílus alakítását, a szabatos és pontos értekező próza követelményeinek kidolgozását. Ebben szintén fontos szerepe volt a felvilágosodásnak, Bessenyei nyelvi programjának, magának Kazinczynak, Erdélyben Arankáéknak, a polihisztor és tankönyvíró Brassai Sámuelnek, intézményként pedig egyre inkább az Akadémiának. A szaknyelvekkel válik teljessé a nemzeti nyelv, velük válik funkcionálisan teljessé és más nyelvekkel egyenértékűvé a magyar nyelv.

Nem lehet elsiklani afölött, hogy ezek a korai nagy művek tankönyvek voltak, az oktatás és a nevelés eszközei. Sylvesternek már nyomtatásban megjelent krakkói jegyzetei is oktatási, nevelési célúak, Grammatikája pedig szintén tankönyv is volt. A sárvári iskolában ő volt az iskolarektor, a nyelvtan pedig alapozó stúdiumnak számított. Szövegeiben számtalan jele van annak, mire nevelte tanítványait. Ma is idézhető az a latin nyelven írt ajánlás, amelyet a krakkói beszélgetésgyűjteményhez írt. Ennek utolsó disztichonja így hangzik (Berczeli A. Károly fordításában):

*„Gyűjtsd a tudást, mert látod, pusztul minden e földön,
És csak a szellemi kincs élheti túl a halált.”*

Bizonyára a magyar nyelvben felfedezett értékek, a jövő századokra kiható szellemi lehetőségek felismerése tette, tehette őt büszke, humanista patriótává. Nyelvtanában és a török elleni harcra buzdító költeménye-

ben vallotta meg, hogy „... *nincs szebb és édesebb, mint szeretni a' Hazát.*” (idézi Balázs i. m., 378.) Ennél jóval ismertebbek Apáczai oktatási és nevelési elvei. És patriotizmusa is, amely fő ösztönzője volt rövid, de termékeny életének. Fentebb már idézett szövegéből különösen az első mondat a meghatározó: „... *minden gondolatomat az a vágy foglalta le, hogy segítsék szülőhazámon.*”

Az erdélyiek Kazinczy korában is konzervatívabbak, „maradibbak” voltak, idegenkedtek az erőltetett nyelvújítástól, sőt elvileg is kétségbe vonták a mesterséges nyelvbővítés szükségességét és lehetőségét. A XVII. század után, amikor Erdély volt a magyar nyelv és a magyar művelődés központja, a fejedelemségnek pedig gyakorlatilag a magyar volt a hivatalos nyelve, a XVIII. században keleti provinciaként leginkább neki kellett nyelvileg is megszenvednie a birodalmi berendezkedés és a rekatolizálás következményeit, a német terjeszkedését és a latin megerősödését. Ennek ellenére Erdély sokkal inkább benne élt, benne élhetett a magyar nyelv folyamatosságában. A művelt erdélyi főurak a század végére sem felejtettek el magyarul, mint a magyarországi arisztokraták többsége. Sőt a kor legkiválóbb nyelvi és irodalmi teljesítménye ahhoz a Mikes Kelemenhez fűződik, aki a törökországi emigrációban úgy él benne a magyar nyelvben, annak erdélyi, székeletes változatában, mint senki más kortársai közül.

Ez az év történetesen Árva Bethlen Kata halálának is 250 éves évfordulója. Ő a nyelvileg is páratlan erdélyi emlékirat-irodalom utolsó jelentős képviselője. Udvari papja, Bod Péter (tíz évvel élte túl mecénását) pedig a korszak legnagyobb magyar tudósa, aki őrizte az előző század erdélyi örökségét, felbecsülhetetlen értékű lexikonában, a *Magyar Athenas*-ban magyar nyelven foglalta össze, örököltette meg az általa felkutatott, ismert hazai literátorokat. Magyar nyelvű egyháztörténetében a magyar nyelv művelését és fejlesztését szorgalmazza, hivatkozik Apáczai folytatás nélkül maradt úttörő munkásságára a tudományok magyar nyelvű művelésében és közvetítésében, és éppen ennek a kezdeményezésnek a folytatására, „a magyar nyelvnek ékesgetésére” társaság létrehozását javasolja. Bod Péter halálát (1769) már csak három év választja el az újnak számított kor kezdetétől, amelynek ő erdélyi elszigeteltségében is egyik előfutára volt.

Az Erdélyben jó két évtizeddel később létrejött Társaság nyelvi programjában, amely a Kazinczykéhoz hasonlóan a nyelv közös változatának kialakítására, a nyelv gazdagítására irányult, forrásként és példaként mindig a nyelvi hagyomány és a nyelvjárás szerepelt, és ellenérték az erőltetett, mesterséges újítást. 1791-ben, amikor

még csak a tervezése folyt az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak*, erről ezt írja Aranka: „*A magyar nyelv természeti édességén és kellemetességén felül ép és egész bő nyelv lévén ..., nem a nyelvet, csak a fejet kell bővíteni és szélesíteni. Ami bővítésre nyelvünkbe/n/ szükség legyen, kétség kívül csak a szókban, még pedig a mesterség, tudomány és játékbéli s hasonló szókban legyen.*” (Újabb elméletek. *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Iratai*. 1955, 15.) A kortárs Benkő József hasonlóképpen vélekedik, száz évvel később pedig Brassai Sámuel, akinek a fővárosiak minduntalan szemére vetették, hogy „istentelen erdélyi dialectust” beszél, mintha Arankát idézné, amikor azt írja: „*Azt mondom hát, hogy aki ezt a szót: nyelvújítás, legelőbb gyártotta, vagy forgalomba indította, annak észújításra lett volna szüksége.*” (A nyelvújítás és Ballagi. 1881, 3.) Az a Brassai írja ezt, aki egyébként elszánt védelmezője volt a magyar nyelvnek, és kíméletlen volt, amikor nyelvi vétségekről mondott véleményét.

A Magyar nyelv évének erdélyi vonatkozású évfordulóhoz Körösi Csoma Sándor is hozzá tartozik, az ő születésének 225. évfordulója. Különös év egyébként az ő születési éve, 1784. Ebben az évben válik nyilvánossá II. József nyelvrendelete, és ehhez az évhez fűződik Herder jóslata. A felvilágosodás terjedő eszméinek körében mindkét eseménynek figyelmeztető, felrázó hatása volt: a magyar nyelv elhanyagolt, mellőzött állapotára hívták föl a figyelmet. Arra, hogy tisztázatlan használatának a jogi háttere a terjeszkedő és egyre inkább följé kerülő némettel és a még általánosan használt latinnal szemben, és arra is, hogy ebben az alárendeltségben és szűk használati körben elakadt az irodalmi nyelv évszázadokkal korábban elkezdett „szabványosítása”, egységesítése és kodifikálása, az anyanyelvűsítés, a modern szaknyelvek kialakítása. A nyelvvel kapcsolatos, szükségesnek vélt bizonyosságokhoz, a nemzeti tudathoz föltétlenül hozzátartozott az őshaza felkutatása is, a magyarság és a magyar nyelv eredetének megismerése. Körösi Csoma romantikusnak tűnő neki-buzdulásában sem álmait követte, nem délibábokat és mítoszokat kergetett, hanem éppen az eredetmítoszokat igazoló vagy cáfoló bizonyosságokhoz szeretett volna hozzájutni.

II. József nyelvrendelete, Herder jóslata olaj volt a tűzre. Ez a tűz volt aztán a nemzeti öntudat ébresztője, annak a folyamatnak az elindítója, amely már a következő század irodalmában, tudományában fényesen igazolta a magyar nyelv erejét. És amely hat évtizeddel később jogi, politikai státusát is rendezte: Magyarországon hivatalossá vált a magyar nyelv. Kevésbé ismert, hogy Kazinczynak ebben is része volt, leginkább az 1808-ban keletkezett *Tübingiai pályaműben* fejt ki ezzel kapcsolatos véleményét. „*A kérdéseket Bécsből tették ki – írja ebben –, és azt*

a feleletet várják, hogy a magyar nyelv béhozása veszedelmes és alkalmatlan. Már én nem bánom, akármit várnak és kívánnak: én megírtam, amit jó lélekkel mondani kellett, bátran, szabadon, de okosan. Bántásom nem lehet érte.” És hogy ezt ő maga sem csupán adminisztratív, jogi kérdésnek tekintette, a mai korra is érvényesen, de saját helyzetét tekintve óvatosan, így fogalmazza meg: „*Mely béfolysása van a nyelvnek a nemzeti karakterre, azt igen bőven meg tudnám mutatni, ha szabadon szólhatnék.*”

Az a korszakhatár, amelyről a nyelvtörténet csak néhány éve „ismerhette föl”, hogy a legújabbnak nevezett kor kezdete, 1919–1920. Ennek is most van évfordulója, a kilencvenedik. A korábbi évszázados folyamatok törnek meg ekkor: a folyamatos egységesülés, a felemelkedés, a kiteljesedés. Részben máig tartó kedvezőtlen folyamatok indulnak el annak következtében, hogy jelentős régiók magyar népessége kerül nyelvi, nyelvhasználatában is alárendelt helyzetbe, számára előnytelenül változó nyelvi környezetbe, az új országhatárok által nyelviileg is elszigetelve az anyaországtól és egymástól is. Fölerősödik és máig tart a környező államnyelvek expanziója a magyar rovására, az elszigeteltségnek szétfejlődés lesz a következménye, a nyelvhasználat korlátozásának a nyelv funkcionális szűkülése, fontos nyelvi regiszterek leépülése. A helyzet és a törvények kényszerében folyó kétnyelvűsödés, amelyben nagyon gyakran az anyanyelv szorul háttérbe és válik fölöslegessé, a nyelvhasználat tiltása vagy a megfélemlítés mind olyan tényezők, amelyek a nyelv feladását, a nyelvcsere eredményezik. Ebben a helyzetben nem sok eredménnyel járna sem a nyelv őrzése, sem önmagában a nyelv művelése. Amit ma tenni lehet, és tenni kell a nyelv megtartása érdekében: megalapozott nyelvi tervezés és annak megvalósítása, a fiatalokat átfogó anyanyelvi mozgalom és anyanyelvi nevelés, határozott, körültekintő nyelvpolitika.

Az évfordulóknak ez a nyelvhez fűződő szemléje nem zárható le még egy erdélyi személyiség és egy intézmény jubileumának említése nélkül. 150 éves évfordulókról van szó, olyanokról, amelyeknek első része még az említett korszakhatár előtti időszakhoz tartozik, második része már a kisebbségi korszakhoz. A személyiség Benedek Elek: 150 éve született, és 80 éve halt meg. Sokrétű életművéből két vonulat emelkedik ki: az egyik, az általánosabban ismert és egyetemesebb hatású, a történelmi hagyomány és a népköltészet közvetítése a gyermekek számára a magyar mondák és mesék feldolgozásával és kiadásával (1885–1896), valamint az általa szintén a gyermekeknek írt történelmi témájú könyveivel (1898–1914). A másik a színvonalas gyermekirodalom megteremtése a magyar irodalomtól elzárt Erdélyben. A *Cimbora* írókat és olvasókat nevelt, olyan olvasókat, akik aztán íróvá lettek, és mindezt

a húszas évek Erdélyében, amikor az iskolákból is egyre inkább kiszorult a magyar nyelv. A kényszerek ilyen példa nélküli helyzeteket teremtenek: 1922–1929 között a legjobb írók és költők tömörülnek a *Cimbora* és Benedek Elek köré, a gyermekeknek, a fiataloknak írnak, mintegy távlatot teremtve ezzel a jövőnek.

Az intézmény pedig, amelyről szó van, és amely méltán ünnepli jubileumát, az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Nevének megfelelően múzeumi intézményként hozza létre 1859-ben alapítója, gróf Mikó Imre. A cél az volt, hogy a régió értékei múzeumi, levéltári és könyvtári gyűjteményekbe kerüljenek, gondoskodjanak ezek feldolgozásáról, általában a tudományművelésről és a tudományos eredmények magyar nyelvű közvetítéséről. Ezek a szerepek, illetőleg e feladatok megvalósításának lehetőségei a történelmi fordulópontok szerint változtak, 1950 és 1990 között teljesen szüneteltek. A cél elsődlegesen az volt, hogy itt, Erdélyben az EME a legmagasabb szinten fogja össze a szellemi erőket, tartsa életben a tudományművelésben is az anyanyelv használatát, fordítson különös gondot az itt beszélt nyelvek és magyar táji változatok tudományos vizsgálatára. Mindez különösen a két világháború között vált fontossá, amikor sem magyar nyelvű egyetem, sem más tudományos intézet nem működhetett. 1990-ben hasonló szellemben éledt újjá, és noha már nem rendelkezik a létét megalapozó gyűjteményekkel és a működését biztosító ingatlanokkal, jövedelemforrásokkal, kutatásaival és kiadványaival egyre fontosabb szerepet játszik a régió tudományos életében.

A nyelv és a vele, benne élő művelődés történetében hosszú volt az út, amely Kazinczyhoz vezetett, és hosszú az is, amely tőle a mába. Lehet, csak szakmai konvenció kérdése, mi tekinthető, mit tekintünk korszakhatárnak, az élet kereteit jelző dátumok is olyan esetlegesek, mint amilyen esendő maga az élet. Az, ami mégsem vonható kétségbe, az maga a folyamat és a folytonosság, a művek és a személyiségek összegező és előre mutató szerepe. A magyar nyelv és művelődés félévezredes folyamatában Kazinczyt most úgy lehet tekinteni, mint aki középen állt, bátorított és kíméletlenül bíralt, példát és irányt mutatott. Nem mindig és mindenben követhető irányt. A magyar nyelv földrajzi terében is középen állt nyugat és kelet között már a maga korában is, és bizonyára ma is más fény vetül rá, ha más és más perspektívából nézzük, elemezzük. Az erdélyiek akkor is másképpen látták, noha a nyelvi vitákban számukra is ő volt a vitathatatlan tekintély. Nem lehet viszont kétséges – és erre éppen az aktuális évfordulók figyelmeztetnek –, hogy a nagyok és a legnagyobbak számára a nemzet szellemi erőit és értékeit gyarapító nyelv volt a lényeg. Most is így vagyunk ezzel, a Magyar nyelv évében.

SZÉKELYHIDI ÁGOSTON

Nemzet, anyanyelv, anyaország

A Magyar nyelv éve 2009-ben úgy ünnep, hogy bajokat tár fel, és feladatokat tűz ki. Kazinczy Ferenc nemzetépítő munkássága ebben érvényes példának és mércének számít.

Példa és mérce – de hát miben is? Ezernyi foglalkozás, szakma, érdek, irányultság, kapcsolat ezernyi szükségletére és területére szakadozó világunk veti fel ezt a kételkedő kérdést. Mindenekelőtt erre kell választ találnunk. A meggyőző válasz maga is Kazinczy Ferentől ered. Kudarok és sikerek, viták és közös szándékok alapján nemzet és anyanyelv viszonyát 1819-ben így összegzi: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője”. Az anyanyelv létmódját és szerepét itt nem máshoz, mint a „nemzeti lélekhez” köti. Később is a lélekre hivatkozik: „A nyelv dolgában nem a szokás a főtörvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie kell, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindennek, amit a lélek gondol és érez”. Látszólag szűkítést, sőt egyoldalúságot érünk tetten ebben a meghatározásban. Kazinczy Ferenc azonban mindig a nyelv, az anyanyelv teljességében gondolkodott. Ha az anyanyelv ügyét a „nemzeti lélekhez” kötötte, a kölcsönös kiteljesedést tette mércévé. A nemzeti közösség az anyanyelvből, az anyanyelv a nemzeti közösségből meríthet indítékot és erőt a kiteljesedéshez – erről volt, és erről van szó.

Történelmileg is itt köthetjük össze a szálakat. Kazinczy Ferenc hosszú pályáján, az 1780-as évektől haláláig, 1831-ig szüntelenül a nemzeti alárendeltség és a szellemi bezártság nyavalyáival küszködött. Közösségvállalásból és felelősségtudatból ezért aztán végig nemzeti és szellemi szabadságjogokat képviselt. A maga módján mindezt a magyar anyanyelv szabadságjogába sűrítette bele. Ez a törekvés akkor átfogta a nemzet és az ország egész életét, vele együtt az önkényuralmat gyakoroló Habsburg-birodalmat, ezáltal Európát.

Európa épp az 1780-as évektől a nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltásába lépett. Nemzeti közösségekről beszélünk, vagyis emberi, családi, települési, térségi, szellemi, vallási közösségekről. Ezeket a közösségeket a saját önazonosság, önkifejezés, önrendelkezés hajtóerői mozgatták. Nevezetesen tehát ezekben a körökben az működött, „amit a lélek gondol és érez”, és ami természete szerint az anyanyelvben ölt alakot. A nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltá-

sa a Habsburg-birodalom keretében ezért jelent meg az anyanyelvi szabadságjogok követelésében. A császári udvar maga is így járt el. II. József 1784-ben a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. A magyar országgyűlés először 1789-ben Pozsonyban határozott az anyanyelv belső, testületi használatáról, majd 1792-ben a hivatalos használatot kiterjesztette Erdélyre. A birodalmon belül a szerb, a cseh, a horvát, a román nemzeti közösség képviselői 1791–92-ben léptek színre az anyanyelv szabadságjogáért. Bizony, Európát az anyanyelvek szabadságjogának mozgalmi formálták a birodalmak Európájából a nemzetek Európájává. Ott és akkor az anyanyelvek világtörténelmi főszereplőként mutatkoztak meg.

Térjünk vissza azonban a mi nagyon érzelmes, nagyon elszánt és nagyon gyakorlatias Kazinczy Ferencünkhöz. Gyakorlatiassága abban vált meghatározóvá, ahogy minden más közül a lelki, vagyis az érzelmi, az erkölcsi, a szellemi indítékokat emelte ki. Jól számított. A Habsburg-birodalomba zárt magyarság európai léptékű megújódását elsősorban belső erőforrások táplálhatták. Az anyanyelvet pedig együtt látta belső erőforrásnak és a megújuló nemzet fontos alkotórészenek. Ezt a kölcsönös kiteljesedést kívánta, ezzel mért, erre törekedett. Nyelvszemléletét és nyelvalakító munkásságát ez a teljesség jellemezte. Költőként, elbeszélőként, műfordítóként, szerkesztőként, no meg nyelvészként a szellemi, művészi, szakmai teljesítmény összehangzó elemeivel végül ezt a nyelvszemléletet és nyelvalakítást szolgálta. Ha kellett, saját tévedéseinek belátása és helyesbitése árán. Az anyanyelv kiteljesítésének szolgálata a harcok nyelvújítót akár a konok hagyományörzőkkel is megbékéltette.

Évülhetetlen példát és mércét állított az anyanyelv teljességével és teljességében. Személyes érzelmessége, elszántsága és gyakorlatiassága is ebben a nyelvszemléletben és nyelvalakításban találkozott. Íme: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékaival. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, a szokás, az analógia, az euphonia, az ízlés, a régiség, az újság, a magyarság, az idegenség, a hideg józanság, a poetai szállongás, s hagyjuk a cirkalmat és lineát máshova... Jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával... A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a phoenix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit; valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájait, a rómaiak méltóságát, az olaszok hevét, a

franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti – ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk”.

Lám, ez a felszólítás is a szeretetre, a lélekre bízva az anyanyelv ügyét. Hihetünk, és higgyünk is Kazinczy Ferencnek. Eddig nem esett szó politikai, jogi, intézményi, gazdasági feltételekről – épp avégett, hogy tisztán előtárljon az anyanyelv közvetlen emberi és közösségi kölcsönösége. Ebben a tükörben mutatkozhat meg most már a hasonlóság és a különbség is a nemzeti nyelv történelmi kiteljesedése, illetve jelene között. Hitelesebb lehet így a kép és a következtetés. El kell jutnunk odáig, hogy mérlegre tegyük különböző magyar csoportok és közösségek szerepét és felelősségét az anyanyelv mai és holnapi állapotáért.

Nos, a kiteljesedés korszakában az anyanyelvért felelősséget vállaló személyiségek ugyan hol jobban, hol rosszabbul tették dolgukat, de területileg egységes nyelvi közösségre számíthattak. Ez a magyar nyelvi közösség a történelmi országhatáron belül élt, habár román, szlovák, német, szerb, horvát, rutén nyelvi közösségek társaságában. Ismerünk például egy térképet 1844-ből, amikor a magyar országgyűlés az anyanyelvet általánossá és hivatalossá tette – a regionális oktatási felügyelőségek az anyanyelv tanítására iskolák százait jelölték ki Nagykanizsától Csíksomlyóig, Késmárktól Péterváradig. Trianontól, 1920-tól ezt a területileg egységes nyelvi közösséget a világpolitika szétszakította, és több idegen ország fennhatósága alá kényszerítette. Ezek a nyelvi részközösségek, egyben nemzetrészek kisebbségi helyzetbe szorultak, elszigetelve különböző többségi nemzeti és nyelvi közösségekben. Idővel aztán ez a folyamat még tovább tagolódott. Közép-Európában 1989–1992 után a nemzetfejlődés megint új államokat létesített. Az elszakított

magyar nemzetrészek és nyelvi részközösségek az országhatáron túl jelenleg nyolc szomszédos államban keresik boldogulásukat: Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Moldvában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek a közösségek őshonosként éltek és élnek a történelmi szállásterületen. A nyugati világ magyar nemzetdékei menekültként, száműzöttként,

kivándoroltként szóródtak szét és telepedtek le.

Ország, nemzet, anyanyelv szétbomlásával új történelmi szereplő jelent meg – az anyaország. Az anyaország fogalma, eszmei és valószínű alakja különlegesen viszonyul az anyanyelvhez. Az országhatáron kívülre kényszerített nemzeti és anyanyelvi közösségek környezetét többségi idegen államok és nyelvek jelentik. Ezt az együttélést az adott államokban a kisebbségbe kényszerített magyar nemzetrészek és nyelvi közös-

Kazinczy Emlécsarnok, Széchalom

ségek szabadságjoga határozza meg, ám ugyanakkor az anyaország felelősségvállalása. Ebből az alaphelyzetből kell kiindulnunk.

Ami az anyanyelvi szabadságjogokat illeti, bizonyítanak a tények. Az 1967 óta világszerte elfogadott Kloss-féle ötfokozatú minősítés ebben legmagasabb szintnek az érintett államon belül az egyenrangú hivatalos státust nevezi meg, legalacsonyabbnak pedig a nyelvhasználat tiltását. Fájdalom, még a legalacsonyabb szint, a legrosszabb körülmény is vonatkozik egy kisebbségbe kényszerített közösségünkre, a moldvai magyarokra. A legmagasabb, legkedvezőbb jogállással viszont sehol sem találkozunk. Marad a megszorító középső szint: „a kisebbségi nyelvhasználat különféle hatósági engedélyezése, a hivatalos státus alatt”. Mindez amúgy alkotmányos demokráciákban, az Európai Unió hatókörében zajlik. De hát idegen nemzetek, idegen államok törvényhozásának viselkedéséről beszélünk.

Kilencven év alatt négy egymást követő nemzedék élte és éli meg az önazonosság szabadságjogának ezt a szűkítését, olykor megtagadását. A személyes nemzeti hűségre és a közösségi képességre a kisebbségi sors többletterheket rótt és ró. Közben ezekben a térségekben az anyanyelv szétfejlődése indult el. Az anyanyelvnek ezeket a szétfejlődő ágait a többségi környezettel és nyelvvél való együttélés alakítja – a házasságtól a törvényhozásig, a piactól az egyetemig és a médiáig, a munkahelytől a vallásig. A szókincsben és a nyelvi regiszterekben szétfejlődő ágak mind szűkebb körre szorítják az anyanyelv belső egységességét. Igaz, a magas szintű irodalmi nyelvnek épp a nyelvi kisebbségi közösségekben van nagyobb keletje. A határon túli nemzeti közösségek tagjai viszont most már legszélesebben az elszürkülő, lebomló vegyes köznyelvet használják. De a beszélők maguk is fogyatkoznak. Egyebek mellett a szakmai beilleszkedés és pályafutás követelménye, a munkaerő szabad áramlása, a vegyes családok és a hatalmi-hivatali ütközések hatására terjed a nyelvvelhagyás, a nyelvcsere, a beolvadás. Különösen a magyar szórványok kopnak, töredeznak.

Ezek alapján kell szembenéznünk az anyaország felelősségével. Ennek a felelősségnek az iránya és a mércéje itt nyilván abban áll, hogy a határon túli magyar közösségeket hozzásegítse az anyanyelv teljességének visszaszerzéséhez – a lehetséges teljesség önkéntes visszaszerzéséhez. Ha anyaországot mondunk, most főleg a hazai értelmiségi és politikai közszereplőket értjük rajta. Magam is egy vagyok a sorban, tapasztalatom és véleményem ezt fejezi ki. A hazai értelmiségi és politikai közszereplők 1918–20 óta két úton járnak – vagy a nemzeti önrendelkezés, vagy a nemzetek feletti kapcsolattartás elsőbbségét vallják. De bizony ezek az elsőbbségi törekvések nem egyszer kizárólagosságba fordultak és fordulnak. Az 1989–90-es közjogi rendszerváltozás után ez a két oldal együttműködhetett volna az anyaország említett felelősségvállalásában. Nem így történt. Az anyaország felelősségét a határon túli magyarok iránt főleg és elsősorban a nemzeti önrendelkezés hívei képviselik.

Itthon ezek a közszereplők a felelősségvállalás törvénybe foglalásának és intézményesítésének bővítését tűzték célul, valamint általában a nemzettudat és a közösségvállalás mélyítését. A kisebbségi nemzeti közösségeket a számukra szükséges esélyek intézményi keretének megteremtésében támogatják. A külpolitikában és a diplomáciában a nemzeti és nyelvi kisebbségi szabadságjogok rendszerszerű érvényesítésén dolgoznak. De a nemzeti önrendelkezés ezen közszereplői

minduntalan gáncsoskodásba, támadásba, nyílt rombolásba ütköznek – itt, az anyaországban. Kazinczy Ferencsel szólva „a nemzeti lélek” Magyarországon azért nem bátortalanodik el. A nemzeti önrendelkezés anyaországi hívei az irodalomban, a tudományban, a művészetben, a médiában, a közéletben és az emberi kapcsolatokban következetesen képviselik a nyelvi és a kulturális nemzet egyetemességét. Más kérdés, hogy most, a Magyar Nyelv Évében, az édes anyanyelv teljességének és egységességének veszélyeztetettsége idején mit tartunk az anyaország felelősségvállalásának hazai ellenzőiről. Nyíltan romboló, nyíltan támadó döntések és lépések bizony nemzetárulással értek fel például a védelemet jelentő kettős állampolgárság megakadályozásában, a Magyar Állandó Értekezlet és az Illyés Közalapítvány megszüntetésében. Súlyos a vád, de ki kell ezt mondanom, mivelhogy túl nagy a tét. Ha az anyaországi értelmiségi és politikai közszereplők nem fokozzák erőfeszítéseiket a mindenoldalú támogatásban, a határon túli magyar beszélők közössége tovább fogyatkozik. Ez aztán a magyar önazonosság, a nemzethez tartozás körét szűkíti.

Idézzük fel ezen a helyen Kazinczy Ferenc örökérvényű gondolatát anyanyelv és nemzet viszonyáról: „A nyelv ... a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője”. A magyar nyelv kiteljesedésének szakaszában, 1819-ben írta ezeket a szavakat. Csaknem kétszáz évvel később, 1999-ben megjelent egy moldvai csángó asszony, bizonyos László Józsefné hasonló vallomása erről. Ezt az asszonyt a magyar anyanyelv szeretete, féltése, megmentése indította: „Ojan szók vannak, hogy béesik a szüvihez az embernek. S bé kell tedd es! Élessen ki kell mondd azt a szót, s bé kell tedd az embernek a szüvihez. Met ha élessen s lassan megmondod, akkor neki jóliesik, s ha nem, ő nem érti meg, átolmejen a szüve mellett”. Ez a magyar nyelvi közösség most már a szétmorzsolódás küszöbére sodródott. László Józsefné szerint még az tarthatná meg őket, ha szívükben, azaz „nemzeti lelkükben” erősödne, épp a nyelv, az anyanyelv által.

Ez a legkisebb magyar történelmi nyelvi közösség a Kárpát-medencében. A sorsa azonban az egyetemes nemzet és az egyetemes anyanyelv sorsát érinti. Ha ez a csángómagyar nyelvi közösség elhal, egy kicsit mindannyiunkban elhal a „nemzeti lélek”. Nem engedhetjük, hogy így legyen. A Magyar Nyelv Éve ezért főleg az anyaország értelmiségi és politikai közszereplőinek felelősségére figyelmeztet, ezt a felelősséget állítja mércéül a nyilvánosság elé. Kazinczy Ferenc áldott emlékezetét pedig őrizzük, ápoljuk és tudatosítsuk – nehogy „átolmejen a magyarok szüve mellett”!

NAGY GÁBOR
**A nemzeti önismeret
 a magyar költészetben**

Az 1960-as évektől az ezredfordulóig
 I. rész

Bevezetés

Az irodalmi folyamatok nem a Művészet vagy Irodalom feliratú légmentes kísérleti laboratóriumban zajlanak. Mint minden nyilvános, közösségi cselekvés, az irodalmi műalkotás is társadalmi-kulturális kontextusba ágyazódik. Még a korától, társadalmi téridejétől legradikálisabban függetlenedni látszó műalkotást is korához, közösségi kontextusához kapcsolja beszédességével és jelentőségteliségével a szándék, amellyel épp e kötöttségektől akar látványosan megszabadulni. Vannak ugyanakkor alkotások és életművek, amelyek a közösségi létmód problémáit, kérdéseit nem nyűgnek vagy az önkiteljesítést korlátjának tekintik, hanem a társadalmi és történelmi jelenségekre érzékenyen reagálva hozzák létre saját világukat.

Egy adott kor társadalmi viszonyait távolnétben a kor történelmi jellegzetességei határolják. S bár a történelem jelenidejűségében többnyire nem történelemnek, hanem politikának és (társadalom)történetnek mutatja magát, a gondolkodó ember képes a folyamatok egyes elemeinek különleges jelentőségét akár szinkronitásban is felismerni.

Társadalom és kultúra, társadalom és történelem, ebből következően történelem és művészet egymástól teljesen szét nem választható, egymáson sokszínű bonyolultsággal áttetsző mintázatok. Ezt az összetett struktúrát csak leegyszerűsítette a marxista felfogás, amikor mindent a történelem meghatározó, determináló erejével magyarázott, ráadásul a történelmet egyoldalúan osztályharcként – és a proletárdiktatúrához vezető „logikus” és szigorúan *fejlődési* folyamatként – elbeszélve. A strukturalizmus pedig egyszerűen nem vett

tudomást e rendszerek – művészet és társadalmiság – összefüggés-hálózatáról. A posztmodernitás a történelmi kontextus zárójelbe tételével, a közösségi funkció kiiktatásával, az individualitás (majd a nyelv) abszolutizálásával kísérte meg az irodalom teljes autonómiáját (nemegyszer immanenciáját) igazolni; ez az „elontologizáló” szemlélet, számtalan értékes elméleti hozadéka mellett, legalább annyiban leegyszerűsítőnek bizonyult, amennyiben kérdezmódjával, -technikájával az irodalmi törekvések egyik fele megszólíthatatlan maradt, némának tűnt fel. A közösségi problematikával szembesülő, az én-identitást a mi-identitás tükrében is szemlélő irodalmat e felfogás másodrendűnek, marginálisnak értékeli.¹ Ezt azonban nem igazolják sem az irodalmi folyamatok: a kritikában marginalizált törekvések újabb és újabb követőkre találnak, folyamatos változáson, módosuláson esnek át; sem az olvasói viszonyulások, visszajelzések: a „kiüresedett” irodalmi irányzatok újra és újra megtalálják olvasóikat. A közösségi érdekű irodalom peremre szorulása² ráadásul a magyar irodalomtörténet folyamataival sem egyeztethető össze, hisz ez a művészi szemléletmód a magyar irodalom legmeghatározóbb hagyományának folytatója. A huszadik század végi fejlemények sem indokolják mellőzését. Görömbei András éppen ellenkező, a közösségi modellek felértékelődését hozó törekvéseket tapasztal és tudatosít: „... a korábbi jóslatokkal szemben, s azok logikusnak látszó érvei ellenére a huszadik század vége az etnikai reneszánsz időszaka lett. Az etnikai egységek, közösségek egyre erőteljesebben ragaszkodnak önazonosságukhoz, anyanyelvükhöz, történelmi és kulturális hagyományaikhoz. Fokozottan gondjukká vált az *önmegfogalmazás*, a különbözőzésben, a sajátosságban megmutatkozó jellemvonásaik összegyűjtése, az összetartozás tudatának erősítése. Bizonyos, hogy ebben a közösségkereső, otthonkereső serénységben igen nagy szerepe van a huszadik század kegyetlen lelki elidegenedésének. (...) *A közösségi érzés épsége létérdeke a személyiségnek.* (...) Még az eredet és a történelem is a kultúrában tudatosodik, kap

¹ Ld. a hetvenes évek közepén indultak nemzedékéről pl. KERESZTURY Tibor sommás véleményét: „Az átértékelés szükségességét sürgette (...) annak a korai, ám időközben messzemenően igazolódott felismerése, hogy a magyar költészet útja *nem* az eddigi domináns irányba, a társadalmi érdeklődésű, alapvetően metaforikus kifejezésmódú »népnemzeti« modell továbbépülése felé vezet. (...) A nyílt ütközési felületek, felszíni konfliktusok nélküli korszituációban anakronisztikussá vált a virrasztás, a heroikus mégis-morál gazdag tradíciókkal rendelkező attitűdje...” KERESZTURY Tibor, *A kétely demonstrációja*

– a széthullott evidenciák költészete. *Mozgásirányok, értékváltozások a magyar líra újabb áramlataiban* = KERESZTURY Tibor, *Kételyek kora. Tanulmányok a kortárs magyar irodalomról*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2002, 13. [Kiemelés az eredetiben.]

² Vö. „Az irodalom funkciójának lefokozása, személyiség- és közösségalkító szerepének kétségbe vonása, leértékelése, kiiktatása mindennapi életünkben tény.” GÖRÖMBEI András, *Az irodalom értelméről* = GÖRÖMBEI 2008, András, *Azonosság, nemzet, irodalom*, Nap Kiadó, Budapest, 13.

továbbadható érzelmi keretet és formát. Az anyanyelv szerepe a döntő ebben, s a nyelvben megőrzött, rögzült nemzeti hagyományok, a nemzeti idézetkincs. Olyan elemek tehát, amelyek úgy kötnek egy közösség lelki-ségébe, hogy közben megkülönböztetnek más közösségektől. (...) A huszadik századi mérhetetlenül fölgyorsult civilizáció szinte szétzilálta a magyarság etnikai sajátosságait hordozó jelenségek szerves és változatlan továbböröklődését: ünnepi és alkalmi szokásrendjét éppúgy, mint a vallásban élő kulturális hagyományt, szertartásokat, énekek folytonosságát.”³ Hogy ez a tapasztalat az irodalmi művek sajátja is – sőt előbb leszűrhető műalkotásokból, mint mondjuk szociológiai tanulmányokból⁴ –, az evidens akkor, ha nem feledkezünk el irodalom és történelem, irodalom és referencia egymásra utaltságáról, s nem értékeljük alább az olyan műveket, amelyek cáfolják az irodalom teljes autonómiájának és immanenciájának teóriáját.

Az irodalom teljes autonómiáját valló felfogások antropológiai, posztkoloniális kritikája – épp a szocializmus időszakának *gyarmati* jellege révén – figyelemre méltó tárgyunk szempontjából is.⁵ Edward Said úgy véli, „a társadalom és az irodalom csak együttesen tanulmányozhatók és értelmezhetők”;⁶ „a szöveg, a »text« nem autonóm, hanem az alkotó és a befogadó pontjain egyaránt világba kapcsolódó, kontextuális létű és eseményszerű” jelenség, illetve hogy a „szövegek nemcsak a világban léteznek, hanem oda is helyezik magukat (...), és azáltal vannak, hogy a világban működnek.”⁷ Jánosi Zoltán nagyon fontos felismerése, hogy „A »posztkolonialitás« fogalomnak a magyar viszonyokra vetítése (...) egyáltalán nem mond ellent egyes újabb keletű európai kulturális mozgásoknak, illetve az ezeket feltáró elméletnek.”⁸ A gyarmatosító hatalom egyaránt porlasztója-elemésztője a (nemzeti) közösség identitásának és a személyes identitás integritásának, s ezzel egyidejűleg élenkítője az erre védekezően reagáló közösségi érdekű irodalomnak.

Az újabb tudományos gondolkodásmódok, különösen a kulturális antropológia és a szociálpszichológia egyes irányzatai ráirányították a figyelmet arra is, hogy a közös-

ségi identitás éppoly integráns része az egyes személyiségnek, mint ahogy a közösség sem csak a közösségi, hanem a személyes identitások révén is meghatározott.

Az irodalom a közösségi-, s kiemelten a nemzeti identitás legfőbb őrző s alakító közlésformája. Az irodalom legrégebb és legszélesebb hatósugarú hazai iránya nemzeti identitás, emlékezet és történelem összefüggése révén mindig *közösségteremtő* szándékú és erejű volt. „A modern értelemben vett magyar irodalomról mindig is leválaszthatatlan volt a nemzeti művelődésben betöltött pótolhatatlan szerepe: a nyelv, az ízlés és a gondolkodás művelése, a nemzeti önismeret és emlékezet fenntartása, közösségteremtő erőként való felhasználhatósága, a nevelésben, a különböző társadalmi emancipációs folyamatokban, a sokféle szocializációban nyújtott segítsége, illetve a társadalmi igazságossághoz és demokratizáláshoz való hozzájárulása, no és nem feltétlenül utolsósorban az igényes szórakoztatás.”⁹

A nemzeti paradigma – és általában a kultúra – egyik kulcsfogalma a hagyomány: a közösség olyan tapasztalatfelhalmozódása és értékészlete, amely részben megosztható és megosztandó, részben megújítható és megújítandó. A „hagyomány szerepe éppen az, hogy a régi és új minőségek között egyensúlyt hozzon létre, az időtálló értékeket megtartsa, az egyszer már bevált és elismert kvalitásokat átörökítse az újabb nemzedékek számára. Szellemi otthont teremtsen, megvédve az egyént az elidegenedéstől, magánytól, a semmibe vetettség érzésétől.”¹⁰

E tanulmány sorozatban arra teszek kísérletet, hogy egy viszonylag jól elhatárolható, részben egyedi kulturális-irodalmi struktúrával rendelkező periódus költői életművei közül azokat vizsgáljam meg, amelyek kitüntetett szerepet játszanak a magyarság nemzeti identitásának alakításában, a nemzeti hagyományok továbbörökítésében és megújításában. A periódus a XX. század második felének az a szakasza, amelyben az (el nem kötelezett) alkotók már illúziótlanul szembesülhettek a kelet-közép-európai társadalmi helyzet jellegzetességeivel. A történettudomány e periódus 1957–1989 közötti szakaszát nevezi a kádári konszolidáció időszakának is, ami részben elfogadható foga-

3 GÖRÖMBEI András, *Nemzettudat a mai magyar irodalomban* = GÖRÖMBEI 1999, András, *Létértelmezések*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 382. [Kiemelések nem az eredetiben.]

4 Vö. GÖRÖMBEI – számomra is példaadó – hitvallásával: „Az irodalmat (...) az adott alkotó személyiség, s az adott nemzeti közösség önkifejezése legfontosabb, mert legérzékenyebb formájának tekintem.” GÖRÖMBEI András, *Irodalmunk szabadságharca* = GÖRÖMBEI 1999, 401.

5 Vö. „Bizonyos értelemben posztkoloniálisnak nevezhető minden olyan etnikai öntudat-formálódás, amely karakterisztikusan közösségek tudattalan hatalmi törekvéseinek kohójában született. Talán éppen ez az a pont, ahol a közép-európai történelem is sokrétű metahermeneutikai értelmezés lehetőségét igéri, hisz világunk szerencsétlenül gazdag a sok-

szor kölcsönös kolonizálások szövedékéből font értelemképzési hálókban.” SZAMOSI Gertrúd, *A posztkolonialitás* = HELIKON 1996/4., 418.

6 SAID, Edward, *Orientalizmus* = HELIKON 1996/4., 449.

7 SZAMOSI Gertrúd, *A posztkolonialitás* = HELIKON 1996/4., 421.

8 JÁNOSI Zoltán, *Egy Németh László-regény paradigmájához. Az Égető Eszter és a Száz év magány* = JÁNOSI 2005, Zoltán, *Fűszál és mindenség. Folklor és archaikum az újabb magyar irodalomban*, Holnap Kiadó, Budapest, 39.

9 PAPP 2003, Endre, *Identitáskeresés irodalomértésünkben*, Hittel, 2003/11. 123.

10 BITSKEY István, *Hagyomány és megújulás az ezredforduló kulturális értékrendjében*, Hittel, 1998/9. 40.

lom, ha konszolidáció alatt nem a „rend”, hanem a dik-tatórikus hatalmi viszonyok megszilárdítását értjük. Erre az időszakra is érvényes N. Pál József összegzése: „... az 1945 utáni rendnek szinte mindent sikerült szét-verníe, ami egy nemzet tudatának és jellemformáló tra-díciójának az átörökítéséhez fontos”.¹¹ Ugyanakkor a hatalom kultúraellenőrző szigorának enyhülése nagyobb teret adott az alkotói szabadságnak, mint az '56 előtti évtized, így nyíltabb és gazdagabb változatai jelenhettek meg annak a közösségi gondolkodásnak, amely Nagy László nemzedékének indulását jellemez-te. Illúziótlanság alatt azt értem, hogy az ekkor fellépő alkotók egyrészt, döntően az 1956-os forradalom és szabadságharc hatására, felismerték a politikai rend-szer alapvető ember-, közösség- és magyarellenességét, másrészt olyan irodalmi minta birtokában voltak elsősorban Nagy László, Juhász Ferenc, Illyés Gyula, részben Pilinszky János és Weöres Sándor költészete, illetve Németh László és Illyés Gyula esszé-, dráma- és regényírói munkássága révén, amely kijelölhette szel-lemi és költői útjuk irányát. Emellett – mivel mindany-nyan a hatvanas vagy hetvenes években alakították ki egyedi költői karakterüket – rendelkeztek már azzal az időbeli távlatlással, amely tompíthatta e minta magához hasonlító erejét, elősegíthette egyéni tájékozódásukat. Mielőtt a szűkebben irodalmi kiindulási pontokat rész-letesebben szemügyre venném, néhány tágabb, az iro-dalmi műveknek nemcsak intézményes létmódját, de természetét is meghatározó struktúra és fogalom viszonyrendszerének tisztázására keríték sort.

Kiindulási pontom az emberi gondolkodás és így a műalkotásokban megnyilvánuló alkotó én a priori közös-ségi megelőzöttsége. Jórészt a kulturális antropológia felől érkeztek olyan impulzusok, amelyek a mai iro-dalomelméletben is ráirányították a figyelmet az irodalom közösségi funkciójára, nemzeti identitást alakító voltára.

Nemzeti identitás és magyar irodalom összefüggése azonban irodalomtörténeti nézőpontból is kézenfekvő-nek látszik. A „nemzeti ébredés” nemhogy rányomta a bélyegét a XIX. századi magyar (és a nyugat- és közép-

európai) irodalomra, hanem főként éppen az irodalom keretein belül indult meg a nacionalizálódás folyamata. A XX. században aztán – különösen 1945 után – jórészt feledésbe, sőt takarásba került nem csak a nemzeti iro-dalom mint különböző előfeltevések alkotta fogalmi rendszerek középpontja, de a nemzeti identitás proble-matikája is kikerült a bölcséleti vizsgálódások fókuszá-ból. A magyar (és közép-európai) irodalom egy jelentős része azonban nem volt hajlandó tudomást venni erről a szellemi amnéziáról, s részben a hagyományközösség elve,¹² részben a kommunizmus kiváltotta szellemi ellenállás jegyében jelentős (élet)művekben folytatta a Csokonaitól Adyig többé-kevésbé töretlen ívet.

Az S. Varga Pál által elkülönített három – államkö-zösségi, eredetközösségi, hagyományközösségi – para-digma közül a posztmodernitás korában „az alkotó egyé-niségnek és vele az esztétikum autonómiájának elvét” uralkodóvá tevő eredetközösségi paradigmába kapcsolódó művek tűnnek az irodalom első vonalába tartozó-nak – a részben a hagyományközösség elvét folytató művek és alkotók a dekanonizáció folyamatának vannak kitéve. Maga S. Varga, bár könyve végén leszögezi: „az emberi kultúra történetének egyik jellemző vonása, hogy az egykor elvetett alternatívákat (...) időről időre újra fölfedezi”, sőt vallja, hogy „felelősséggel tartozunk minden emberi tudásért, amelyről valaha valamiért kénytelenek voltunk lemondani”,¹³ mégsem feltételez közvetlen folytonosságot a tanulmánya szerint Arany László életművével záruló paradigma és a XX. század népies mozgalma között. Azt azonban nem vitatja el, hogy a hagyományközösségi paradigma elemei beépül-hettek valamennyire a népies mozgalomba¹⁴ – magam úgy vélem, s a későbbiekben ezt igazolni is igyekszem, e paradigma máig nem szakadt meg. Módosulva bár, de tovább él Ady, József Attila életművében, majd Illyés Gyula és Nagy László ösztönző példája révén számos költő művészetében egészen napjainkig.

A hagyományközösségi elv paraszti kultúrát felfe-dező és a művészetét arra építeni szándékozó költői-nek programja folytatódik abban a XX. századi irány-

11 N. PÁL József: *Tankönyv-amnéziában szenvedőknek* = N. PÁL 2001, József „Tisztának a tisztát őrizniük meg”, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 211.

12 A hagyományközösségi paradigma meghatározása S. VARGA Pálnál: „A hagyományközösségi értelmezés (...) egy eredeti és öntörvényű kulturális mintázat hagyományozódásának folytonosságához köti a nemzet fogalmát, a nemzeti irodalom lényegét pedig a nyelvhez hasonlóan sajátzerű s attól elválaszthatatlanul születő-alakuló köl-tészeti hagyományban látja, amely a külső hatásokat mindig önma-ga eleven lényegéhez hasonítja. Az irodalom lényege itt az a *poézis*, amely a kulturális közösségek legarchaikusabb korszakából, nyelv-ük kezdeti, poétikus használatából ered és hagyományozódik tovább, s eredetileg az egész közösség sajátja – a közösség teljes tudáskészletét hordozó *közköltészet*. Mivel a költészet e felfogás sze-

rint a nyelvből születik, esztétikum és nemzeti jelleg itt kölcsönösen feltételezi egymást és szorosan összefügg. A hagyományközösségi szemlélet a saját kultúra folytonosságának fenntartóját leginkább a parasztságban találja meg (magyar vonatkozásban Erdély hagyomá-nyörző nemesi kultúráját tekintve jelentős kivételnek), a költészetét pedig kizárólag ebben (...). A hagyományközösségi paradigma ver-tikális metaforájában az alsó szint a meghatározó: a népköltészet az *alap*, erre kell építeni, emelni a nemzeti poézis csarnokát.” S. VARGA 2005, Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogal-mi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodás-ban*, Balassi Kiadó, Budapest 14–15.

13 S. VARGA 2005, 621.

14 Vö. S. VARGA 2005, 619.

ban, amelyet Jánosi Zoltán archaikus remitologizációnak nevez. Ez a poétikai elv határozta meg a század első felének azt az irányzatát, amelyet nemzeti irodalomnak nevezhetünk.¹⁵ Értve e fogalom alatt olyan magyar irodalmat, amely *gondolkodása, tájékozódása centrumába helyezi a magyarság önismeretének, azonosság tudatának problémáját. Célul tűzi ki a nemzeti hagyományok ébrentartását, megőrzését és megújítását. Szembesül a múlt, a történelem eseményeivel és a jelen társadalmi folyamataival.* S ha úgy érzékeli, a jelen hatalmi elitje ki akarja forgatni a nemzetet ebből az örökségből, meg akarja fosztani az örökségből építkezés jogától, *a maga eszközeivel szembeszáll ezzel a hatalommal, leleplezi annak visszaéléseit és torzításait.* Tehette ezt ebben az időszakban – a XX. század utolsó négy évtizedében – abból az okból, mondhatni kényszerből, hogy soha ilyen veszélyeztetett nem volt a magyarság identitása. Mert kiszakította azt eredetéből, hagyományából a szocializmus azon önlegitimációs szándéka, hogy az új világrend időben visszafelé teremtsen olyan múltat, amely felől a törés folytonosságnak látszhat. Mert felmorzsolta a hagyományozott értékrenden alapuló önismeretet a szocializmus „új erkölce”, felülírva az emberi lét évezredes tapasztalatait és nemzedékről nemzedékre örökített közösségi életvezetési stratégiáit. Mert kiforgatta a magyarságot nyelvéből a szocializmus, amikor a diktatúrát demokráciának, az országnyivá tágított, szögesdróttal körülvont barakkot népköztársaságnak, a hagyományos társadalmi létstruktúrák erőszakos szétrombolását reformnak, építésnek nevezte.

A nemzeti irodalom tehát egyrészt történelem-orientált, másrészt a múltat minduntalan összeveti-ütközteti a jellel. Poétikai síkon ez – mint Jánosi vizsgálataiból kitetszik – azt jelentette, Nagy László költészetével bezárólag, hogy az ilyen látásmód egyik legfőbb eljárása az archaikus remitologizáció. S éppen Nagy Lászlónál valósul meg legteljesebben az a hármasság, amely a legszűkebb értelemben vett „bartókiság” lényege: archaikus mítosz, történeti látásmód és korvalóság ötvözete.¹⁶ Ezt a hagyományt kínálja az irodalomtörténet közvetlen előzménye azoknak a költőknek, akik fogékonyak a nemzeti identitás problémáira. S bár többségük épp a Nagy László-líra legerősebb karakter-

vonását, az archaikus remitologizációt nem követi (érthetően), a nemzeti irodalom újabb vonulata, Csoóri Sándortól Baka Istvánon át Nagy Gáspárig a nemzeti hagyományokra nyitottan, történelmi érzékenységgel felvértezve nyíltan szembesül az adott korvalósággal, legyen az a kommunista diktatúra vagy a rendszerváltás utáni évek morálisan is zavaros időszaka. Poétikai szempontból olyan közösségi érdekű líra ez, amely nem számol le a költészet eredendően személyes alkatával, de a személyességet sem csupán az individualizmus egyoldalúságában értelmezi, hanem egyén és nemzeti közösség eleven kapcsolatában. Tágabb értelemben bartóki karakterű, azaz lételeve a küzdés, világszemlélete oppozicionális-duális, a népi-nemzeti gyökerűt az egyetemessel összekapcsolva értelmezi. Bár az archaikus remitologizáció – a bartókiság „kimerülő vonulatát”¹⁷ képező poétikai elv – Nagy László után jobbára csak Ratkó József lírájában meghatározó, részlegesen tovább él Buda Ferenc és Vári Fábrián László költészetében is. De nem független e poétikai elvtől Kányádi Sándor, Ágh István és Baka István költői indulása sem.

Mivel az elmúlt két évtizedben elsősorban a líra esett áldozatul annak a szemléletmódnak, amely anakronisztikusnak bélyegzi a történelmi és nemzeti sorskérdéseket középpontba állító, poétikai formálásmódját tekintve is nemzeti jellegű művészi látásmódot,¹⁸ e művészeti és irodalmi folyamatból dolgozatomban csak a lírai életművekkel foglalkozom. Így az irodalomtörténeti előzmények közül is csak a lírában történetek kaphatnak hangsúlyt – nem elfeledve azonban, hogy akár Németh László, akár Babits Mihály vagy Illyés Gyula esszé- és tanulmányírói (sőt prózaírói) munkássága legalább olyan szellemi ösztönző erő volt a kiválasztott periódus költői számára, mint a tüzetesebben vizsgált lírai életművek. (S bármennyire megbontja is a Csoóri Sándor-portré egységét, nála sem térhettem ki részleteiben a Németh Lászlóé mellé állítható esszéire sem.)

Elsődleges céloom azonban nem lehetett a nemzeti irodalom XX. századi természetrajza – nem is egy kutatóra, mint inkább kutatóműhelyek összehangolt munkájára szabott feladat az. Még csak a nemzeti küldetésű költészetünk teljes körképére sem vállalkoztam – e terep viszonylagos járatlansága csak annyit engedett meg,

15 Épp ezért szemléletem egyik megalapozója JÁNOSI Zoltán könyve: JÁNOSI 1996, Zoltán, *Nagy László mitológus költői világa. Az egyetemes és magyar irodalomtörténet koordinátáiban*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc.

16 Vö. „A »bartókiság« makrostruktúráját így a modern lét problémáiból fakadó törvénykeresés, az egyetemes-átfogási igény, és az erre a célra fölemelt archaikusság fogalmainak háromszögében lehet legtisztábban értelmezni.” JÁNOSI 1996, 120.

17 JÁNOSI 1996, 118.

18 Vö. „...az irodalomszemléleti paradigmaváltás (...) olyan érték-választási preferenciákkal lép föl újabban, amelyekben az irodalom nemzeti szempontjainak nemigen van helyük. A tragikus (például nemzeti) mítoszokat ki kell venni az irodalom illetékeségi köréből...” N. PÁL 2001, 217.

hogy felmutassak és bemutassak (pontosabban: újrasztuáljak) néhány költői életművet, amelyek kitüntetettnek tekinthetők nemzeti önismeretünk alakítása szempontjából, azaz a nemzeti paradigmához¹⁹ sorolhatók. Életművet, azaz csak azokat a költőket vettem figyelembe, akiknek egész lírai oeuvre-jük jellegét meghatározza a nemzeti önazonosság kérdéseivel szembesülés programja, s esztétikailag kimagaslót alkottak.

E szempont miatt mondtam le olyan jelentős lírai életművek vizsgálatáról, mint Tózsér Árpádé vagy Tornai Józsefé: előbbi bár a Csoóri Sándor nemzedékével párhuzamosan, hasonló alapról kibontakozva indult, érett és újabb költészetét csak erőszakkal lehetne e keretek közé szorítani. A „közép-európaiság” problémaköre, ami oly fontos Tózsér költészetében, bár érintkezik szempontjaimmal, nem fedheti el, hogy e líra szorosabb kapcsolatot tart az individualista gondolatiságon alapuló újabb kísérletekkel. Tornai József hatalmas életműve vizsgálódásom szempontjait illetően is rendkívül gazdag – mégis, ez csak egyik szelete annak a lírának, amely – Tózséréhez hasonlóan – a világ (nem csak Európa!) filozófiai áramlatait is termékenyen integrálva hoz létre különálló gondolkodói univerzumot. A *Hetek* költői közül Serfőző Simon költészetét nagyra becsült prózájánál sem tartom alább értékelhetőnek, szempontrendszerembe azonban csak erőszakkal volna beszorítható. Tolnai Ottó költészet is jelentős teljesítménye századunknak, szintúgy Sziveri Jánosé – egyiküké sem olvasható azonban, torzítás nélkül legalábbis, a nemzeti identitás mint poétikai-tematikai szempont keresztmetszetében. Orbán Ottó gazdag és izgalmas lírája hamisítatlan európai költészet; remek – Balassi, Csokonai, Kölcsey, Arany stb. hangján írt – stílusimitációi ellenére sem sorolható a nemzeti irodalom – fentebbi meghatározás szerinti – csoportjába. Oravecz Imre inkább csak a *Halászóemberrel* kerülhetne itt szóba – nem vagyok benne bizonyos, hogy abban is nem az individuum

analízise a meghatározó, mint korábbi – összességében is kiváló – költészetében. De nem folytatom a kimaradtak névsorolvasását: az utánam jövők ha végiggondolják szempontjaimat és döntéseimet, arra is módot fognak találni, hogy a nem egészen indokolt hiányokat megszüntessék, munkám viszonylag szűkre szabott körszeletét egészszé kerekítsék.

A kutatás tárgyául szolgáló életművek karaktere – a közös alapképleten túl – a nemzeti-közösségi érdekű irodalom számtalan változatára adnak példát. Csoóri Sándor költészetében az individuum létrámája a közösség sorsképletének mintájára, azzal összefonódva íródik.²⁰ Kányádi Sándor költészet a nemzeti önazonosság kereteit szülőföld és anyanyelv egymásrautaltságában ismeri fel.²¹ Szécsi Margit lírájában avantgárd-groteszk, karneváli világlátás és történelmi fedezetű igazság- és tisztaság-igény kettőssége jelenthet külön izgalmat az olvasónak. Ratkó József halottaink, eleink etikai példáját tekinti közösségi irányítúnak.²² Bella István a végletekig csigázott nyelvi játékosság változataiban vall közösségi önismeretünkről. Ágh István szülőföld, történelmi emlékezet és a filozofikus távlatokba emelt személyes sors hármában hozza létre egyedi életművét. Buda Ferenc a különállás és összetartozás konfliktusát viszi színre verseiben.²³ Baka István a nemzet történelmi tapasztalatát transzponálja metafizikai-apokaliptikus síkra.²⁴ Farkas Árpád költészet kudarcos nemzeti történelem és kisebbségi sors kettős terhéről ad számot. Vári Fábán László a történelmi emlékezet megtartó ereje mellett tesz hitet.²⁵ Nagy Gáspár lírája a mitikussá emelt '56 és a keresztény erkölcs ígézetében fogant.²⁶ Utassy József költészet – a dal hagyományát eredetien megújítva – emberség és hazafiság egymást feltételező voltáról ad számot.²⁷ Oláh János verseiben a közösségből kitalált stációt járhatjuk végig. Mezey Katalin versei a családtól a nemzeten át a keresztény sorsélményig pásztázzák a közösségiség tereumait, illetve a közös-

19 Vö. „Mit nevezek nemzeti paradigmának az interpretációban? Az irodalomértés olyan jellegzetes válfaját, amely a kommunikációs gyakorlatban megvalósuló egyéni és a tőle elválaszthatatlan közösségi önazonosság-képződés (és -képzés!) nyelvészeti változatait vizsgálja, illetve az értelem- és ítéletalkotás történeti folyamatában a nemzeti modellt bizonyos, a létmódjából természetesen adódó, identifikáló jegyek alapján autonóm kulturális alakzatként fogadja el. Nem más ez valójában, mint közösségalkotó vonatkozási rendszer. Az önszemlélet és az önmegértés nyelvi-szociális kerete. Az ekképpen kategorizált értelmezői gyakorlat elősegítheti a nemzeti önismeret és identitás – a verbális cselekvésben kifejeződő – valóságának átélését, s hozzájárul az autonóm anyanyelvi tudás- és műveltségbeli formák megőrzéséhez.” PAPP 2003, 127.

20 NAGY Gábor, *A közösségi hangoltságú személyiség létrámája Csoóri Sándor költészetében*, Kortárs, 2006/11–12. 100–124.

21 NAGY Gábor, *A szülőföld és az anyanyelv mint a nemzeti önazonosság keretei Kányádi Sándor költészetében*, Forrás, 2004/5. 29–64.

22 NAGY Gábor, *Ratkó József, a halottak költője*, Hítel, 2003/11., ill In: Tariménes, II. évf. 1. szám, 152–167.

23 NAGY Gábor, *A különállás és összetartozás magatartásmodellje Buda Ferenc költészetében*, Hítel, 2004/8.

24 NAGY Gábor, *A nemzeti közösség sorsértelmezése Baka István költészetében*, Forrás, 2004/12. 53–78.

25 NAGY Gábor, *A történelmi emlékezet mint megtartó erő Vári Fábán László költészetében*, Magyar Napló, 2005/1. 19–26.

26 Ehhez részben NAGY Gábor, *Hatalom, medialitás és emlékezet. Nagy Gáspár Nagy Imre-versének történeti-politikai környezete, poétikai előzményei és (de)kanonizációs utóélete*, Életünk, 2007/8. 33–51.

27 NAGY Gábor, „Virágok romlása”. *Hazafiság és emberség Utassy József költészetében*, Forrás, 2004/1. 13–26.

ségiség hiányának lélektorzító voltát. Kiss Benedek – Utassyval részben rokon módon – az újrhangszerelt dal segítségével vall az egyes ember sorsáról, amely nála mindig közösségi létgondot is jelent.

E tanulmányorsozatból – vélt vagy valós okkal – kimaradtak sokan olyanok, akik a későbbi kutatók hasonló szempontú vizsgálatát inspirálhatják, gondoljunk bár – a már említetteken kívül – Domonkos István, Hervay Gizella, Tari István vagy Kiss Anna önmagában is rendkívül izgalmas költészetére.

A vizsgált életművekről sem teljesen átfogó képet, csak egy olyan keresztmetszetet kívántam adni, amely metszet a nemzeti identitás mint poétikai és tematikus ív szempontjából koherens és lineárisan egész. Azaz bár vizsgálatom fő területe a kádári konszolidáció idejére esik, a kiválasztott életműveket – a poétikai-tematikus elv vezérfonalán – végigkövetem lezárultukig, illetve napjainkig.

Bár az identitás problematikája, hisz kisebbségi helyzetben módosulnak a hangsúlyok, indokolhatta volna a határon túli magyar irodalmak külön vizsgálatát, a magyar irodalom egységének hangsúlyozása érdekében lemondtam erről. Indokolta ezt az is, hogy a nemzeti irodalom és képviselői a szovjet gyarmatosítás idején, azaz a kádári időszak alatt lényegében Magyarországon is éppúgy kisebbségi helyzetben voltak, mint a határokon túl (még ha az individuum szintjén, egzisztenciális szempontból sokkal kisebb nyomásnak, elnyomásnak voltak is kitéve). Arra sem törekedhettem, hogy teljes keresztmetszetet adjak a határon túli magyar líra ilyen aspektusáról: azokkal a költőkkel nem foglalkoztam, akiknél lírájuk gondolatiságában ez csak részprobléma – mint például Szilágyi Domokosnál, Tolnai Ottónál, Sziveri Jánosnál, vagy éppen az ezt a problematikát ironizáló, az individualizmus felől szétíró Kovács András Ferencnél.

Nem vállalkoztam zárt, rendszerező bemutatásra sem az időszak nemzeti irodalmáról: írásom inkább lazán összefüggő tanulmányorsozat annak bizonyítására, hogy a nemzeti irodalom hagyománya nem zárult le Nagy Lászlóék nemzedékével. Rá akartam mutatni arra, hogy a magyar irodalom legrégebbi hagyományvonala az európai egységesülés és a multikulturalizmus világában is tovább él, s mindmáig van érvényes és megszívlelendő mondanója. A némileg kibillent kanonikus rendszert igyekeztem egyensúlyba hozni; azzal a tudattal, hogy a rendszerező munkát – és egyben e tanulmányorsozat kiegészítését, az esetleges elrajzolások, tévedések korrigálását – már valaki más fogja elvégezni.

Fogalmi viszonyrendszerek

I. Kultúra, vallás, közösségi identitás viszonyrendszere

Az újabb irodalomelméletek ez idáig jórészt csak a személyes identitás problémakörét járták körül, holott a közösségi identitás nem ritkábban válik kérdéssé a legkülönbözőbb műalkotásokban. Ma már szellemtörténeti közhelye a posztmodernitásnak az én-identitás megragadhatatlansága, labilitása. Egy nemzeti közösség identitása még kevésbé szilárd vagy megragadható. Nem csak azért, mert a közösségi identitásnak része a közösséget alkotó személyek mindegyikének részben különböző identitástudata (persze a közösségi identitás korántsem az egyéni identitások összessége); hanem azért is, mert a közösség – legyen az regionális vagy nemzeti közösség – jellegében, létmódjában még nyilvánvalóbb ezen identitástudat bizonyos jegyeinek virtualitása, megalkotottságában rejlő viszonylagossága: értelmezett – épp ezért: különbözően, többféleképp értelmezhető – volta. A nehezen megragadhatóság, illékonyosság, változékonyság, örökös mozgásban levés azonban nem hogy gátolja, inkább még inspirálja a tudományos kutatást a nemzeti identitás megragadható, rögzíthető, megnevezhető és leírható jegyeinek vizsgálatára.

A személyes és közösségi identitás hierarchikus szembeállítás, egyik kijátszása a másik ellenében azért sem lehetséges, mert csak egymásra-utaltságukban őrzik meg épségüket. „A személyiségnek léte épsége érdekében szüksége van közösségre, szüksége van egy belső otthonvilágra, folytonosságra és biztonságra.”²⁸ E közösségi létstruktúra legkülső kerete a nemzet.

A nemzet önazonosságának legfontosabb alkotóelemeit kultúrája adja: a kultúra szuprapozícióban van, azaz bennfoglalja a nemzeti identitást, ám természetesen a nemzeti identitás is visszahat a kultúrára, alakítja szerkezetét. Még akkor is, ha minden kultúra csak részben nemzeti: eredetében, kapcsolódási pontjaiban nemzetek fölötti jelenség, miként a nagy vallások is. Kultúra és vallás kapcsolatát plasztikusan írta le Thomas Stearns Eliot: „minden egyes kultúra a vallással együtt jelent meg és bontakozott ki; a szemléltető nézőpontjától függően a kultúra a vallás produktumaként jelentkezik, vagy a vallás a kultúra produktumaként.”²⁹ Alább még pontosítva véleményét, hangsúlyozza, hogy kultúra és vallás között nem viszony van, hanem egyik a másiknak a *megtestesülése* (megint csak a nézőponttól függően reciprok formában). Még diffe-

28 GÖRÖMBEI András, *Azonosság, nemzet, tudomány* = GÖRÖMBEI 2008, 185.

29 ELIOT 2003, T. S., *A kultúra meghatározása. Jegyzetlapok*, ford. Lukácsi Huba, Szent István Társulat, Budapest, 12.

renciáltabbá teszi e tételt az a fontos észrevétel, hogy egy nép hitének fogalma nem merül ki a gyakorló hit formáiban, „mindig sokkal több vagy kevesebb” annál. Mindenesetre „bármely vallás, amíg létezik, a maga szintjén világos értelmet ad az életnek, megadja a kultúra szerkezetét, s megóvja az emberiség tömegeit az unalomtól és kétségbeeséstől”.³⁰ A felcserélhetőség elvéből következően ugyanez igaz a kultúrára – mint ezt maga Eliot is megfogalmazza: „A kultúrát egyszerűen úgy is leírhatnánk, mint olyasvalamit, ami érdemessé teszi az életet arra, hogy megéljük.”³¹

Vallás és kultúra szétválaszthatatlan kapcsolatának nézete tükröződik a nyugat- és közép-európai kultúrák közös elnevezésében. A zsidó–keresztény kultúrkörhöz tartozás nemzeti identitásunk legkülső, igaz, így is csak részleges meghatározója (gondoljunk a keresztény nézőpontból „pogánynak” tételezett, ma már a nyelvünkön kívül javarészt csak a folklórban – és a folklorizáló modernség művészetében – továbbélő hagyománykincsünkre, vagy akár az antikvitás egész Európát formáló hatására). Kultúránk keresztény vallási eredete még korunk erőteljes szekularizációs és globalizációs folyamatai közepette is meghatározza kultúránk jellegét. „A kereszténységben bontakoztak ki művészeink; a kereszténységben gyökereztek – egészen a legutóbbi időkig – Európa törvényei. A kereszténység az a háttér, amely előtt valamennyi gondolatunk értelme kirajzolódik. Lehet, hogy az európai nem hisz abban, hogy a keresztény hit igaz, és mégis, mindaz, amit mond, létrehoz és cselekedik, a keresztény kultúra eme örökségéből sarjad és abból nyeri értelmét. Egy Voltaire-t, egy Nietzschét csak egy keresztény kultúra képes megteremteni. (...) Ha a kereszténység elvész, egész kultúránk vele együtt vész el.”³²

Az esszéíró Eliot 1940-es évekbeli megfigyelései mellé a kulturális antropológia újabb tudományos eredményei állíthatók. Clifford Geertz definíciója szerint a kultúra „a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelöli, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket”.³³ Történetileg közvetített, örökölt: a kultúra eredet-jellegét és folytonosságát

hangsúlyozó kifejezések. Az élettel kapcsolatos tudások és attitűdök állandósítása és fejlesztése: a kulturális tevékenységek részbeni célelvűségét, hasznosságát, valamiért-valóságát, valamire-irányultságát is jelenti. A folytonosságban és az állandósítás fogalmában ott rejlik az identitás egyik lényegi összetevője: folytonosság és részleges állandóság nélkül nincs mit örökölni, nincs hagyomány, nincs identitás (és persze kultúra sincs). Még akkor is, ha nem csupán a kultúrának élte-tője, de a hagyománynak is természete a változandóság. A változandóság azonban nem jelent teljes felejtést, nem jelenti a gyökeresen új állandó privilégiumát, kizárólagosságát. Az újraértés, újraértelmezés nem megszünteti tárgyát, hanem gazdagítva (új) életre kelti.

Geertz vallás-definíciója megerősíti Eliot gondolatát vallás és kultúra egymást áthatásáról: a vallás „(1) szimbólumok rendszere, amely arra szolgál, hogy (2) erőteljes, meggyőző és hosszan tartó motivációkat és lelkiállapotokat hozzon létre az emberekben, miközben (3) kialakítja a létezés állandó rendjének koncepcióit, és (4) ezeket a koncepciókat a tényszerűség olyan aurájába öltözteti, amelyben (5) a lelkiállapotok és motivációk egyedülállóan valóságosnak tűnnek”.³⁴ A vallás szimbólumai „a hívőben bizonyos diszpozíciókat (tendenciákat, képességeket, vonzalmakat, jártasságot, szokásokat, kötelezettségeket) keltenek, amelyek tartós jelleggel kölcsönöznek cselekedeteinek és tapasztalatai minőségének”.³⁵ A vallás tehát speciális képességek, vonzalmak, jártasságok és szokások hálózata is. Ezek tartós jellege – *hagyomány* volta – pedig természetes módon identitás-képző vonás. „A kulturális közösségek töretlen, hagyomány biztosította identitása (...) az ember életképességének alapvető kritériuma.”³⁶

Másutt Geertz arra világít rá, hogy a „vallás sosem pusztán metafizika. A vallásos tisztelet formáinak, eszközeinek és tárgyainak minden ember számára mély, morális jelentősége van. A szentség megtapasztalása mindig egyfajta belső elkötelezettséggel jár együtt: ez a tapasztalat nem csupán tápot ad az imádatnak, de meg is követeli azt, s nem egyszerűen értelmi elfogadásra, hanem érzelmi odaadásra is kötelez. Az e világban túlnak tekintett dolog, öltse bár a *mana*, *Brahma* vagy a Szentháromság képét, meghatározó szerepet játszik az emberi viselkedés alakításában.” A vallás erkölcsi és értékelő elemeit foglalja össze Geertz (mások nyomán) az ethosz fogalmában, „elválasztva a »világkép« fogalmától, mely a kognitív, egzisztenciális vonatkozásokat jelöli”. E fogalom már túlvezet a vallás értelmezésén, s visszakapcsol a kultúra fogalmához: „Egy közösség ethosza nem más, mint tagjai életének alapárnyalata, jellege, minősége; morális és esztétikai stílusa, atmoszférá-

30 ELIOT 2003, 34.

31 ELIOT 2003, 27.

32 ELIOT 2003, 143.

33 GEERTZ, Clifford, *A vallás mint kulturális rendszer* = GEERTZ 2001, Clifford, *Az értelmezés hatalma*, Osiris Kiadó, Budapest, 74.

34 GEERTZ, Clifford, *A vallás mint kulturális rendszer* = GEERTZ 2001, 76.

35 GEERTZ, Clifford, *A vallás mint kulturális rendszer* = GEERTZ 2001, 82.

36 S. VARGA 2005, 44.

ja; azaz alapvető viszonyulás saját maguk és az élet által visszatükrözött világ[hoz]”. Ilyen értelemben nem csak a vallásról, de a kultúráról is állítható, hogy „megmutatja e jelentésgazdag viszonyt az emberek által vallott értékek és az általuk megélt lét általános rendje között”.³⁷

Vallás és kultúra szétválaszthatatlan egységét vallotta Kölcsey Ferenc is. Mint S. Varga Pál rámutatott, Kölcsey Herder nyomán „abból indult ki, hogy a kultúra nem más, mint maga a világ – ahogyan tudniillik egy nemzet (egy közös hagyomány által összefogott embercsoport) a maga számára nemzedékek hosszú során át öntudatlanul felépítette, berendezte. Ennek megfelelően a vallás a kultúrának az a szférája, amely az isteni kinyilatkoztatást ennek az otthonos világnak végső rendezőelvéként jeleníti meg.”³⁸ Miként már Kölcsey, Arany János is tisztában volt azzal, hogy a kereszténységgel való teljes azonosulás képtelensége épp a világban-lét otthonosságát csorbítja; a magyarság kereszténységgel szembeni idegenség-érzését tudatosítva „ugyanakkor elutasítja az eredeti saját vallás előtérbe állítását a keresztény vallással szemben, azt sugallván, hogy komolytalan dolog holmi »privát isten«-ben bízni”.³⁹ Az értelemvilág törése tehát nem szétzúzásának igényét váltja ki Aranyban, hanem megerősítését, toldoztatását-foltoztatását.

Más megközelítésben a kultúra konnektív struktúrájának nevezi Jan Assmann egyrészt a kultúra társadalmi síkon megvalósuló hatását, amely szerint a kultúra „az embert azáltal fűzi embertársaihoz, hogy »szimbolikus értelemvilág« (Berger/Luckmann) gyanánt közös tapasztalati, várakozási és cselekvési teret alakít ki, amely a maga elkötelező kötőereje révén bizalmat szerez és eligazítást nyújt”, másrészt az idődimenzió síkján kifejtett hatását, amennyiben „a tegnapot is hozzákapcsolja a mához, mégpedig olyanformán, hogy meghatározó élményeket és emlékeket formál és őriz meg, a tovahaladó jelen horizontján egy másik idő képeit és történeteit is magába zárja, így kelt reményeket és alapít emlékeket”. A kultúra ilyenformán identitásképző rendszer: „Mind a normatív, mind a narratív aspektus, mind az utasítás, mind az elbeszélés aspektusa hovatartozást vagyis identitást szerez, lehetővé teszi az

egyén számára, hogy »mi«-t mondjon. Ami az egyes individuumokat »mi«-vé kovácsolja, nem más, mint a közös tudás és önelképzelés konnektív struktúrája, amely egyfelől közös szabályokra és értékekre, másfelől a közösen lakott múlt emlékeire támaszkodik.”⁴⁰ A „kulturális emlékezet” biztosítja a kultúra folytonosságát, ez pedig, mint Assmann rámutat, nem vezérelhető, irányítható mechanizmus, hanem „társadalmi és kulturális keretfeltételek dolga”.⁴¹

Assmann is hangsúlyozza a közösségi identitás megalakított voltát. „A kollektív identitás (...) fikció és metafora”,⁴² fogalmaz, és e felfogás egybevág az újabb szociálpszichológiai megközelítésekkel: az identitás narrativitása „az elbeszélésszerkezet logikája és szabályai szerint”⁴³ működő nemzettudatot jelent, márpedig az elbeszélés mint tudományos metafora szintén magában rejtja a fikciót, a megalkotottság gondolatát. Azt is jelenti ugyanakkor, hogy a nemzettudat elbeszélésekben, narratív formákban is hagyományozódik: a nemzeti eredetmitológia megteremtésében, a nemzettudat életben tartásában és formálásában leghatásosabban az irodalom működhet közre.⁴⁴

Én-identitás és Mi-tudat nem egymással szemben álló kategóriák. Az Én-identitás Assmann értelmezésében két összetevőből áll: az egyéni identitás a csoport más tagjaitól megkülönböztető jegyek foglalata; a személyes identitás az ember társadalomban betöltött szerepére és helyére utal. „Az Én-azonosság mindkét vetülete (...) kulturálisan meghatározott.”⁴⁵ S miközben, Assmann megfigyelése szerint, az én a közösségi minták alapján nyeri el identitását, „kintről befelé növekszik”, s ezáltal a Mi-azonosság „elsőbbiséget élvez az egyén Én-azonosságával szemben, vagyis az identitás társadalmi (...) jelenség”, az is nyilvánvaló, hogy a Mi-tudat nem létezhet „a Mi-t alkotó és hordozó egyéneken kívül”.⁴⁶ Az identitás-formák hierarchiája és egymásra utaltsága egyben én és társadalom, én és kultúra szoros egymásra utaltságát is jelenti: „Az identitás mindkét aspektusa olyan tudatra tartozik, melyet az adott kultúra és korszak nyelvezete és képzeletvilága, értékei és normái sajátos módon formálnak és szabnak meg. (...) Mindenfajta identitás, így az Én-azonosság is, társadalmi konstrukció lévén, kulturális identitás.”⁴⁷

37 GEERTZ, Clifford, *Az ethosz, a világkép és a szent szimbólumok elemzése* = GEERTZ 2001, 7–8.

38 S. VARGA 2005, 582.

39 S. VARGA 2005, 590.

40 ASSMANN 1999, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 16.

41 ASSMANN 1999, 19.

42 ASSMANN 1999, 132.

43 PATAKI 2001, Ferenc, *Nemzetkarakterológia – nemzeti identitás –*

nemzeti narratológia = PATAKI Ferenc, *Élettörténet és identitás*, Osiris Kiadó, Budapest, 406.

44 Vö. „... a nemzeti »magas kultúra« – az irodalomtól a táblafestészig – ugyancsak szívesen folyamodott és folyamodik a közösségi narratívumok nagy tematizációihoz. Mi másért született volna a Buda halála, A kőszívű ember fia vagy akár az István, a király?!” PATAKI 2001, 418.

45 ASSMANN 1999, 130–131.

46 ASSMANN 1999, 129–130.

47 ASSMANN 1999, 131.

Az én-tudat kollektív megelőzöttsége nem jelent kötöttséget, rabságot az én számára: nem tagadja, hanem „hangsúlyozza az egyéni tudat szabadságát, szerepét a kollektív világ működésében.”⁴⁸ Mint S. Varga Pál Husserl nyomán kifejti, a „közös világ realitását (...) csakis az egyének közvetlenül személyes – primordiális – tapasztalatainak kölcsönös kicserélése-megosztása tarthatja fenn, csakis az ilyen tapasztalatok – még oly szűk – köre teheti lehetővé, hogy a kölcsönös nézőpontok generáltézisében az egyén a saját tapasztalataival összecsiszoló idegen tapasztalatokat szintén a realitásból eredő tapasztalatoknak könyvelje el.”⁴⁹

II. Nemzeti identitás, történelem és irodalom viszonyrendszere

A Mi-azonosság típusai közül a legszélesebb értelemadó egység a nemzet. A nemzet az egyének sokfélesége szempontjából természetesen végtelenül heterogén, ám néhány jellemző kiemelésével mégis kvázi-homogén közösség. Homogenitása egyrészt a valahová-tartozás, a származástudat, a közös anyanyelv síkján teremődik meg⁵⁰ – ez az eredetközösségi elv. Olyan egység ez, amelyben az egy családhoz tartozás élménye ismétlődik meg sokkal több egyén egybefoglalásával. Úgy is fogalmazhatnánk: a legszélesebb (és legtávolabbi) rokonsági fok az egy nemzethez tartozás, a nemzetközösség. „A nemzetek (...) a valóságot konstituáló, a társadalmat működtető kollektív tudás legátfogóbb mátrixai a modern európai civilizációban.”⁵¹ Ritkán ez a mátrix – demográfiai okokból – egybeesik az államalkotó közösséggel; a Trianon – és többszöri

emigrációs hullám – utáni Magyarországon természetesen használhatatlan a nemzetállam fogalma.⁵²

A nemzettudat egyetlen alkotójaként és alakítójaként az anyanyelvet feltételezni tévedés. Éppen ezért magyar irodalom és nemzeti azonosságtudat kapcsolatáról beszélve kevés volna azzal az evidenciával megelégedni, hogy a magyar nyelvű alkotások eleve hozzájárulnak a nemzeti identitás alakításához. Közösségi identitásunk nem alapul kizárólagosan az anyanyelv egységén. Mivel a nyelv „sajátos gondolkodásmódot, önálló nyelvi kultúrát, történelmileg kialakult és továbbalakuló hagyományrendszert hoz létre”,⁵³ túlmutat önmagán, bevonva horizontjába azokat az egyéb kulturális azonosságképző tartalmakat, amelyek eredendően nem nyelvi természetűek. Nyilvánvaló persze, hogy az anyanyelv óhatatlanul összekapcsol a nemzeti közösséggel: „Ha a nyelvet adottnak vesszük, hozzá képest mind a nemzet, mind az irodalom okozat, de ez a kettő egymáshoz képest egyszerűen mindkettő: az irodalomnak a nemzet egyrészt teremtője, másfelől teremtettje. Ha valaki magyarul fogalmaz, értekezik, költeményt, színművet vagy regényt ír, óhatatlanul is szerződésbe lép egy közösséggel.”⁵⁴ Tágabb értelemben tehát minden magyarul írott irodalmi mű a nemzeti irodalom része. „De van az alkotóknak egy csoportja, amelyekben különleges nemzeti felelősség él. Ezek az alkotók személyes gondjuként élik meg a nemzet sorskérdéseit, ezért különleges szerepük van a nemzeti önismeret alakításában. Műveikben másokénál közvetlenebbül jelennek meg a nemzeti kérdések és sajátosságok.”⁵⁵ Hiszen a „nemzeti” nem egyszerűsíthető le az anyanyelviségre. Amit Assmann a „társadalmi hovatartozás tudatát”-ról mond, igaz a nemzeti hovatartozás tudatára is: „a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik”.⁵⁶ Ez az osztozás első-

48 S. VARGA 2005, 49. Vö. „A nemzeti hűség különösen képessé teszi az embereket az egyén szuverenitásának és jogainak tiszteletben tartására.” SCRUTON 2005, Roger, *A nemzetek szükségességéről* = Roger SCRUTON, *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány*, ford. Pásztor Péter, Helikon Kiadó, Budapest, 188.

49 S. VARGA 2005, 48.

50 A nemzet megalkotott, illetve született, örökölt, hagyományozott voltának „vitájához” megfontolandó szempontokkal járult hozzá DÁVIDHÁZI Péter: „Mivel Nietzschénél a nemzet csak nagyjából (»mehr... als«), de nem teljesen megalkotott dolog, és a születésnek is marad szerepe, a megalkotott nemzet tőle átvethető fogalma (vagy akár metaforájának) kutatási rendező elvként termékenyebb és védhetőbb, mint az újabb elméletek nyomán manapság divatos »elképzelt közösségek« vagy »kitalált hagyományok« metaforái, amelyek túlságosan azt sugallják, mintha légből kapott, semmiből elővarázsolt dologról beszélünk, vagyis túlnövesztik és abszolutizálják az önkényesség elemét, a kutatásban egyoldalú elvárásokhoz vezetnénk, míg nem könnyen megfélekezünk bármiféle (közvetlenül amúgy is megfoghatatlan) adottság számbavételéről. Mivel bármit megalkotni csak valamiből lehet, legalábbis ha (...) emberek alkotnak, a nemzet mint *res facta* fogalma kiváló alkatot ad a *miből* és *mivé* összehasonlítására...” DÁVIDHÁZI 2004,

Péter, *Egy tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, Budapest, 36.

51 S. VARGA 2005, 72.

52 Vö. „A magyarságot a történelme, példátlan szétszórtsága eleve arra predesztinálja, hogy ne a nyugati nemzetfejlődés eredményeként használt államnemzet, hanem a *kultúrnemzet* fogalmát használja.” GÖRÖMBEI András, *Nemzettudat a mai magyar irodalomban* = GÖRÖMBEI 1999, 383.

53 GÖRÖMBEI András, *Azonosságtudat, nemzet, tudomány* = GÖRÖMBEI 2008, 187.

54 SZEGEDY-MASZÁK 2003, Mihály, *Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban*, in: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 20. [Kiemelés nem az eredetiben.]

55 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 20032, András, *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, Budapest, 8–9. Ezt azonban félreértés volna kirekesztő irodalomszemléletnek tekinteni. Maga GÖRÖMBEI így folytatja: „Természetesen alapvető részei a nemzeti önismeretnek azok a remekművek is, amelyek nem közvetlenül kapcsolódnak a nemzet kérdéseikhez.” I. m. 9.

56 ASSMANN 1999, 138.

sorban természetesen az anyanyelv által befolyásolt;⁵⁷ megvalósulhat azonban részben annak ellenében is, mint azt Dávidházi Péter éppen a magyar irodalomtörténet jeles alakja, Toldy Ferenc esetében bemutatta.⁵⁸ Az anyanyelv sem minden esetben jelenti a nemzet tudat teljes megélését, átélését, hiszen a közösségi (s így a nemzeti) identitásban „egy közös szimbólumrendszer használata révén osztozunk: (...) nem csupán szavakról, mondatokról és szövegekről van szó, hanem ritu-sokról és táncokról, mintázatokról és díszítményekről, viseletekről (...), ételekről-italokról, emlékművekről, képekről, tájegységekről, útjelzőkről és mezsgyékről”.⁵⁹ Nyelvi, vallási, etnikai, földrajzi, etnográfiai, műveltségi stb. összetevők lehetnek szerves részei egy adott nemzet önértelmezésének, önmagára szabott nemzetfogalmának. „Hogy melyik nemzet melyik tényezőkhöz köti kollektív emlékezetét és azonosság-tudatát első-, másod- és harmadsorban – illetve melyik nem játszik bennük szerepet –, s hogy végül az értelem-teli egész hogyan épül fel, alapvetően az illető nemzet egyedi történetisége határozza meg.”⁶⁰

Azok a kollektív elképzelések, amelyek egy adott nemzeti identitást különböző kulturális elemekkel telítnek, akkor is relevánsnak tekintendők, ha valójában – a nyelven kívül – nincs vagy alig van olyan tényező, amely etno- vagy geopolitikai határok mentén érvényesülne, azaz kizárólagosan az adott nemzetre volna jellemző. Nincs nemzeti öltözet vagy étel, sem bármi más abban az értelemben, hogy az csak az adott nemzetre jellemző. De van egy olyan komplex struktúra, amely bizonyos öltözetek, táncritmusok, énekszók, szimbólumok stb. összegeként többnyire egyetlen nemzet közös jellemzőiként figyelhetők meg.⁶¹ És ez a „kültúrnemzeti alapozású magyarságtudat a vizsgált népesség túlnyomó többsége esetében empirikusan majdnem minden téren kimutatható, létező, és a maga nemében a legerősebb

csoportkötődést jelenti, megelőzve az állampolgári kötődést vagy az etnikumsemleges regionális tudatot.”⁶²

Vitathatatlan azonban, hogy „a Kárpát-medencei magyarok identitásában alapvető tényező a nyelv”. Hiszen ha a magyarság „állampolgári státusát és felekezeti hovatartozását nézzük (...), a magyar Európa talán leginkább megosztott népe. Ebben a megosztottságban közös nevező a magyar nyelv, amely annál is inkább betöltheti ezt az identifikáló szerepet, mivel areálisan beépült ugyan a közép-európai régióba, alapvetően elkülönítő sajátosságait mégis megtartotta. Közeli rokon nyelvek ezt a szerepét nem veszélyeztetik...”⁶³ Így nyilvánvaló a nyelv művészeti alkotások kiemelkedő – tradicionálisan is meghatározó, hisz a magyar kultúra alapvetően mindig irodalom-centrikus volt, szemben mondjuk a XX. században filmközpontú amerikaival – szerepe a nemzeti identitás alakításában és az egyén önidentifikációjában. (Kisebbségi léthelyzetben azonban nem elegendő az irodalom szimbolikus identifikációja: ha az anyanyelv kizorul a mindennapi kommunikációból, az hosszú távon a nemzeti identitás elvesztésével jár az egyén számára.)⁶⁴

Assmann értelmezésében éppen a személyközi érintkezés építi ki és termi újra a társadalmi identitást, vagyis az interakció, amely „a közös nyelv, közös tudás és közös emlékek által kódolt és artikulált kulturális értelmet, vagyis a közös értékek, tapasztalatok, várakozások és értelmezések készletét tartja keringésben”.⁶⁵ A társadalmi identitás akkor válik nemzeti identitássá, amikor egy szűkebb – bizonyos jegyek (eredet, nyelv, hagyományok) révén homogénnek tekinthető – közösség számára e kulturális emlékezet narratívája a közösség jellegéhez és tapasztalataihoz igazodóan homogenizálódik, egységesül.⁶⁶

A szimbolikus értelemvilágban zajló interakciók egyik speciális, kulturálisan kitüntetett – mert a művészetek közül a leginkább nyelvre utalt – területe az irodalom: az

57 Vö. „... bizonyos tapasztalati sémák megszilárdulnak és leülepednek, anonimmá – s ezzel a csoporttagok tudatában objektívvá – lesznek, egyúttal nevet kapnak; bekerülnek a nyelvbe, mely az ilyen tipizált tapasztalati sémák legnagyobb tárháza...” S. VARGA 2005, 45.

58 DÁVIDHÁZI Péter, *Nyelvszerzés (A magyar nyelv elsajátításától irodalma képviseléséig)* = DÁVIDHÁZI 2004, 57–224. Persze Toldy esetét – és ekkor közelebb kerülünk Dávidházi nézőpontjához – felfoghatjuk úgy is, mint tudatos *anyanyelvcsere*t. Ez esetben Toldy nyelv-szerzése épp arra példa, hogy a nemzeti identitás teljes megéléséhez szükség van a nemzeti nyelv tökéletes birtoklására. A látszólagos ellentmondás ellenére vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály tézisével: „... gyakorlatilag csak annak a közönségnek a jelrendszereit ismerhetem, amelyhez tartozom. Csak egy anyanyelvem lehet.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A nemzet mint érték*, Új Forrás, 1980/4. 41.

59 ASSMANN 1999, 138.

60 S. VARGA 2005, 74.

61 Ezért nem tartom teljesen indokoltnak az európai vagy Kárpát-medencei etnológiával felváltani az egyes nemzeti néprajzokat,

mint sugallja ezt Liszka József tanulmánya: LISZKA József, *Két part között... A népi kultúra helye és szerepe Európa egyik ütközési zónájában* = FEDINEC 2008, 17–34.

62 VERES Valér, *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai* = FEDINEC 2008, 59.

63 PÉNTEK 2007, János, *Nyelv és identitás a Kárpát-medencében*, Hittel, 2007/7. 92.

64 Vö. „A nyelvmegtartáshoz nem elegendő a szimbolikus érték: a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában eszközváltásban is.” PÉNTEK 2007, 95.

65 ASSMANN 1999, 139.

66 Vö. „Akkor beszélhetünk modern értelemben vett nemzetről, amikor e hagyományos tudáskészletek egy-egy közösségben oly mértékben összecsiszolódnak, hogy különbözősük tudata háttérbe szorul az egység tudatához képest – a köztük levő feszültségeket a közösség a kognitív diszsonancia ingerküszöbe alá tudja szorítani (...), s az egységesnek tudott tudáskészlet hozzáigazodik a holisztikus modern társadalom tapasztalati kihívásaihoz...” S. VARGA 2005, 71–72.

irodalom nemzeti azonosságtudatunk egyik kiemelt közvetítője, őrzője és újrateremtője. (Dávidházi Péter az *Egy tudomány születésében* minden korábinál hangsúlyosabban irányítja a figyelmet arra, hogy az irodalom és az irodalomtörténet a magyar nemzet identitásképző elemei között kitüntetett helyet foglalt el.) „A *Szózat* mai értelmezéséhez hozzátartozik, hogy az 1956-os forradalom idején kitüntetett alkalmakkor énekelték, mint ahogy az *Egy mondat a zsarnokságról* mai jelentése is elválaszthatatlan attól, milyen szerepet játszott e költemény 1956 októberében. Számtalan más példa is igazolhatja, hogy a *nyelvi megnyilatkozás mint történeti esemény egyszerre irodalom s a nemzet önértelmezése.*”⁶⁷ Minden magyarul írott értékes mű formálja nemzeti önismeretünket – de fokozottabban azok a művek, amelyek fókuszba állítják a közösségi, nemzeti identitás problematikáját.⁶⁸ Ha pedig a magyar irodalom mindmáig hangsúlyosan foglalkozik nemzeti sorskérdésekkel, akkor abban túlságosan is leegyszerűsítő (és kényelmes) retrográd földhözragadtságot, netán irodalomelméleti igénytelenséget látni, annál sürgetőbb volna azonban *belátni*, hogy nem az irodalom horgonyzott le önmaga múltjánál, hanem a magyar történelem navigál újra és újra ugyanabba az öbölbe. (Leegyszerűsítve: a gyarmati függés különböző módozatai ismétlődtek az elmúlt néhány száz évben.) A mezsgyék és tájegységek átrajzolása, a határok drasztikus módosítása a magyar nemzettudat súlyos sérüléseivel járt együtt. Ami pedig konfliktussá, kérdésessé, megoldatlan problémává válik, az gyakrabban lesz az interakció témájává – így az irodalmi kommunikáció meghatározó elemévé is. „A művekben megnyilatkozó közösségi felelősség nem ütközik a művészet autonómiájával. Sőt egyenesen abból következik. A művészet előtt ugyanis nincs az életnek tiltott része.”⁶⁹

Történelem, közösségi identitás és nemzeti irodalom steril elkülönítése olyan fikció,⁷⁰ amelyet a világ egyetlen színpadán sem tudtak eddig színre vinni; a nemzeti identitás „fikcióját” viszont sokadszor – olykor véres tragédiákban – játssza újra a történelem, s ha rossz a darab, bizonyosan nem a témát kell számúzni, és nem negligálni kell a konfliktust, hanem megoldani valamiképp – de legalább szembesülni vele. A teljesen problémátlan nemzettudat – még sehol meg nem valósult – utópiájában természetesen statisztaszerepet sem kapna a nemzeti sorskérdésekkel vívódó magyar irodalom; ez az utópia azonban nem az irodalom megregulálásával valószínűsíthető meg (ha egyáltalán), az irodalom ugyanis – ez esetben legalábbis – nem ok, csak okozat. Az irodalom a kultúra és a társadalomtörténet szélesebb kontextusában létezik.

A nemzettudat a nemzeti kultúra viszonylatai közt képződik meg, kap értelmet. „A nemzeti kultúra kategóriája magában foglalja (a) a konkrét, látható és szemlélhető kulturális formákat és jelenségeket, (b) a történelmet és a nemzeti múltat mint a kulturális formák historikus és szociális kontextusát, és (c) az ebben az összefüggésben megalkotódó nemzeti jelleget.”⁷¹ Niedermüller Péter hangsúlyozza, hogy a nemzeti kultúra „konstrukciójának kulturális formái és cselekvései a társadalmi élet két nagy területével fonódnak össze, a művészetekkel (irodalom, színház, képzőművészetek) és a társadalmi és politikai rituálékkal (ünnepek, ceremóniák stb.)”⁷² (A művészeteknél kiegészítendő a felsorolás – legalább – a zenével!) Irodalomra vonatkoztatva igaz ez fordítva is: az irodalmi műnek nem csupán szerzője a megalkotója, hanem beleszól abba kora, korának társadalmába, történelmébe, nemzettudata. Ha az olvasót társszerzőként értelmezzük, legalább annyi joggal tarthatjuk társszerzőnek a mű létrejöttét, illetve a mindenkor olvasó korának társadalmi-történelmi, kulturális atmoszféráját.⁷³

67 SZEGEDY-MASZÁK 2003, 19. Az „1956 októberében” szókapcsolat nyilvánvalóan általában a forradalmat jelölheti, hiszen Illyés verse 1956. november 2-án jelent meg.

68 Vö. „Sokféle érték van egy irodalomban, de nem véletlen az, hogy egy-egy nemzet tudatában azok a művek élnek közösségformáló erőként, amelyekben a nemzet létének igazsága lép működésbe.” GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 20032, 23.

69 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 20032, 9.

70 Hegel még együtt látta történelem, vallás és művészetek hármását: „Ha mármost meg akarjuk határozni, mi a művészet végcélja, akkor azt kell mondanunk: a művészetnek fel kell fednie az igazságot, be kell mutatnia azt, ami az emberi szívben megmozdul, mégpedig képszerű, konkrét formában. Ebben a végcélban a művészet osztozik a történelemmel, a vallással és a szellem egyéb formáival.” HEGEL 2004, G. W. F., *Előadások a művészet filozófiájáról*, ford. Zoltai Dénes, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 81.

71 NIEDERMÜLLER 2002, Peter, *Der Mythos der Nationalkultur: die symbolischen Dimensionen des Nationalen* = A. GERGELY András (szerk.),

A nemzet antropológiája, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002, 13. „Die Kategorie der Nationalkultur (...) beinhaltet (a) die konkreten, sichtbaren und beobachtbaren kulturellen Formen und Erscheinungen[,] (b) die Geschichte und nationale Vergangenheit, als historischen und sozialen Kontext der kulturellen Formen, und (c) den sich in diesem Zusammenhang konstituierenden nationalen Charakter.“ (A főszövegben – és a továbbiakban – saját fordításomban.)

72 NIEDERMÜLLER 2002, 19. („Die kulturellen Formen und Handlungen der Konstruktion haben sich besonders mit zwei großen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens verknüpft, mit der Kunst (Literatur, Theater, bildende Künste) und mit dem gesellschaftlichen und politischen Ritual (Feste, Zeremonien, usw.)”).

73 Vö. az irodalom újabb, antropológiai indítatású értelmezésével: „Az irodalmi szöveg antropológiai horizontján a szöveg az a motívum vagy jelentés, amelyben mindig temporális/történeti tényezők is jelen vannak, de ezek antropológiai érdeküként jelennek meg, mivel a szubjektum mindig történeti konstrukció, a nyelvhez való viszonya maga is temporális kölcsönösség mikéntjeitől függ...” A. GERGELY András, *A „hamis nemzet” mint irodalomantropológiai tematika* = A. GERGELY 2002, 49.

Történelem és irodalom századokon át szoros egymásra-utaltságban élt nem csak hazánkban, de a közép-európai régió legtöbb országában. Magyarország „viharos történelme szinte megkövetelte a sorsértelmezést, az önszemléletet, az önismeret elmélyítését, a jövő feletti töprengést és elmélkedést, s mindez a szóművészeti eljárások révén nyert kifejeződést.”⁷⁴ Egyéni és közösségi önszemlélet szorosan egybeforrt a magyar irodalom századaiban. „Egyik legmélyebb hagyománya irodalmunknak a nemzeti kiszolgáltatottság elleni tiltakozás, az egyéni és a nemzeti szabadság óhajtása, az emberi teljesség igénye, a »lefokozott élet« elleni lázadás. Ebben a törekvésében olyan folytonosság van, mely egyént és közösséget az elnyomás és a kényszerűség közepette is tartásra, értékóvásra és értékteremtésre ösztönzött, a nemzeti függetlenség idején pedig nemzeti felelősségre int.”⁷⁵

Ez a szemléleti hagyomány épp az elmúlt másfél évtizedben látszott – a posztmodern nézőpontjából – megkérdőjeleződni és leértékelődni. Olyannyira, hogy ma már minduntalan hangsúlyozni kell: az én-identitását a mi-identitással egységbe foglaló – és ezzel saját közösségi, „zoón politicon” mivoltát teljességében átélő⁷⁶ – író „önkifejezése aligha választható el szűkebb közösségének, nemzetének történelmi jelenlététől, esélyeinek és gondjainak mérlegelésétől.”⁷⁷ Ez nemhogy fenyegetné az irodalom autonómiáját és az irodalmi műalkotás önértékét – annak kereteit adja meg: „A művészet autonómiájának biztosítéka és alapja az, hogy a kultúra egységének a része, és ebben az egységben nem csupán sajátos, hanem *szükségszerű és helyettesíthetetlen* szerepet játszik.”⁷⁸

A tény, hogy a magyar irodalom a magyarság történelmének rezonőrje is, nem jelenti a történelmi szemléletmód kizárólagosságát, és főként nem a poétikai érték háttérbe szorulását. *Önmagában* nem esztétikai érték bármely kivételes, társadalmi vagy akár történelmi folyamatokba beavatkozó vagy azokra hivatkozó, azokat felidéző irodalmi gesztus; ha azonban poétikailag következetesen megalkotott mű része, semmi nem

indokolhatja e gesztus megbélyegzését s ezáltal a mű leértékelését. „A művészi érték olyan elemek sokaságából képződik az alkotó teremtő munkája révén, amely elemek önmagukban nem esztétikaiak, de a műalkotásban az esztétikai érték alkotóelemeivé válnak. Ezek között az értékek között fontos hely illeti meg a megismerő és az eszmét sugárzó értékelemeket, a Markiewicz által referenciálisnak, illetve posztulativnak nevezett tényezőket.”⁷⁹ Irodalom és referencia kapcsolatának újabb vitáiból hadd csatlakozzam Veres András véleményéhez, aki szerint „...nem maguknak a referencialitásoknak [a] tételezése, hanem az értelmezés velük visszaélő műveletei okolhatók az interpretációk félresiklásáért.”⁸⁰ Veres tehát nem zárja ki műalkotás és referencialitás között a szerves kapcsolatot: „Ha jobban belegondolunk, az *alteritás (mátság) feszültséget és megértést generáló jelentkezése* nemcsak az irodalom és olvasója vagy a múlt és jelen eltérő horizontjának relációjában vethető fel, hanem az *irodalom és életvalóság kapcsolatában* is. Attól még, hogy figyelembe veszik egymás mátságát (vagy éppen figyelmen kívül hagyják azt), az irodalom is, az életvalóság is értékelhető impulzusokat kap egymástól. A kölcsönös interreferencia nemcsak a rendszerek között áll fenn (...), hanem – minthogy dinamikus struktúrákról van szó – az alrendszerek, sőt a kisebb komponensek szintjén is.”⁸¹

A magyar irodalom történelemre hangoltsága történelmünk jellegéből is következik. A történelmi sorscsapások következtében érthető, hogy már a XVI. században „a siralom, a jeremiád, a *Querela Hungariae/Pannoniae* toposza került az ország és a magyarság sorsfestő kommunikációjának előterébe”,⁸² kiegészülve később olyan, szintén mindmáig élő toposzokkal, mint például a védőbástya-szerep, a *ruina Hungariae/Transsylvaniae* vagy a régi dicsőség (*fama bona*) toposza.⁸³

A történelemmel együtt alakuló, együtt lélegző magyar irodalom volt a magyar nemzettudat legfőbb alakítója, sőt létrehozója. Ebből a történelmi szemléletből, „a konfesszionális kereteknek, majd a hungarustudatnak a burkából fokozatosan vált ki az etnikai, majd

74 BITSKEY 2004, István, *A nemzetsors toposzai a XVII. századi magyar irodalomban*, Hítel, 2004/11. 103.

75 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 20032, 13.

76 Vö. „Arisztotelész »zoón politicon«-ként definiálja az embert: olyan társas állatként, amely politikai rendekben, közösségekben, csoportokban él. Az ember természettől fogva közösségre teremt.” ASSMANN 1999, 137.

77 GÖRÖMBEI András, *Nemzettudat a mai magyar irodalomban* = GÖRÖMBEI 1999, 381.

78 BAHTYIN, Mihail, *A tartalom, az anyag és a forma a verbális művészetben* = Uő, *A szó az életben és a költészetben*, Európa Könyvkiadó, Budapest 60. [Kiemelések az eredetiben.]

79 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 20032, 11.

80 VERES 2004, András, *A referencia védelmében* = VERES András szerk., *Az irodalomtörténet esélye*, Gondolat Kiadó, Budapest 153. [Kiemelések itt és később az eredetiben.] (Vö. „Nem választani kell a referenciális és a poetológiai olvasás között, hanem arányosan tárítani a kettőt.” TVERDOTA György, *A József Attila-kutatás dilemmái. Egy tanulmánykötet ürügyén* = TVERDOTA György – VERES András szerk., *Testet öltött érv. Az értekező József Attila*, Balassi, Budapest, 2003. 204.)

81 VERES 2004, 155.

82 BITSKEY 2004, 104.

83 BITSKEY 2004, 105–109.

az anyanyelvi tényező, amely a modern nemzetfogalmat készítette elő”⁸⁴

Mind történelmünk folyamatából, mind a hagyományozódott toposzokból következik, hogy a „magyar irodalom nemzettudata defenzív, védekező jellegű. Elemi emberi jogokért küzd, elemi igények elfogadhatóságáért érvel. Defenzív jellege történelmi adottságaiból következik, másrészt az is tény, hogy a magasrendű irodalom többnyire a tragikumból párállik föl, a veszteség, a megnyomortottság, a lefokozott élet elleni küzdelemből sarjad.”⁸⁵

A defenzív szemlélet okaként talán azzal is számolnunk kell, hogy a nemzettudat alakítása ritkán – még a nemzeti ébredés korában sem teljesen – tudatos folyamat. Értékét azonban nem is a tudatos–öntudatlan reláció határozza meg. Az „elképzelt közösség” vulgarizált értelmezése⁸⁶ az igaz–hamis viszonyrendszer sugalmazásával, s ehhez csatoltan a ’nincs érvényes igazság’ axiómájával bélyegzi a közösségi látásmódot eltévelyedésnek. „Az identitásképzés (...) nem a kitalálás analogonja, hanem a létrehozásé, vagyis a viszonyítási rendszer más: az előbbinél az igaz–hamis reláció a releváns, míg az utóbbinál az öntudatlan–tudatos. Az identitásképzés persze még így sem feltétlenül az identitás tervezett és tudatos alakítását jelenti, hanem azt, hogy a politikai filozófia tudatos terében megképzett és megképződött eszmék a kollektív tudat szintjére kerülve eleve adottként funkcionálhatnak.”⁸⁷ Az irodalmi mű elsődlegesen sohasem kollektív identitást, nemzettudatot alakítandó jön létre; ez a funkciója azonban különösen fölerősödik olyan időszakokban, amikor a nemzeti önismeret folytatólágossága, folyamatossága súlyosan veszélyeztetve van – legyen ez létrejöttének vagy aktuális újraértelmezésének ideje.

Az ilyen értelemben felfogott nemzeti irodalom fogalmába tehát nem a magyar nyelven írott irodalmi művek összességét kell érteni. A nemzeti jelző itt tema-

tikai és világnézeti irányultságra is utal, a közösségi értékek, nemzeti identitás problémává váló ügyét a műbe emelő alkotói szándékra.

Ne higgyük azonban, hogy e szempontok függetlenek a poétikától, érintetlenül hagynák azt. A történelmi, hagyományközpontú szemlélet egyik következménye a remitológizáció: a nemzeti történet- és hagyománykincs újragondolása, újraszituálása, a jelen horizontjával tágított újra-elbeszélése. A remitológizáció archaikus változata a legelemibb szintekig hatol, feltárva a nemzeti hagyományoknak azt a forrásvidékét, amely az egyes etnikumokat összekapcsolja. A nemzeti értelmezése legalább itt eredendően és elevenen kapcsolódik a (közép-)európai szintérbe.

A poétika más összetevőire is hatással van a tematikai-világnézeti irányultság. A történelmi és irodalmi hagyományok újragondolása a portré- és szerepvers műfajának újraértését, megújulását is jelenti sokaknál, Nagy Lászlótól Kányádi Sándoron át Baka Istvánig. Az alkotó differenciáltabb – az individuum közösségi identitását is színre vivő – énbábrázolása kedvez az olyan összetettebb, terjedelmesebb versalakzatok létrejöttének, mint a hosszúvers (Juhász Ferentől Buda Ferencen át Ratkó József). Múlt és jelen, történelem és jelenkori politikum összeütköztetése gyakran jár együtt olyan kétpólusú világértelmezéssel, amelynek gyökerei szintén az archaikus népi kultúra mélyrétegeibe nyúlnak.

A nemzeti irodalom tehát olyan összetett alakzat, amely eredetét tekintve a magyar irodalom legszélesebb talapzatú hagyományára támaszkodik, jellegzetességeit illetően pedig nem írható le azzal az evidenciával, hogy magyar nyelven szólal meg: a nemzeti identitást kérdésként, problémaként és közösségi ügyként felfogó alkotók témaválasztása és világszemlélete áttételesen poétikai következményekkel is jár, és poétikai rokonságot is létrehoz az egyes alkotók művei között.

Kazinczy szülőháza, Érsemjén (képeslap, 1920)

84 BITSKEY 2004, 110.

85 GÖRÖMBEI András, *Nemzettudat a mai magyar irodalomban* = GÖRÖMBEI 1999, 383-384.

86 Ehhez vö. S. VARGA 2005, 36.

87 DEBRECZENI Attila, *Nemzet- és nacionalizmus-diskurzusok* = JANKOVICS – NYERGES 2004, József – Judit (szerk.) *Hatalom és kultúra II. (Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai)*, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Budapest, 1192.

KOVÁCS ISTVÁN

Közeletről és irodalomról, a közelmúltról és a még közelebbi jövőről

Az 1970-es évek elején az MTA Irodalomtudományi Intézetének Moszkvában végzett tehetséges fiatal munkatársa abban a megtiszteltetésben részesült, hogy egy születő kézikönyv számára tanulmányt írhatott *Lenin és a kultúra* címmel. Fél évet kapott a dolgozat elkészítésére, s annak letelte után egy évet. (Mármint haladékok!) Tíz év múlva a Kis Borostyán borozóban taglalta búskomoran kudarcának okát. Azt, hogy az *Összes műveket* átolvasva, a lábjegyzeteket is kipreparálva rá kellett döbennie: Leninnek semmi köze a kultúrához. Mondtam neki, hogy a Fodor Szanatórium portása, aki kívülről tudta *Az ember tragédiáját*, erről öt fél perc alatt felvilágosította volna. Persze, Leninnek annyi köze mégiscsak volt a kultúrához, hogy tudta, miként kell legjelesebb képviselőit kiiktatni: golyóval vagy pénzzel, elhallgattatással vagy az akkor még kezdetleges átnevelő légerekbe való beutalással. Módszereit a lenini végrendeletben hatalomtól eltiltott Sztálin vitte tőkélyre, aki Lenin ideológiai örökségére hivatkozva nemcsak a kortárs literatúrára volt – káderpolitikájával – végzetes befolyással, hanem – a múlt sajátos eltörlésének kísérleteként – az orosz irodalom újra és újra átiratott történetére is. Persze a harmincas években mű, világhírű, a Szovjetunióban is megjelent, s éppen a nagy éhínség idején. A Sztálin nevével fémjelzett alkotmány pedig, amely – ahogy tanultuk és a nyugati baloldali értelmiségiek hitték is – a legdemokratikusabb volt a világon.

A nagy vörös generátort, amely az 1956-os forradalom leverése utáni hivatalos szellemi életet, kulturális politikát ideológiai energiával táplálta, váltakozó intenzitással, hol zajosabban, hol csendesen fel-felpörgette Sztálin és Lenin áradó szelleme: 1957-ben, 1958-ban, 1968 után, 1972-ben és 1973-ban, és utolsónak vélt leheletként a nyolcvanas évek középső harmadában. A kulturális élet ellenőrzése mindvégig első számú feladat volt, az öncenzúra kialakítása sokaknál létfenntartó mechanizmus lett. A kiemelkedő tehetségeket a hatalom igyekezett megvásárolni vagy megfélemlíteni, s ha ez se, az se járt eredménnyel, megtűrni – (a maradandó alkotások jelentős hányadát a megtűrtek hozták létre) – az irányzatok jegyé-

ben szerveződő művészi csoportokat csendben szétverni, a renitens kiállításokat betiltani, a magán-pincészházzal külföldön kerestetni óvóhelyet stb. A bátorságot könyvkiadó-igazgatói kegy porciózta ki az íróknak... Sorolom mindezt azért, mert manapság a legbefolyásosabb fórumokon a hatvanas-hetvenes évek kulturális életének, teljesítményének s főleg élmunkás-politikusainak csak a dicsérete hallik. Mintha minden a legnagyobb rendben lett volna, merthogy – csak a tehetségtelenek nem boldogultak. Mára vonatkoztatva is hallható ez. A boldogítók és boldogítottak részéről.

Ryszard Kapuściński *A császár* Hailé-Szelassziéja, *A Sahinsah* Rezi Pahlavija és Khomeinije után *A bestia* címmel könyvet tervezett írni az ugandai Ibi Aminről, a század egyik legkegyetlenebb, de Párizsban – másokhoz hasonlóan – szalonképes diktátoráról. Arról, hogy a primitív, lelkében sötét ember miként ragadja magához és gyakorolja kíméletlen eszközökkel a hatalmat... És ahhoz, hogy uralmát megtartsa, el kell pusztítania a kultúrát, fel kell számolnia az oktatást – elég tízig számolni, nevet aláírni és gombokat nyomogatni tudni –, nevetéssé kell tenni a hagyományokat, szellemi, érzelmi tartópilléreiről le kell dönteni a történelmet. Vagyis hogy gyorsabb és fájdalom-mentesebb legyen a magafejtés: el kell törölni a múltat. Terve szerint Kapuściński arról írt volna, hogy a kultúra és a primitív hatalom kibékíthetetlen jelenségek, tények. És a zsarnok ellen csak a kultúra eszközeivel lehet felvenni a harcot. Könyvét persze Kapuściński a Szolidaritást mint szakszervezetet felszámoló s a társadalmi szolidaritást, mint közösségi együttérzést és segítőkészséget, demokratikus szellemű önvédelmet szétverő diktatórikus hatalomnak címezte. Ezt a könyvet az elmúlt években magyarul kellett volna megírni. Nekünk, magyar értelmiségieknek.

A kommunista diktatúra a közösséget se társadalom-má, se nemzetté szerveződni nem hagyta; a társadalom fogalmát a dolgozó tömegekkel töltötték ki, a nemzetét lakossággal, s az egészet leöntötték a proletárinternacionalizmus generálszószával. Ez utóbbi jegyében szolgáltatták ki a határon túli magyar közösségeket a legvadabb – magukat természetesen internacionalistának nevező – kommunista sovinizmusoknak.

Az internacionalizmust és a szupranacionalizmust napjainkra felváltotta a globalizmus. A globalizmus korában elméletileg mindenki egyenlő, mivel fogyasztó. *Fogyasztó!* Maga a fogalom is megalázó. Kiszolgáltatja, védtelenné teszi a nyelvet is.

Merthogy az átlag-magyar fogyasztó ma, a harsány újjgazdasági konszolidáció idején olyan, mint a dongómotor: keveset fogyaszt. Keveset, mint a megnyomorító ötvenes években. John Locke írja *Elmélkedésében*, hogy

Elhangzott 2009. szeptember 5-én Kötcsén, a Polgári Magyarországért Alapítvány kultúráról tartott tanácskozásán.

„A kínpadon fekvő embernek nem áll szabadságában a fájdalom ideáját félretenni és szemlélődésekkel szórakozni.” Az ezerkilencszázötvenes évek megalázottjaiban erősebb volt a szabadság utáni vágy, mint a fájdalom miatt érzett félelem. És akik a közösségi megnyomorítás kínpadjáról fel tudtak állni, kiobbantottak „egy szentséges nagy forradalmat” – hogy Utassy József 1966-ban nagy nyilvánosság előtt elhangzott kijelentését idézzem.

2006 őszén sokakat ráfektettek az angol filozófus által bő három évszázada láttatott kínpadra, amelynek kapcsán ő a szabadságról és az emberről bölcselkedik. Nemcsak képletesen fektették rá őket, hanem valóságosan is. Hol és kik ötlötték ki, hogy a világsoda-küzdelem ötvenedik évfordulóját kézivezéreltetten véres pankrációként mutassák be – idetrapoltatva a pogromidők kozák fekete-százait és hol itt, hol ott vetve be a szellemképességük ellenére is jól látható provokátorokat? *Azzal a nyilvánvaló szándékkal*, hogy a világ ezt követően már e megbotozott nap panoptikumaként emlékezzék 1956 magyar forradalmára is.

1849 decemberében Pest díszpolgárává választották Haynaut, Paszkevicset és Jellačićot. 2006 őszén osztogatott kitüntetésekkel, dicséreteivel a főpolgármester megerősítette az ő díszpolgári címüket is. Kultúráról beszélek: a kormányzás, az emlékezés, a kitüntetés kultúrájáról. Az elnéptelített kerület legszebb házában mint gigantikus kriptában áriázott ünnepségről. Az 1956 emlékezetének eltemetésére tett kísérletről... Hihetetlen, hogy mindez velünk esett meg.

Mégis legyen számunkra örökkévaló elégtétel, hogy mindattól függetlenül, ami 2006 őszén történt, a XX. század magyar történelmének felszabadultságában, heroizmusában és drámaiságában is legboldogabb tizenkét napját 1956 véresen aranyló ősze keretezte be a kalendáriumban. De az idő csapdájában emeljünk mellé egy másik évszakot, 1989 tavaszát is, amelyről Adam Mickiewicz nyomán elmondhatjuk: „ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A megtorlás rácsai mögül kitanitorgók és a mi koravén nemzedékünk tavasza, a tőlünk kétharmad krisztusi korról fiatalabbaké s az önbecsülésüket bennük megtaláló szent öregeké, szüleinkké, nagyszüleinkké. Ennek az eseménydús évszakra emlékei – apogeumán Nagy Imre és mártírtársai újratemetésével – rajzolták át arcvonásainkat úgy, hogy áttetszhetett rajtuk azok mosolya is, akik az Illyés Gyula által megverselt *zsarnokság* megdöntésére alig harminchárom évvel azelőtt a Bem-szoborhoz, majd közülük annyian sokan a halálba vonultak.

A mosoly a történelmi sorsfordulók legnagyobb vívmánya. Beszédes kódja a kivívott szabadságnak, a visszaszerzett méltóságnak, a felemelt fejnek, a kiegyenesített gerincnek, az eredeti értelmükkel kimondható szavaknak...

A „szó” az indoeurópai nyelvek többségében a bibliai igét is jelenti. Az írástudóknak a teremtés felelősségével kell a szavakhoz közeledniük. Jó negyven évvel ezelőtt Csóóri Sándor írt esszét ezzel a címmel: *Közeledés a szavakhoz*.

Velük, belőlük, általuk hoz létre új világot az író, a poéta – szellemi felkészültségének, tehetségének, felelősségérzetének Isten szemét ráknnyító háromszögében. Ha ez a világ hiteles, a kézirat már kinyomtatása előtt elégethető – vallja Hamvas Béla –, mert szelleme elégségesen gazdagította a Kozmoszt, s általa bennünket is. Ettől a luxustól azonban távol vagyunk. Nekünk a kéziratot ki kell adnunk, s terjeszteniünk kell, s talán az utóbbi a legnehezebb feladat... De ki kell-e adnunk, kell-e terjeszteniünk?

Merthogy a rendszerváltozás felgyorsulásakor megtudtuk, hogy voltaképpen nincs is szükség íróra. A rádió, a televízió s a pártnapilap hasábjain korábban még mumusként kárhoztatott Axel-Springer által felvásárolt sajtó azzal bombázta a nagyközönséget, hogy mennyire avított, abszurd dolog a magyarokat jellemző versszeretet, s a szellemi modernizálódás jegyében mielőbb le kell szokni róla... Meg hogy különben is... napjainkban a szépirodalom mindinkább csak a vajt-fülű kevesek luxusa. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor azt is hallhattuk, hogy az írókat mennyire szabadabbá tette a rendszerváltozás; lehullottak évszázados szellemi-érzelmi béklyói, amelyek Balassi Bálinttól József Attiláig megnyomorították a magyar irodalmat. Merthogy a költőkre rákényszerített szakmai kérdésekkel, közösségi gondokkal foglalkozni valójában a politikusok, esetleg a publicisták feladata. A parlament hatékonyabb, mint az Írószövetség, amely egyébként is sztálinista kövület... Emlékezhettünk, hogy elnökét később milyen mondvasínált ürüggyel ültették Európa szégyenpadjára – mellé guggoltatva a vele elemi szolidaritást vállalókat is.

A napjainkra kialakult fordított logikájú új irodalmi arkhimédeszi törvény szerint: a megvilágosodott textusközpontú literátorok annyival súlyosabbak lesznek, mint amennyivel az irodalomból, az irodalmi köztudatból kiszorított konzervatív írók – jobb híján nevezzük így – a súlyukból veszítenek.

Tévedés ne essék: nem a több pólusú, szemléletű, irányzatú irodalmat kárhoztatom. A több pólusú szemlélet normális körülmények között a literatúra egészét gazdagítja. Én az irodalmi értékrend ideológus, indulatos, erőszakos, kiátkozós és kiszámolós, voltaképpen újbolszoviki átrendezése ellen protestálok, amelynek konok következetességgel végrehajtott folyamata ide s tova két évtizede tart. Nem eredménytelenül. Ennek jegyében esett

ki az irodalmi köztudatból Illyés Gyula, akinek pellengé-
re állítása vizsgatétele lett kezdő kritikusoknak és eszté-
táknak. Így taszítódott ki Nagy László, akivel nem tudnak
mit kezdeni. De még Juhász Ferenc, Pilinszky János és
jószerével Wöeres Sándor meg Rába György is hasonló
sorsa jutottak. Nem beszélve az egyik legizgalmasabb
novellistánkról, Jékely Zoltánról, aki költőnek sem akár-
ki. Ebből következően az irodalmi értékek visszamenőle-
ges átrendezése is folyamatosan tart. Még nem teljes
sikerrel! Emlékezhetünk, micsoda pánikot keltett a másfél
milliárd forint elherdálásra lehetőséget nyújtó ún. „nagy
könyv” program, amelyből a több fordulás szavazás nyo-
mán kiderült az, amit a fentebb említett szanatóriumi por-
tás ingyen is megmondott volna, hogy Magyarországon a
legismertebb író Gárdonyi Géza, és a legolvasottabb
könyv az *Egri csillagok*. Pedig hogy rimázkodtak a tele-
víziós riporterek és a meghívott szakértők a nézőknek,
hogy gondolják meg... És sugallták a neveket is. Hiába.
Persze lehet, hogy ezért bosszúból Gárdonyit kiveszik a
tananyagból vagy egyenesen eltörlik az irodalomoktatást.

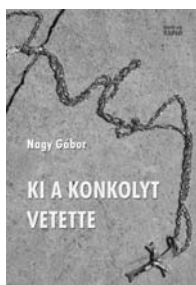
Az írókat, költőket, műveket elnyelő értékszavar-
örvény kialakulásához hozzájárult a kulturális intézmény-
hálózat 1990 utáni átgondolatlan szétzilálása, a könyvtá-
rak ellehetetlenítése, a nem kellőképpen átgondolt folyó-
irat- és könyvkiadói támogatás folyamatos csökkenése,
valamint a napi aprómunka éthoszának elenyészése is.
Ma Magyarországon a nagyközönség előtt az számít csak
írónak, aki a televízióban, rádióban legtöbbet szerepel, s
könyvei hazai és külhoni megjelenítésére a legtöbb álla-
mi támogatást kapja.

Írói nagyságot célirányos összebeszélés révén is pro-
dukálni lehet. Ryszard Kapuściński vallomása szerint az
Egyesült Államokban a legolvasottabb napilapok két-
három címdal-kritikusa rövid idő alatt névtelen, köze-
pes tehetségű irodalmi tollforgatóból is világhírű író tud
kreálni. És megtehetik az ellenkezőjét is: világhírű írókat
tudnak kivonni a közismertség fogalmából és forgalmá-
ból. Régen a háttérbe szorítást megtapasztalhatta az egyik
legzseniálisabb magyar novellista, Tömörkény István,
egy emberöltővel később a némaságot Márai Sándor, s
egy időre az Újhold nemzedéke. És mennyire közismert a

mai magyar próza legjelentősebb képviselője: Szilágyi
István? Legmélyebben gondolkodó esszéistája, Vasadi
Péter? Egyik legnagyobb költője, Király László? Hajdani
lázadó suhanca, Utassy József, akinek 1968-ban írt *Zúg
március* című versét szinte az összes megyéből kitiltották
– szavalóval együtt. De Nagy László a szívébe fogadta –
kivételes tehetsége és megtébolyodásig egyenes jelleme
miatt. De említhetnénk Ágh Istvánt, Marsall Lászlót, Kiss
Benedeket is. Láthatatlanok a televízióban, alig hallhatók
a rádióban. Persze olvashatók folyóiratokban. A nyolc-
száz vagy jobb esetben egy-kétezer példányban megje-
lenő Életünkben, Hitelben, Kortársban, Magyar
Naplóban, Napútban, Tiszatájban és másokban...

Ezekre a folyóiratokra szükség van, hiszen holdud-
varát alkotják s így szerény anyagi és ihlető szellemi
támaszul is szolgálnak két-háromszáz fős értelmiségi
köröknek. Az e lapokban közölt írások legértékesebb,
legfontosabb gondolatai azonban nehezen jutnak el a
szépirodalomra és a közösségi gondokra még fogékony
és fogékonyra tehető nagyközönséghez. A fentebb érin-
tett gondok vállalása, megfogalmazása mellett ezért is
lenne szükség egy nagy példányszámban megjelenő
irodalmi, kulturális, közéleti hetilapra, amely amellet,
hogy esztétikailag értékközpontú, tisztességes vitára
kész, a szellemi, politikai tisztánlátás kialakításához is
hozzájárul az eljövendő építkezés időszakában. A kiala-
kítandó iskolai program remélhetőleg tantárggyá teszi a
határon túli magyarság- és a szomszédság-ismeretet,
amely szintén húszéves mulasztás. A lap többek között
az új közművelődési rendszer kialakításában, tudatosítá-
sában is társ lehet a maga eszközeivel.

A lap elindításáért vállalt felelősség kezdetben napi
negyvennyolc óras munkának a rokonértelmű fogalma,
később már csak napi huszonnégy órainak. A legfelké-
szültebb főszerkesztőnek is ezzel a tudattal kell belevág-
nia a feladatba. És ha az illető nem német szakot végzett
is, tudnia kell: a német nyelvben a *Freund* és a *Feind*,
barát és *ellenség* egy töről fakad. Ahogy a gondolat és a
szeretet forrásvidéke is egy a Teremtés nagy művében.
Kétezer éve tudjuk, hogy ellenfeleinket is szeretni kell.
A barátoktól pedig ne féljünk. Néha ők is segítenek...

Nagy Gábor: Ki a konkolyt vetette (regény, 2009)

Fr/5, kartonált, 180 oldal, 1680 Ft

A regény egy rejtélyes papgyilkosság rekonstruálása. A falusi káplán a hatvanas évek végén, barátja a rendszerváltozás után szembesül a hatalom egyszerre sokarcú és arctalan természetével.

A kiváló költő és irodalomtörténész második regénye a Barankovics István Alapítvány alkotói ösztöndíjában részesült.

A Magyar Napló szerkesztőségében 20 százalék kedvezménnyel megvásárolható.

„Aki olvas,
saját magát olvassa” Albert Gábor:
Csakazértis!
(beszélgetés magammal)
Pont Kiadó, Bp., 2009.

Bárhogy is próbáljuk elmismásolni a keserű tényt, a könyvek túlnyomó többségének lehangoló sors jut osztályrészül: a feledés. Raktárak mélyén, könyvespolcokon csak a por és a nap emészti őket lassan, szívósan, s gyakorta nemcsak a gerincük fakul ki, hanem a bennük levő gondolatok is – már ha vannak bennük egyáltalán! – megkopnak, elveszítik időszerűségüket. Albert Gábor sokadik, legutóbbi könyve, a *Csakazértis!* éppen ellenkező utat járt be: most, megjelenése pillanatában még aktuálisabb, mint a gondolatok papírra vetése idején volt.

Egy valamiben közmegegyezés van ma Magyarországon: nagy bajban, válságban vagyunk. A vélemények csak abban térnek el egymástól, hogy miként kell kezelni a válságot. Bár manapság az a „haladó” szemlélet, hogy az író érje be az alany és az állítmány egyeztetésével, Albert Gábor többre vágyik a nyelvtani rutinyakorlatoknál, az irodalmon túli világ is érdekli, kiértelt véleménye van a válságkezelésről is. Már évekket ezelőtt tisztán látta, hogy a „pannon puma” ráklépésre váltott, hogy visszafelé baktatunk, s jó előre felírta a gyógymódot is: „Minél súlyosabb a baj, annál magasabbra kell emelni a családtámogatásra, a nevelésre és a művelődésre szánt összegeket.” Ez a kézenfekvő megoldási javaslat homlokegyenest az ellenkezője annak, amit azok a „szakértők” javasolnak, akik – s ezt kertesülés nélkül ki kell mondani – szántszándékkal a szakadék szélére kormányozták az országot. Ne legyen illúziónk, a „szakértők” füttyülnek majd Albert Gábor javaslatára, az önvizsgálattal sem fognak bíbelődni, de ő elmondhatja: *Dixi et salvavi animam meam*.

Válság esetén elkerülhetetlen megvizsgálni, hogy milyen erők, milyen folyamatok okozták a válságot, hiszen sokkal többről van szó, mint gazdasági csődről. A krízis egy hosszú szellemi folyamat betetőzése is, amire csak akkor találunk gyógyírt, ha a távoli múltba nyúló hajszálgyökereit is felkutatjuk és elvágjuk. Ennek futólagos illusztrálására most elégedjünk meg két idézettel, amelyeket Albert Gábor tapintatosan nem közvetlenül egymás után citál. Illyés Gyula a két világháború közötti értelmiség „Ady-szemléletű” táborát úgy jellemzi a *Beatrice apródja*iban, hogy „...a Horthy-rendszerrel szemben szinte a szomszédos országok szellemével érzett közösséget. Masaryktól és Beneš-től több jót várt a nép, a nemzet javára, mint a magyar állam irányítóitól.” Lapozzunk vissza pár oldalt, s idéz-

zünk újra szó szerint: „Csehszlovákia nemzeti állam lesz, nemzeti kisebbségek nélkül; ezt a célt pedig részben a kisebbségek kiűzésével, részben erőszakos asszimilálásukkal kell elérni.” Ez az illúzió-gyilkoló mondat a „humanista”, szabadkőműves Edvard Beneš-től származik: tőle remélt több jót a magyarországi értelmiség említett része, mint az ötezer népiskolát felépíttető, az ország éves költségvetésének 10%-át kultúrára és oktatásra fordító, „reakciós” Klebelsberg Kunótól. Mit ért az az értelmiség, amelyiknek ennyi valóságérzéke és ennyi erkölcsi tartása volt? De ne beszéljünk múlt időben! A kérdést jelen időben is feltehetjük, hiszen a fentieket valló és részben meg is valósító Beneš ma is az Európai Unió egyik politikai bálványja, s az előbbi kínos sorokat felemlgetni ma is tapintatlanság, szalonképtelenség. Albert Gábor azonban nem dugja a fejét homokba, nem folytat struccpolitikát. Egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy nincs előtte tabu. A napjainkban talán érdemén fölül becsült Márai Sándorról kerekperek kimondja, hogy olykor-olykor szisztematikusan becsmérelte a magyarságot, Hamvas Béla esetében pedig arra figyelte fel, hogy a cigányzene elleni kirohását 1959-ben, a legalkalmatlanabb időpontban terjesztette ki az egész magyarságra. A *Csakazértis!* az intellektuális bátorság és egyenesség példája, szembe mer nézni a kényelmetlen dolgokkal is, sőt vallja, hogy ezekkel kötelező szembenéznünk, mert immár nem magyar sorskérdésekkel viaskodunk, hanem magyar létkérdésekkel. Ugyanis, ha a jelenlegi demográfiai folyamatok nem javulnak meg, száz év múlva nem lesz kinek a sorskérdésein rágódnunk, mert a magyarság elfogy. Ma már a magyarság megmaradása a tét, s „ennek árnyékában – mondja Albert Gábor – minden más kérdés elveszti jelentőségét.” A magyarság fogyását, sorvadását – pontosabban: sorvasztását – bármi áron meg kell állítanunk! Már hallom is a kórust: vészmadárkodik, sötétben látja a jövőt. A tények azonban makacs dolgok, jóllehet tisztában vagyok vele, hogy ezt a kórust a tények sem zavarják, s ha sarokba szorítják őket, azzal a csattanós „érvvel” szoktak kirukkolni, hogy annál rosszabb a tényeknek.

Albert Gábor csökönyösen egyre csak azon töpreng, hogy ezt a sunyi, csendes elsorvadásra, kimúlásra ítélt népet hogyan lehetne felrázni, mi legyen a követendő túlélési stratégiája. „Szabad-e, érdemes-e a nagyobb konc, a kisebb nyomorúság reményében behódolni?” – kérdezi. Albert Gábor a Kádár-rendszerben élte le élete javát, saját szemével látta, hogy a gulyáskommunizmus – a nagyobb konc – hogyan sorvasztotta el népünk gerincét, roppantotta meg jellemét, s éppen ezért az előbbi kérdésre az ő válasza egyértelmű: nem. Nem,

mert egy nép egészségét nem az anyagi helyzetén, hanem a lelkiállapotán mérhetjük le elsősorban. Sőt, Albert Gábor azzal a még merészebb kérdéssel is szembenéz, hogy ha a háború és a béke között kell választani, mindig a kényelmesebb békét válasszuk-e?

A bajok forrását kutatva, Albert Gábor nem mutogat másokra, nem másokat vádol sem Trianonért, sem másért. Megszívlelte a Gogol révén híressé vált bölcsességet: ne a tükröt szidjad, ha a pofád görbe. Legelőször is önvizsgálatra ösztökél. Az irodalom egy tükörszoba, mondja, ahol mindenki önmagát látja, már ha szembe mer nézni önmagával. Sokan tépelődtek már azon, hogy miért fogy az olvasók, különösen az igényes irodalmat olvasók száma. Az egyik okra a *Csakazertis!*-t olvasva döbbsentem rá. „...minden jelentős művészet legszilárdabb alapja: az önismeret” – tapint rá a lényegre Albert Gábor. Napjaink tömegembere éppen ezt akarja mindenképpen elkerülni, önmaga elől menekül mesterséges világokba, kerüli a szembenézést önmagával. Ezt a gondolatot egy megjegyzéssel nyomatékosítom: nemcsak az olvasók menekülnek a szembesülés elől, hanem az írók jelentékeny hányada is ódzkodik a húsba vágó kérdések felvetésétől. S ezen a ponton egy kis vitám van Albert Gáborral, aki igen nagyra becsüli Eötvös Károly anekdotázó prózáját, mondván, hogy illata, zamata van. Ez igaz, de hiányzik belőle a mélység. Nem véletlen, hogy Mikszáth, ennek a típusú irodalomnak a legkiemelkedőbb képviselője élete vége felé, amikor Dosztojevszkij regényei a kezébe kerültek, azon tépelődött, hogy talán neki sem az anekdota felé kellett volna terelgetnie – kisiklatnia? – a magyar prózairodalmat, hanem inkább a Kemény Zsigmond-féle utat kellett volna folytatnia. S itt kapcsolódunk hozzá Albert Gábor egy másik gondolatához. Szerinte a magyar irodalom elsősorban nekünk, magyaroknak szól. Ha ezt a megállapítását igaznak fogadjuk el, ez azt is jelenti, hogy a magyar irodalom provinciális, mert csak egy szűk kör – a hatmilliárdból tizenöt millió ember – érdeklődésére tarthat számot. Az anekdotázó irodalmat valóban kevesebben értik, mert egy zárt közösség élményeiből születik, a létkérdéseket feszegető irodalom viszont minden gondolkodó embert felrázhat, nem szükséges hozzá a helyi szokások, hagyományok, folklór stb. ismerete. Például az ókori görög dráma vagy a XIX. századi orosz regény nem csak a görögöké vagy az oroszoké, hanem mindenkié! Igaz, hogy az orosz olvasó Dosztojevszkij regényeinek több rétegét érti meg és érzi át, mint aki más kulturális közegben nevelkedett és fordításban olvassa őket, de ennek ellenére a *Bűn és bűnhődés*, a *Félkegyelmű* mindenkinek üzen. A művészeti nagyságnak és értéknek ezt

a feltételét – egyedi és egyetemes korrelációját – Fülep Lajos ragadta meg és fejtette ki zseniálisan. El kell azonban ismernünk, hogy Albert Gábor megállapításában sok igazság van: prózánk bizonyos hányadára és líránk egészére érvényes. A líra – minden líra – annyira nyelvhez kötött, hogy csak az eredeti nyelven élvezhető teljes gazdagságában, s ilyen értelemben, természeténél fogva minden líra „provinciális”. (Az elbeszélő költemények egy kicsit jobb helyzetben vannak.)

Ez a mi szomorú paradoxonunk: a magyar irodalom azért maradt helyi jellegű, mert az egyetemes, világszínvonalú, mindenkire szóló líránk, nyelvi bezártságunkból és a műfaj természetéből adódóan „provinciális”.

Albert Gábor nem kor-szerű író. Az irodalom és a művészet szerepét nem a szórakoztatásban, nem a játékban látja, mint az ma oly divatos – s a divat mindig diktatórikus, állapítja meg nagyon helyesen –, hanem a küldetésében. Egy ilyen kijelentés ma skandalumnak számít, s külön pikantériája a dolognak, hogy ma mindennek küldetése – *missionja* – van, csak az irodalomnak nem lehet! Albert Gábor abban sem tart lépést a korról, hogy fontos neki a hagyomány: „Az irodalom maga a megtestesült hagyomány”, „...a nyelv nem más, mint merő hagyomány” – írja.

A könyv legfontosabb, újra és újra visszatérő témája a magyarság sorsa. Két román vonatkozású bekezdés azzal szembesíti az olvasót, hogy a magyarság életerejé megcsappant. (Persze csak azt az olvasót, aki ezzel a problémával egyáltalán szembe akar nézni.) A román és a magyar önszemlélet közötti különbség fényesen illusztrálja, hogy megtört a lendületünk. Mi még mindig az utolsó csatlós vádjának terhe alatt roskadozunk, a románok ellenben – igencsak kanyargós történelmük ellenére – nem tépelődnek. Megbízható közvéleménykutatási adatok szerint ők úgy érzik, hogy nekik mindig igazuk van. A románból francia íróvá lett Cioran szerint „Bizonyos mérvű nagyzási hóbort igen fontos mind az egyén, mind a népek számára...” Lám, a románokból ez nem hiányzik! Nyilván az sem véletlen, hogy minket viszont a „Merjünk kicsik lenni!” meséjével andalítanak „jóakaróink”. Egy nép életében rendkívül fontos az ész és a szenvedély, az apollói és a dionüszoszi elem aránya. Nálunk, magyaroknál ez az arány aggasztó mértékben megbomlott. Kicsinyesen méricskélünk, számolgatunk, csak az eszünkre hagyatkozunk: erről tanúskodik a végzetes következményekkel járó egykézés is. Az éremnek azonban másik oldala is van. Albert Gábor meghökkenve veszi észre, hogy ez az életlendületét, élet-őrültségét elvesztett, betegesen józan magyar nép, politikai kérdésekben éppen hogy nem hallgat a híres józan észére: a „...választók megdöbbsentően keveset törődnek a való-

sággal...”. Reználtan le is vonja a következtetést: a világot nem a racionális, hanem az irracionális irányítja.

Valószínűleg minden könyvből kiválasztható a leg-sokkolóbb lap. Albert Gáboréban ez a hetvennyolcadik, ahol egymás után sorjáznak a nemzetiségi és a kisebbségi kérdéstről a széles közönség elől gondosan eltitkolt – Beneš már idézett véleményével versenyre kelő – megnyilatkozások. „...az Egyesült Államok polgára nehezen érti meg, hogy egyesek miért óhajtják megőrizni a nemzeti kisebbségeket, ahelyett, hogy beolvasztanák őket.” Walter Bedell Smith, a *melting pot* hazájának politikusa nyilatkozott így 1946-ban. Hasonló szellemben nyilatkozott az angol Lord Hood is, de az igazi meglepetés csak ezután következik: „...a nemzeti kisebbségek kiűzése a leginkább kielégítő és célravezető megoldásnak látszik.” Ez az épületes vélemény 1944. december 15-én hagyta el a száját egy angol politikusnak. A neve: Winston Churchill. No comment!

Albert Gábor igen olvasott és tájékozott író, de egy kérdésben nincs összhangban a legfrissebb kutatási eredményekkel. Ő is megismétli a Szent István királyunk szájába adott, oly sokszor belénk sulykolt intel-

met: az egynyelvű és egyszokású ország gyenge. A „sulykolók” azt sugallják ezzel, hogy az idegeneknek annak ellenére engedjünk még nagyobb teret hazánkban, hogy a magyar államvagyonnak már így is példátlanul nagy része került a kezükbe. Mályusz Elemér már 1941-ben, a Századokban, *Az egynyelvű ország* című cikkében, majd az ő nyomán 2004-ben, ugyancsak a Századokban, Vekkerdi József meggyőzően bizonyították, hogy az eredeti latin szövegben Szent István nem az egész *királyság*, hanem csupán a *királyi udvar* esetében tartja előnyösnek a többnyelvűséget.

Albert Gábor szellemes megjegyzése szerint a napló-írás hasonlít a kutyasétáltatáshoz. Nyilvánvalóan arra gondol, hogy e két, egymástól távol álló cselekvés közös vonása a napi rendszeresség. A *Csakazértis!* azonban nem kutyasétáltató, az eseményeket krónikaszerűen, rutinból rögzítő könyv. Műfaját nehéz meghatározni, talán leginkább intellektuális naplónak mondható. Ajánlom mindenkinek, aki – akár kutyasétáltatás közben is – *csakazértis* mer gondolkodni és szereti az igazságot.

Babus Antal

A Barankovics István Alapítvány irodalmi ösztöndíjpályázata

A Barankovics István Alapítvány pályázatot hirdet irodalmi ösztöndíjra olyan fiatal (1969. november 1. után született) írók, irodalmárok részére, akik szépirodalmi vagy szociográfiai munkájukhoz kérnek támogatást 2010-re.

- Az ösztöndíj célja, hogy tehetséges fiataloknak segítséget nyújtson készülő vagy tervezett könyvük (verseskötet, novelláskötet, regény vagy szociográfiai munka) kidolgozásához, befejezéséhez.
- Az ösztöndíj odaítéléséről a Barankovics István Alapítvány által felkért szakmai kuratórium dönt.
- Ösztöndíjban évente egy fő részesülhet.
- Az ösztöndíj egy naptári évre szól.
- Az ösztöndíj összege havi (nettó) 100.000 Ft.
- Az ösztöndíjas az ösztöndíj lejártakor a tervezett könyv kéziratát nyomdakész állapotban az Alapítvány rendelkezésére bocsátja.
- Az Alapítvány igényt tart a kézirat kiadási jogára és vállalja – külön szerződés alapján – a könyv megjelenítését.
- Az ösztöndíj megvonható vagy részlegesen visszatartható, ha az ösztöndíjas vállalt kötelezettségének nem tesz eleget.

A pályázati kérelemhez csatolni kell:

1. a pályázati adatlapot, mely letölthető a Barankovics István Alapítvány honlapjáról (www.barankovics.hu). a Pályázatok menüpont alatt

2. szakmai önéletrajzot (amelyben fel kell tüntetni a korábban elnyert ösztöndíjakat, illetve a meghirdetett időszak alatt pályázott vagy elnyert további támogatásokat)
3. publikációs jegyzéket, a legfontosabb három folyóirat-közlés fénymásolatát
4. munkatervet (a tervezett könyv vázlatát 1500–2000 betűhelynyi terjedelemben)
5. nem kötelező, de hasznos a szakmai ajánlás

A pályázatok beadási határideje: 2009. november 2.

A pályázatokat benyújtása:

- személyes leadás: a Barankovics István Alapítvány irodájában (Budapest IX. Kálvin tér 8. II. em. 13.), hétfőtől csütörtökig 16 óráig, péntekenként 14 óráig,
- postai úton történő anyagküldés esetén a legkésőbb 2009. november 2-i postabélyegzővel a Barankovics István Alapítvány (1091 Budapest, Kálvin tér 8. II. em. 13.) címére feladott anyagokat fogadjuk el.

Az elbírálás határideje a fenti határnaptól számított 30 munkanap.

Jelen pályázati felhívás és a pályázati adatlap megtalálható a Barankovics István Alapítvány honlapján:

www.barankovics.hu

Bevezetés Bartók műhelyébe

Bartók Béla:
Írások a népzeneről
vál., szerk., bev.:
Gróh Gáspár
Kortárs, Bp., 2008.

„Az utókor számára nem vitás: Bartók Béla zeneszerzőként lett halhatatlan. Kortársai azonban ismerték a zongoraművészt, a pedagógust, a népdalgyűjtőt, az összehasonlító népzenetudomány tudósát, a magatartásában, közéleti állásfoglalásaiban példamutató erkölcsiségű embert is. Hatása ezért túlmutatott a zene világán: a szellemi élet meghatározó köreire a művész és tudós Bartók művein túl a személyiség egészének sugárzása is hatott.” Így nyitja előszavát Gróh Gáspár, a kötet összeállítója, majd ezzel fejezi be: „E kiadvány célja nem lehetett más, minthogy bepillantást nyújtson Bartók szellemi műhelyébe, alapvető felismeréseit közvetítse a szűkebb szakmai körön túlra, és jelezze azt, hogy Bartókban nemcsak egy zseniális zeneszerzőt, hanem a magyar művelődés- és esztétörténet kivételes hatású alkotóját is tisztelnünk illik.” E megfogalmazás tehát nyilvánvalóvá teszi, a kötet Bartók tudományos munkásságát, gondolkodását mutatja be, a nagyközönség számára is élvezhető formában.

Harcos, küzdelmes életpálya bontakozik ki előttünk a kiadványt olvasva, egy örökös vitában forrongó elme gondolatvilága. Bartók állandó polémiában kénytelen bizonyítani a maga igazát, de munkásságának eredményeit, utóéletét ismerve mi már tudjuk, hogy szerencsésen győzelmet aratott a maradi és sok szempontból korlátolt, szakmaiságot önérettel helyettesítő, félig vagy egészen diletáns ellenlábasai felett. Hatalmas munka és teher lehetett ez az örökös öngazolás, az általa jól ismert igazságok újabb és újabb bizonyítása, de láthatóan nem törte meg a korszakalkotó zenetudós akaratát és lendületét a harc.

Urizáló, rossz értelemben magyarkodó, előítéletekkel erősen terhelt értelmiségi réteget kellett Bartóknak meggyőznie arról, hogy a magyar népzene, népdal értékes, fontos, amelyet védeni és ápolni kell, nem gáncsolni és lenézni. Utólag belegondolva nehéz elképzelni, hol tartana jelenleg a magyar népzene kutatása, ha Kodály és Bartók nem változtatják meg gyökeresen megítélését a századelőn.

A kötetet alkotó írások java rövid esszé vagy tanulmány, az alkotó célratoró, kevésbé díszített prózájának egyöntetűsége a gyakorlati kérdések megoldását kereső tudóst tárják elének. Kezdő írásában, *Önéletrajzában* sem a személyes jelleget, hanem zenei pályájának ívét, szakmai felkészülését és művészi útjának stációit emeli ki. Nyíltan és őszintén beszél példaképeiről, útkereséséről, majd

érdeklődésének megtalált tárgyáról, a népi dallamok gyűjtéséről. Gyakran visszatérő témája a cigányzene és a népzene elválasztása, különbségeiknek feltárása (például *A magyar zenéről, A népzene forrásainál, A magyar népzene, Cigányzene? Magyar zene?, Mi a népzene?* című írásainak ez a fő témája). „Szíves engedelmükkel minden bevezetés nélkül »in medias res« kezdem meg mondani valómat, és kijelentem, hogy amit önök cigány zenének neveznek, az nem cigány zene. Nem cigány zene, hanem magyar zene: újabb magyar népies műzene, amit pénzért csakis cigányok játszanak... kivétel nélkül magyar úriembereknek a szerzeménye.” Bartók minden egyes hasonló megnyilvánulásánál hozzáfűzi, hogy nem a cigányok zenéjével vagy a magyar úri társadalom zeneélményével van gondja, hanem a műzene és a magyar népdal, népzene összekeverése dühíti. Az a teljesen tudománytalan módszer, amely feltevésekre, elképzelésekre alapozva a cigány zenét ősi, népi dallamvilágunk részének képzele, és nincs tisztában a legalapvetőbb tényekkel sem. Egy másik helyen még izzóbb hevülettel így ír: „Ha magyar műzenénk eddig nem is volt, igenis volt és van is értékes, speciális népzene. Ezt azonban a nemzeti specialitásokért nagy hangerővel honfitársaink sem nem ismerik, sem nem kutatják, sem nem szeretik. Nem ismerik belőle csak éppen azt az egy-két száz dalt, amit cigányprímásaink kegyeskedtek a néptől átvenni, s keleti fantáziájukkal elképzelhetetlenül, szinte a felismerhetetlenségig eltorzítva magyar dzsentrifülekbe belehegedülni.”

A kötetből megismerhetjük az összehasonlító zenefolklor lényegét, felvázolja a jövő zenekutatásának lehetséges módszertanát és szükséges lépéseit (a külföldi zeneintézmények fonográfus gyűjtésének, sokszorosításának felvetésével), bemutatja a környező népek népdal-gyűjtésének állását (a finnek munkája emelkedik ki, a nyugati népek pedig egyáltalán nem jeleskednek folklorjuk őrzésében). Felsorolja a több mint tízezer, Kodály, Vikár Béla, Lajtha László, Molnár Antal és saját maga által dokumentált népi dallam megoszlását nemzetek szerint, leírja a népi melódiák lehetséges hatását a modern műzenére. Rendkívül tanulságos a *Népzene és a szomszéd népek népzeneje* című írás, amely a szlovák, rutén, román, horvát dallamok magyarra tett hatását (és viszont) mutatja be.

Bartók számára a népdalok a magas művészettel egyenértékű alkotások: „Meggyőződésem szerint igazi, úgynevezett szűkebb értelemben vett népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabb rendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart-szonátát.”

Urbán Péter

**Útban
a gondolkodás felé** Martin Heidegger:
Mit hívunk
gondolkodásnak?
(Ford.: Vajda Mihály)
Gond-Cura Alapítvány,
Bp., 2009.

Végre magyarul is olvashatjuk – Vajda Mihály fordításában – az 1951/52 téli, és az 1952-es nyári szemeszterben tartott Heidegger-előadások teljes szövegét, kiegészítve a filozófus saját példányában található lábjegyzeteivel, valamint különböző, eddig kiadatlan szövegrészletekkel.

A háború után évek kellettek ahhoz, hogy Heidegger ismét taníthasson. A freiburgi egyetemen tartott előadássorozat szövegét azután egyedi kiadásban megjelentette, *Mit hívunk gondolkodásnak?* címmel. „A legmeggondolhatóbb az, hogy még mindig nem gondolkodunk; még mindig nem, jóllehet a világ állapota folyamatosan egyre aggasztóbb lesz.” Az elgondolandó már régen elfordult az embertől, írja. Korábbi műveihez hasonlóan (*Lét és idő, Rejtekutak, A metafizika alapfogalmai*) megint arról van szó, hogy elveszítettük a kapcsolatot a léttel. A nyelv és a gondolkodás kontextusában ezt az első előadáson a *müthosz* és a *logosz* kezdeti egysége elsorvadásának tényén mutatja be. A hagyományos felfogás szerint már a preszókratikus gondolkodónál is elvált a mondásnak e két alapfogalma: a mítosz a reflektálatlan, míg a logosz az értelem által ellenőrzött, reflektált beszédet jelentette. Heidegger azonban észreveszi, hogy Parmenidész azonos értelemben használja a két fogalmat: „...a müthosz és a logosz csak ott válnak el egymástól, és kerülnek ellentétbe egymással, ahol már sem a müthosz, sem a logosz nem tudja megtartani eredeti lényegét. Platónnál ez már bekövetkezett.”

Platónnál ez már bekövetkezett, ő már Szókratésszal explicite kimondatja a *Phaidrosz* lapjain, hogy a mítoszokat csak azért nem kérdőjelezi meg, mert az hosszú és fáradtságos munka volna, márpedig inkább gondolkodni szeretne, nincs ideje ilyesmire. Ő a mítosztól elváló logosz útját követi, a reflektált gondolkodását. (Nota bene: az, ahogy Platón vélekedik *müthosz* és *logosz* viszonyáról, szorosan összefügg a szofistákról alkotott véleményével. Az ő „paraszti” eszük olyasmí után kapkod, amivel nem érdemes foglalkoznia annak, aki a bölcsességet szereti.) A mítoszokban Platón csak annyiban hisz, amennyiben azok megkönnyítik az olyan dolgokról való beszédet, ame-

lyek nem érdemesek arra, hogy a *logosz* nyomán kutatni kezdjük mibenlétüket. A mítosztól elkülönült logosz az ész erőfeszítéseként megszülető mondást jelenti, a létezőről való gondolkodás alapvető kifejeződését. Arisztotelész filozófiájában a saját forrásvidékétől emancipálódott logosz logikává, eszközzé, később tudományos üzemmé lesz. Ezzel a gondolkodáshoz vezető út elzárul.

A mítosz mára egyszerű mesévé silányult, a logosz pedig – logikává torzulva – átvette az uralmat a gondolkodás, a megismerés fölött. Arisztotelésznél már a logika, a szerszámmá változott nyelv dönt lét és nemlét fölött. Ezt veszi át a skolasztika, majd az újkori filozófia.

A *Lét és idő*ben Heidegger az európai ontológiatörténet destrukcióját javasolja, hogy előbukkanjon a létre vonatkozó kérdés lehetősége. A freiburgi előadások hallgatói pedig a gondolkodás megtisztításának hasonló feladatával néztek szembe. „Az állítás azt mondja, még nem gondolkodunk. Ebben a még-nemben sajátos utalás rejlik valami eljövendőre, melyről egyáltalán nem tudjuk, hogy elérkezik-e hozzánk.”

Lélekvezetőnk előbb Hölderlin, azután Nietzsche. Hölderlin a *Mnémoszüné*ben azt mondja: „Jel vagyunk, jelentés nélkül / Fájdalom híján vagyunk és az idegenben / majdnem nyelvünket veszítettük.” De mielőtt bemérné, a költői mondásban miféle útmutatás rejlik a legmeggondolandóbb meggondolásával kapcsolatban, Heidegger szemügyre veszi Nietzsche *Übermensch*-fogalmát. Nietzsche, mondja, mindenkinél világosabban látta, hogy átmenetre van szükség a gondolkodás területén. A nietzschei létmegértésben, szemben azokkal, akik politikai céljaik elérése érdekében próbálták – persze teljesen értetlenül – Nietzschét prostituálni, *Übermensch*nek azt az embert nevezzük, aki a mai úgynevezett *utolsó emberen* túl lépve az eljövendő felé él, és aki először hozza napfényre az ember lényegét.

Ez az emberfajta az, aki őrzi a létre való nyitottságát, és ezzel előkészíti az utat a gondolkodásnak. Csakis az eredendő gondolkodás „szakíthatja fel a ködöt”, amely a létezőt ellepi. És ha felszakította, a szakadást őriznie kell. Nehogy befedje valami a szakadékot, amelyen keresztül a lét betörhet. Az, amit általában gondolkodásnak hívunk, nem más, mint a szakadék befedésének egy módja. A tudományos, a logikus, a praktikus, a hétköznapien hasznos „gondolkodás” ez. De az a gondolkodás, amelyben a létező megmutatkozhat, és amit legmagasabb jelentésében költészetnek vagy filozófiának nevezünk, őrzi a tudat szétszakítottóságát. Így nyitott.

Annak megértéséhez, ami ezt a nyitottságot minduntalan befoltozza, elleplezi, talán közelebb kerülünk, ha megmerülünk Heidegger technika-kritikájában. Bármilyen fontosak is a technikai civilizáció kérdései, a lényeket sehol nem érintik. Még nem gondoltuk meg azt sem, hogy miben áll a technikai gondolkodás uralma. Mégpedig azért nem, mondja Heidegger, mert a cselekvés akarása, vagyis a hatás akarása folyamatosan maga alá gyűri a gondolkodást. Ha képesek volnánk arra, hogy – a hatás akarásától megszabadulva – gondolaterőnket visszavezessük önmagába, talán sikerülne olyan módon megmutatni a létet, ahogyan önmagából megmutatkozik.

Ezen az úton derülhet fény gondolkodás (*Denken*), emlékezés (*Gedenken*) és köszönet (*Danken*) belső, lényegi összetartozására. Az emlékezet a régi görögök számára nem az elmúlt dolgokkal való bibelődést jelentette, hanem a lélekbe fölvetett és ott összegyűjtött képek olyan megtartását, amelyek hármasság időránnyak: a megtartás egyaránt vonatkozik a múlt-ra, a jelenre, a jövőre. Gondoljunk arra, hogy a görög tragédiák vak jósa, Teiresziász nemcsak azt mondja meg, mi lesz, hanem azt is, hogy mi volt (például Oidipusszal), és hogy most mi a helyzet. A gondolkodás tehát az emlékezeten nyugszik, és szervesen összetartozik a köszönettel. „Amiért hálával tartozunk, azt nem magunktól kaptuk. Adták nekünk. (...) A legmagasabb és tulajdonképpen megmaradó adomány (...) a lényegünk, amellyel olyképpen vagyunk megajándékozva, hogy ebből az adományból eredően vagyunk csak azok, akik vagyunk. Ezért kell ezt a hozományt leginkább és folyamatosan megköszönnünk.” Innen nézve a meg nem gondolt gondolat valóban ős-patkány: a gondolatlanság a legmélyebb hálátlanság. Hálátlan korban élünk. Ebben a helyzetben az első és legfontosabb feladat: megtanulni köszönetet mondani. A gondolkodás ezen a tisztuláson (v.ö.: *katharszisz*) túl kezdődhet.

Gondoljunk csak bele, hogy a gondolkodás és az emlékezés kapcsolatának illetően felderítése után mennyire másképp hangzik a jól ismert szókratészi/platóni tétel: minden tanulás visszaemlékezés! Heidegger előadássorozata a görög gondolkodókat beleállítja abba a ragyogásba, amelynek fényénél talán valamit valóban megérthetünk „tanaikból”. Ez még mindig az a program, amely a *Lét és idő* lapjain lett kijelölve: az ontológiatörténet destrukciója, a fedőhagyományok eltávolítása, a gondolkodás felé vezető út megtisztítása.

A technikai mentalitás uralmát elemző előadást olvasva eszünkbe juthat a *Rejtekkutakban* fellelhető

tanulmány, *A világkép kora*. Ez az írás az újkori tudomány lényegét firtatja, valamint azt, hogy a létező és az igazság mely felfogása alapozza meg ezt a lényegget. A (természet)tudományos gondolkodással bizonyos szempontból szembenálló történeti szellemtudományok inegzaktságáról kijelenti, hogy az nem hiányosság, hanem csak „az e kutatási forma számára adott lényegi követelménynek való megfelelés”. (Itt megint eszünkbe juthat Gadamer főműve, az *Igazság és módszer*, amelynek feladata a szellemtudományok sajátos megismerésmódjának felszabadítása a természettudományos módszer uralma alól.) Heidegger bemutatja, hogy mi történik a tudomány intézményesülésének megszilárdulásakor. Ami történik, azt azzal a képpel illusztrálhatnánk, amit ő máshol a technika működésének leírására használ. A vízierőmű-metáforára gondolok. A híd, mondja Heidegger, ívelésével tiszteletben tartja a folyót. A vízierőműbe a folyót már beépítik. Ugyanez a helyzet a tudománnyal mint intézménnyel. A feltétlen elsőbbséget nyert eljárásba a létezőt már beépítik. „A kutató már nem tart otthon könyvtárat. Egyébként is állandóan úton van. Üléseken folytat megbeszéléseket, tájékozódik a kongresszusokon. Kötve van a kiadók megrendeléseire, mivel most ezek határozzák meg, mely könyveket kell megírni.”

És hogy miként foglalható össze az így előálló gondolkodás jellemzői? Negatíve.

1. A tudományokkal ellentétben nem eredményez tudást.
2. Nem ad hasznos életbölcességet.
3. Semmilyen világrejtélyt nem old meg.
4. Nem ad erőt vagy alapot semmilyen cselekvéshez.

Hogy akkor mit ad? Semmit nem ad, mert semmi-re nem használható. Olyan, mint Csuang-ce öreg, göcsörtös tölgyfája. Nem jó tűzifának, nem lehet belőle házat építeni. Semmire nem lehet használni. Léte van.

Hogy ezt átéljük, Heidegger lehet lélekvezetőnk. Amikor a könyvet letettem, eszembe jutott a kitűnő filmrendező, Fehér György egy mondata. Egy interjúban mondta: „Én semmit sem tudok, de azt hiszem, mindent sejtek.” Heidegger azt írja a sejtésről, hogy az nem más, mint annak a módja, ahogy a lényegi eljön hozzánk, és magát a figyelmünkbe ajánlja. Aki idáig eljut, az nagy adományt kap.

Végh Attila

MIROSLAV KUSÝ
Mi és Európa

**A csehszlovák, cseh és szlovák visszatérés
anamnézise**

A vasfüggöny mindannyiunkat, akik a keleti oldalán maradtunk, a „kelet-európai” gyűjtőnév alá sorolt. Nem volt ez korrekt kifejezés, mert olyasmit akart egybegyúrni, ami a valóságban ilyen egységként sosem létezett és Európa felosztása után sem lett azzá. Fikció volt ez, mert ellentétben a nyugat-európaival, kelet-európai integráció sosem kezdődött el és ment végbe. A belső határok a szovjet blokkon belül majdnem olyan átjárhatatlanok voltak, mint a külső határok Nyugat felé. Kelet-Európa sosem vált lélek, kultúra és erkölcs olyan nemzetek feletti szövetségévé, ami felé Nyugat-Európa tartott. Csak a KGST és a Varsói Szerződés tagállamainak hatalmi-politikai blokkja volt.

A szlovákok hagyományosan európainak tartják magukat, Szlovákiát pedig Közép-Európa részének. A nyugati ábécét vettük át és nem a cirill betűket vagy az orosz azbukát. A nyugati kereszténységet vettük fel, és azt mind a katolicizmus, mind később a protestantizmus alakjában. A nyugati barokk Kelet-Szlovákiában ér véget. Felvilágosult gondolkodóink Németországba jártak tanulni és nem Oroszországba. Ha a közép-európaiság egyik jellemző vonása a bécsi kávéház (Wiener Kaffee), hát nálunk az még a kommunista diktatúrát is sikeresen túlélte.

Hitler végleg szétverte Közép-Európát, mi azonban elszántan kapaszkodtunk bele a kommunista diktatúra idején. Számunkra ez egy mimikri volt.

Húsz évvel Schengen előtt

Ha továbbra is a végkimerülésig ismételtük és bizonygattuk, hogy közép-európaiak vagyunk, ez azt az üzenetet jelentette a szovjeteknek, hogy nem vagyunk

kelet-európaiak. A rendszer bukásakor már nem volt szükségünk erre a mimikrire, és nyíltan hirdethettük Európához, vagyis a Nyugathoz való tartozásunkat.

Akkor országunk a Nyugattól már negyven éve el volt zárva szögesdrótkerítéssel, útakadályokkal, a lakosság számára megközelíthetetlen határövezettel és állig felfegyverkezett határőrökkel. A nyugati határ szögesdrótja számunkra gyűlölt akadály volt, állandóan jelenlévő szégyenletes szimbóluma az Európából való kitzárástól. A bársonyos forradalom egyik első követelése ezért a szabad mozgás és utazás lehetősége volt az országból kifelé és vissza – a határok megnyitása. Patetikusan az Európába való visszatérést követeltük. Európa, nevezetesen Ausztria, akkor villámgyorsan teljesítette kérésünket, és nem egész három héttel a bársonyos forradalom kezdete után visszatérésünk céljából szimbolikusan megnyitotta kapuit. 1989. december 10-én százötvenezer szlovák tüntetően és útlevel nélkül vonult át az osztrák Berg határátkelőhelyén, szétvágta a gyűlölt szögesdrótot, és megünnepezték az első szabad *Emberi jogok nemzetközi napját* a Duna osztrák oldalán, Dévény várával szemben. Akkor egy napra húsz évvel megelőztük Schengent.

A csehszlovák politikai ellenzék, amely a Charta 77 körül csoportosult, a kezdetektől fogva élénk kapcsolatban volt Európa többi részével, és aktívan részt vett Európa jövőjével és az általunk benne elfoglalt hellyel kapcsolatos kérdések megoldásában. Erről tanúskodik az akkori nyugat-európai párbeszédben való részvételünk és annak élénk visszhangja. Jaroslav Šabata E. P. Thomsonhoz írt nyílt levelében 1983-ban, ahogy Milan Hauner írja „először került terítékre az addig tabuként kezelt német egyesülés témája... mint az európai kontinens békéjének elkerülhetetlen feltétele”.

Egy másik jelzés Szlovákiából Milan Šimečkának a prágai Békekongresszushoz szóló nyílt levele volt, ennek is jelentős visszhangja támadt nyugaton. Jiří Dintsbiert a *Pax Europæana* című 1984-es szövegben – emlékeztet Hauner – „az egyesített Európa víziója ihlette, amelynek alapköve Németország újraegyesítése lesz”. Megszólalt Ladislav Hejdánek és Jakub Trojan is.

A 2009. május 28-án Bécsben elhangzott előadás szövege

Én magam is hozzájárultam a *Mi, közép-európai kelet-európaiak* című cikkemmel, amelyet akkor Nyugaton is közöltek. A legfontosabb egyéni hozzájárulás a Kelet és a Nyugat közötti dialógushoz viszont kétségtelenül Václav Havel *Anatómia jednej zdržanlivosti* (A mérték-tartás anatómiája, 1985) című írása volt.

Havel szerint az akkori feszültségek alapvető oka Európa megosztottsága volt. Ezért hirdette ő is, hogy a németeknek joguk van Németország újraegyesítésére: „Európa megosztott marad, amíg Németország megosztott”. Havel üzenete azonban komolyan figyelmezteti a Nyugatot, ne legyenek illúziói afelől, hogy tartós megegyezéseket köthet a kelet-európai diktatúrákkal, még mielőtt azok demokratikus változásokon mennének át. „Belső béke, tehát az egyes polgárok közötti, illetve a polgárok és az állam közötti béke nélkül nincs biztosíték a külső békére: az az állam, amely semmibe veszi állampolgárai akaratát és jogait, nem ad semmiféle garanciát arra, hogy nem fogja semmibe venni más emberek, nemzetek és államok akaratát és jogait. Azt az államot, amely a polgároktól megtagadja a hatalom nyilvános felügyeletének jogát, nem lehet ellenőrzés alatt tartani nemzetközi viszonylatban sem. Az állam, amely megtagadja polgáraitól az alapvető emberi jogokat, szomszédai számára is veszélyessé válik: a belső önkény elkerülhetetlenül túlnő a határokon és a külső kapcsolatokban is megmutatkozik; a közvélemény elnyomása, a hatalomért folytatott nyilvános harc és a hatalom-gyakorlás nyilvánosságának megszüntetése lehetővé tesz bármiféle fegyverkezést; a megtévesztett lakosságot bármilyen katonai kalandorságra fel lehet használni; ha valaki egy dologban megbízhatatlan, jogos az aggodalom, hogy mindenben az.

Az egyesült Európa alapvető feltételeinek kérdéséhez aztán Havel 1986-ban az Erasmus-díj átvételkor elmondott köszönő-beszédében is visszatér: „...A szabad, békeszerető és blokkokra szét nem osztott Európa gyönyörű vízióját nem hozhatják közelebb semmiféle tárgyalások kormányok vagy elnökök között, amíg a tárgyalások résztvevői nem tudják maguk mögött nemzeteik támogatását. Sőt, amíg nem lesznek egyenesen azok nyomása alatt... Az európaiak azonban csak akkor kényszeríthetik ki ideájukat, ha igazán komoly okuk lesz rá, vagyis ha összeköti és közösen motiválja őket valami, amit európai tudatnak neveznek. Az együvé tartozás valódi érzése. Az egység érzése, még ha az a másság egysége is. Az ezeréves közös történelem és szellemi hagyomány tudata...”

Mindezek és még sok más, a csehszlovák ellenzék-től Európának szóló egyéni üzenet végül a Charta 77 közös dokumentumába torkolltak, amelyet ötven jeles

chartista írt alá, valamint a Chartához kötődő cseh és szlovák ellenzéki személyiségek. A világban úgy lett ismert, mint *Prágai felhívás az 1985. júliusi amszterdami Békekongresszushoz*. Szlovákiát öt aláíró képviselte: Ján Čarnogurský, Jozef Jablonický, Miroslav Kusý, Milan Šimečka és Marian Zajíček.

Az áll benne, hogy „a határoknak az európai közeledés keretében egyre kevesebb jelentőségüknek kell lenniük... Ismerjük el azonban nyíltan a németek jogát szabadon eldönteni, hogy akarják-e, és ha igen, milyen formában akarják egyesíteni két államukat mai határaik között. Bonn keleti megegyezései és Helsinki után ez a Németországgal kötött békeszerződés válhatna az európai pozitív átalakulás egyik jelentős eszközévé.”

Felforgatók és hazaárulók

Amikor a Prágai felhívás, az akkor még sok mindenben sokkoló véleményével megjelent, Európában számos helyen ellenállásba ütközött, vagy legalábbis zavart hallgatásba. Maguk a németek legfeljebb a két német állam közeledéséről mertek beszélni addig, és az *újraegyesítés* fogalmát szövegeikben egyáltalán nem használták. A Prágai felhívás aláíróit a kommunista Csehszlovákiában a köztársaság felforgatásával, hazaárulással vádolták. De a Prágai felhívás feltételei és céljai hamarabb kezdtek megvalósulni, mint ahogy azt a legmerészebb előrejelzéseinkben is vártuk volna. Nyugat-Európa 1989 ősztől többé-kevésbé zártkörű eseményként zajló egyesítése csodálkozó szemünk előtt kezdett össznépi, egész Európára kiterjedő folyamattá válni.

Semmiképp sem olyan, számunkra idegen Európába léptünk tehát be, amely az alatt a negyven év alatt rajtunk kívül és nélkülünk formálódott: végső formájának kialakulásában nekünk is jelentős szerepünk volt. A csehszlovák ellenzék által megfogalmazott Prágai felhívás is olyan Európát képzel el, amely állampolgársági elv alapján egyesíti az európai demokratikus államokat: univerzális alapegysége az európai polgár.

A tabusított német kérdés felvetésén kívül így járult hozzá a Prágai felhívás az európai párbeszédhez a polgári társadalom modelljével, amely alulról oldotta volna meg Európa egyesítését. Tehát nem csak a kormányok, hanem főként polgári kezdeményezések által, amelyek kormányaik számára meghatározzák a feladatok és prioritásokat.

Ilyen volt az Európába való visszatérésünk előkészítése 1989 novembere előtt. Pozsonyban mindezt közvetlenül megelőzte a rendszer utolsó politikai pere

– az ún. pozsonyi ötök pere. A szlovák nyilvánosság elégedetlensége egyre fokozódott: ne legyen politikai per, engedjék szabadon a politikai foglyokat! Számomra a fogoly pozíciójából volt ez meghatározó élmény: tudnak rólunk, a szlovák nyilvánosság törődik velünk. Az akkori szlovák viszonyok mércéjével ez erőteljes nyilvános visszhang volt. A korábbi koncepciók pererei 1969–89 között, mint pl. a humorista Ján Kalina, vagy a vallási szekták pererei, Szlovákiában nyilvános visszhang nélkül zajlottak le. Amikor aláírásokat próbáltunk gyűjteni Václav Havel szabadon engedése érdekében, nem jártunk sikerrel. A szlovákok úgy reagáltak, hogy ez prágai ügy. Amikor azonban elkezdődött a pozsonyi ötök első tárgyalása, megkezdődtek a tüntetések az Igazságügyi Palota előtt. Az elsőre 1989. november 14-én került sor. Ilyenre hatvannyolc óta nem volt példa! Az, hogy az International Helsinki Federation küldöttsége, elnökével, Schwarzenberg herceggel az élén részt vett a tárgyaláson, csak fokozta a helyzet drámaiságát. Ezen a tömeggyűlésen felszólalt – először 1968-as elhallgattatása óta – Alexander Dubček is. Az Igazságügyi Palota előtti tüntetésektől azután két héttel később egyenes út vezetett a bársonyos forradalom szlovákiai tömeggyűléseihez.

Üres kezek

Az, ami a tömeget kivitte az utcára akkor novemberben, elsősorban az alapvető emberi jogok követelése volt. Aktuális kiváltó oka: a prágai diáktüntetés nyers elfojtása, egy diák állítólagos halála. Az emberi méltóság ellen elkövetett erőszak elutasításáról, a szólásszabadság és a gyülekezés szabadsága megvédéséről volt tehát szó. „Üres a kezünk”, kiabálták akkor a prágai diákok a rendőri kommandó állig felfegyverkezett tagjai arcába. Üres a kezünk, ez azt jelenti, hogy nem szervezzük a rendszer semmiféle erőszakos megdöntését, nem kezdeményezünk fegyveres konfliktust a hatalommal, csak igazságosságot kérünk, tiltakozunk az erőszak ellen, párbeszédet akarunk a kommunista hatalommal. Erre építette aztán tulajdonképpen az ellenállás egész koncepcióját a prágai Polgári fórum is, a bársonyos forradalom cseh orgánuma.

Azt, hogy ez már benne volt a levegőben, a pozsonyi események párhuzamossága bizonyítja: ott egyidejűleg és Prágától függetlenül 1989. november 19-én létrejött a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom. Az első, az egész szlovák nyilvánosságot egyesítő jelző a pozsonyi központi téren ez volt: Nem akarunk erőszakot! Ez azt jelenti: 1. visszautasítjuk a hatalom

brutálisát; 2. A hatalom brutalitása ellen nem akarunk forradalmi erőszakot, hanem a helyzet nyugodt, kompromisszumos és konszenzusos megoldását.

Azt a tömeget nem lehetett felszólítani, hogy rohamozza meg a Téli palotát, vagyis a pozsonyi Fehér házat – a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának székhelyét. Ez szöges ellentétben állt a tér hangulatával. A tárgyalásra kaptunk mandátumot és nem a hatalom erőszakos átvételére. Persze a bársonyos forradalom cseh és szlovák vezetősége között voltak bizonyos különbségek. A Polgári fórum magját a chartista ellenzék politikailag „edzett” képviselői alkották. Azok, akik nyilvánosságra hozták aláírásukat a Charta 77 követelése alatt, megjárták a kommunista fogdákat, éveken dolgoztak a mozgalomban, szamizdatokban és külföldön publikáltak, a Charta 77 szószólóiként szerepeltek, az *INFOCH*, a felújított és illegálisan kiadott *Lidové noviny*, a *Revolver Revue*, *Obsah*, *Edice Petlice* és más kiadványok nyilvánosságot vállaló szerkesztői és szerzői voltak. Természetes tekintélyek, a mozgalom természetes vezető egyéniségei, élükön Václav Havellal. A Polgári fórumnak tehát volt mire alapoznia, és nemcsak személyeket illetően, hanem tartalmilag is.

Véletlen konglomerátum

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen-nek (Verejnost proti násiliu, továbbiakban VPN) nem volt ilyen hátországa. Úgy kezdtük, mint véletlenszerűen egybegyűlt emberek konglomerátuma, akik közül sokan nem is ismerték egymást. Keveset tudtunk egymás politikai háttéréről, sokaknak közülünk nem is volt politikai múltja, és csak a VPN keretében kezdtek el politizálni. Hivatásos politikus egy sem volt köztünk; valamilyen ellenzékben folytatott huzamos politikai munkából származó tapasztalata is csak keveseknek volt. Program tekintetében sem volt mire építeni. 1989. január 20-i első programnyilatkozatunk csak az erőszak beszüntetését követelte, és közelebről meg nem határozott „elkerülhetetlen társadalmi változások” véghezvitelére szólított fel. Kiállt a „valódi és nem csak proklamált demokrácia” mellett. A következő kijelentés zárta: „Mint polgárok vegyük az ügyeinket a saját kezünkbe”. Ez minden. A VPN 1989. november 21-i második Állásfoglalása kéri ezen kívül a politikai foglyok szabadon engedését és a szlovák kormány elnökével való találkozást, valamint a „tömegkommunikációs eszközökben való jelenlét lehetőségét”. Semmi többet. A következő napi (1989. november 22.) tömeggyűlésnek a szlovák kormány

elnökéhez intézett hétpontos felhívása azt követeli, hogy azonnal mondjon le minden olyan felelős politikus, aki összefüggésbe hozható a sztálinizmussal és a neosztálinizmussal, és politikai felelősséget visel a stagnálásért, represszióért és társadalmunk hanyatlásáért; kezdődjön párbeszéd a szövetséges csapatok 1968 augusztusi csehszlovákiai bevonulásáról; politikailag és jogilag rehabilitáljanak minden igazságtalanul üldözött személyt, és tegyék lehetővé számukra a nyilvános és politikai életben való részvételt. Engedjenek szabadon minden politikai foglyot; fogadják el a gyülekezéstről és egyesületről szóló rég halogatott törvényt; demokratikus elvek szerint reformálják a választási rendszert...; engedjenek szabad bejutást a nyomtatott sajtóba, rádióba és televízióba.”

A VPN óvatosan fogalmazott kritikáinak ebből a sorozatából látható, ahogy fokozatosan kristályosodtak ki valódi politikai követeléseik, amelyek végül az első programkoncepcióba torkolltak. Ezt csak egy héttel később, 1989. november 25-én fogalmaztuk meg a VPN és a Szlovák Főiskolások Koordinációs Tanácsának közös programjában. A 12 pontos programnak, amely összefoglalja a bársonyos forradalom követeléseit Szlovákiában, alapköve a történelmi jelentőségű negyedik pont: „követeljük a CSKP alkotmányban foglalt vezető szerepének megszüntetését és az alkotmány ilyen értelmű megváltoztatását.” Ezzel a ponttal megelőztük a prágai Polgári fórum követeléseit.

Csak ezzel a követeléssel lett a dologból valódi forradalom, még ha csak *bársonyos* is. Ugyanis ez a pont is, akárcsak a többi 11, a „kérjük” szóval kezdődik. Kit is kértünk? A kommunista pártot és a kormányt. És vártuk, hogyan fog kéréseinkre reagálni. Azt, hogy többé-kevésbé készségesen, többé-kevésbé tiszteletteljesen és gyorsan reagált, hogy harc nélkül megadta magát, inkább a külső körülmények okozták, mint a mi bátorságunk és erőnk.

Akkori programunk eléggé hevenyészett volt. Egyes követeléseik egymással inkompatibilisak voltak, fontos kérdések nem kerültek bele, némelyik követelés pedig csak bizonytalan kijelentő módban szerepelt. A választ arra a kérdésre, hogy teljesítettük-e, és ha igen, milyen mértékben teljesítettük ezt a programot, megkönnyíti a VPN másnapi kijelentése: „A VPN a legalapvetőbbnek a következő két követelést tartja: a) a párt vezető szerepének az alkotmányból való törlése és b) a szabad választások mielőbbi kitzűzése.”

Nem akartunk olyan sokat

És forradalmi programunkból ennyit valóban teljesítettünk. A baj csak az, hogy valójában nem akartunk túl sokat, hogy elsődleges elvárásainkban nagyon szerények, igénytelenek voltunk, mondhatni, nem voltunk túl találgonyak. Ezért fordult elő annyiszor olyasmi, ami az elkövetkező húsz évben meghökkentett minket. Ide tartoznak elsősorban azok az alapvető átalakítások, amelyek összetettségéről akkor fogalmunk sem volt. A totalitárius rendszer demokratikusra való átalakulásáról volt szó, egypártrendszerrel a jogállamiság elvére való átváltásról. Ezenkívül a központi irányítású gazdaság átalakulásáról piacgazdasággá, ami a VPN fent idézett programnyilatkozatában még nem szerepelt. Elfogadtuk, de nem hittük el lord Dahrendorfnak, hogy az átalakuláshoz az út a *siralomvölgyön* át vezet.

Végül itt volt az az átalakulás, amelyet a Csehszlovák irányultságú VPN egyáltalán nem akart, és amellyel nem számoltunk: Csehszlovákia felbomlása és az önálló Szlovák Köztársaság megalakulása. Felmerült így egy tényező, amely alapvetően bonyolította az előző három átalakulást, megnehezítette a kisebbségekkel való együttélést, és Szlovákiát a szomszédai közül a kisebbségekkel legnagyobb arányban rendelkező multietnikus állammá tette. Ennek a nemzetállamnak olyan polgári állammá való átalakulása, amely képes újonnan szerzett multietnicitása fölött napirendre térni, még várat magára.

Mindezeknek a transzformációs nehézségeknek a megoldását jelentősen megkönnyítette az Európai Unióhoz való csatlakozásunk 2004-ben. Az Unió számunkra továbbra is az egyetlen megbízható garancia arra, hogy megmaradjunk a demokratikus fejlődés kereitei között minden sorsfordulat közepette, különféle összetételű kormányok színrelépésétől függetlenül. Többet ad tehát nekünk, mint amit Európába való visszatérésünkről húsz évvel ezelőtt álmodtunk. Akkor, amikor „Szervusz, Európa” köszöntéssel tüntetően átmentünk a Duna osztrák partjára Dévény várának romjaival szemben, jelképesen letettük az *Európa ház alapkövét*. Csakhogy nem sejtettük, hogy felépítéséhez ilyen hosszú idő alatt és ilyen bonyolult utakon jutunk majd el.

Miroslav Kusý (1931) szlovák politológus és filozófus. A hatvanas években a szlovák kommunista párton belüli reform mozgalom képviselője. A hetvenes és nyolcvanas években az ellenzék aktív tagja. 1990 után a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségi tagja és a pozsonyi Komenský Egyetem rektora. Könyvei magyarul: *Szlovák vagyok, szlovák leszek* (1993), *A magyarkérdés Szlovákiában* (2002).

VÁCLAV ŽÁK
**A megalázottság
 érzéséről és a szándékolatlan
 következményről**

Sok szerző hangsúlyozza a cseh történelem diszkontinuitását. Még ha egy efféle magyarázat az első hallásra meggyőzőnek is tűnhet, úgy gondolom, inkább félrevezető. Meggyőződésem ugyanis, hogy a cseh történelemben létezik egy bizonyos „út-függőség” (path dependency), amely kifejezés az intézmények elméletében használatos. A kényszerpálya viszont nem lineáris mozgású: a történelmi szakaszok nem úgy követik egymást, mint a cérnára fűzött gyöngyszemek. Inkább úgy írhatók le, mint egy inga mozgása. Az inga az egyik szélsőséges helyzetből a másikba mozdul. A fordulópontok olyan történelmi időszakok, amelyekben nagyfokú az „elutasítási potenciál” (refusal potential), amikor a körülmények a nemzet többsége részére elviselhetetlenek. Így a fordulópontokon a konszenzus azon alapul, amit a társadalom nem akar. Sajnos – bár az adott körülmények között ez egészen érthető – hiányzik a konszenzus a jövőre irányuló tervekkel illetően.

A cseh történelem szorosan kötődik a nemzetállamok keletkezéséhez és Közép-Európa történetéhez. Csehország az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, a független csehszlovák államot csak 1918-ban alapították meg. Onnan datálódik e hozzáállásnak minden összetevője. A politikai rendszer alapvető problémával küszködött – a cseheknek nem volt önálló államuk. A társadalom megalázva érezte magát, mert az uralkodó osztrákok és magyarok elhanyagolták őket. Az „osztrák trón iránti lojalitás” ethosza szinte teljesen üres volt, csakúgy, mint a hivatalos vallásba vetett hit. A jelszavak ezek voltak: „Háromszáz évig szenvedtünk”, „Nem akarunk több fehérhegyi csatát”. Ausztria–Magyarország alkotmányos rendszere egyáltalán nem az állam iránti felelősség, hanem a kormány és a császár elleni destruktív harcok felé vezette a parlamentet.

A cseh társadalomban több élő történelmi hagyomány létezik egymás mellett. Sajnos a csehek ezt a pluralitást sosem tartották nemzeti kincsnek. Minden fordulópont után kiválasztottak egyet, és legitimációs mítoszként használták a többi, szemben álló tradíció

elleni politikai harcban. Fontos tudatosítani, hogy ennek a hozzáállásnak egyenes következménye a társadalom kettészakadása, így keletkezik az „ők” és a „mi”. Sosem történt próbálkozás alkotmányos konszenzus elérésére, vagyis annak a gondolatnak a megvalósítására, hogy a köztársaság minden polgára egyenjogú állampolgár. A szabadságról, amely 1918-ban köszöntött be, azt tartották, hogy a társadalom valahogy akaratlanul, Isten kegyelméből szerezte meg. Egy olyan társadalomnak hullott az ölébe, amely nemzetiségileg, vallásilag és szociálisan is kettéhasadt volt. Érkezése lelkesedést és egységet hozott. Mindenki tudta, mit nem akar. Ez alakította ki az „elutasítás potenciálját”. Ebből jött létre a „demokratikus” program, amely Masaryk egyoldalú történelem-magyarázatán alapult – azután ez a potenciál gyengülni kezdett. Viszont alapot szolgáltatott egy hamis konszenzus számára (arról, hogy a csehek természetüknél fogva hajlanak a demokráciára), amely egészen a következő fordulópontra uralkodott.

Az eredetileg örömteli egységet néhány hónap múlva konfliktusok árnyékolták be a hazai politikai képviselőket és a száműzetésből visszatérő politikusok között. Elkezdődött a lusztráció – a csehszlovákok elkezdték „gyökerestül eltávolítani” az Osztrák–Magyar Monarchiával kollaborálókat. 1920–21 között szociális lázongások törtek ki, és ekkor léptek fel a kommunisták. A köztársaság a szakadék szélre került. 1929-ben beköszöntött a gazdasági világválság, amely Csehszlovákiát mint exportközpontú országot igazán keményen sújtotta. A külföldi piacok bezáródása Csehszlovákia számára nehéz gazdasági következményekkel járt, főként a határ mentén, ahol németek éltek. Az 1926-os év reménye, hogy a németeket sikerül az újonnan alakult Csehszlovákiába integrálni, semmivé vált.

Az, hogy a csehek elutasították a katolikus tradíciót, feszültséghez vezetett Szlovákiával – és természetesen a cseh katolikus értelmiséggel is. Külföldi mintára fasiszta gondolatok kezdtek érvényre jutni. Aztán Németországban Hitler került hatalomra, és a csehszlovák határvidéken a Szudétánémet Párt Hitler hírhedt ötödik hadoszlopa lett a köztársaságban. Így jött létre az egyik rendszerellenes politikai irányzat az első köztársaságban. A másik a baloldalon volt. A cseh kommunisták védték a moszkvai politikai folyamatokat, de Csehszlovákiában a lakosságnak kitűnő információi voltak Oroszországról. Az olyan emberek, mint Jan Slavík, František Xavér Šalda, F. Krejčí pontos elemzéseket adtak – másutt Európában sem lehetett pontosabb leírást kapni arról, mi folyt a Szovjetunióban, és nem csak Sztálin monstre pereit kapcsán. Tehát Csehszlovákiának kitűnő információi voltak arról, mi történik a Szovjetunióban, és elvárható lett

Az előadás 2008 áprilisában a glasgow-i egyetem 1948 és 1968-as évekről rendezett konferenciáján hangzott el. A szerző a *Listy* számára átdolgozta.

volna, hogy immunis legyen a kommunizmussal szemben. Aztán elérkezett 1938, München. 1938. október 1-jén Dérer miniszter azt tudta mondani a rádióban a meghökent és lesújtott nemzetnek, hogy ha egyedül a szovjetek jönnének segítségünkre, a barátaink (!) (Franciaország és Nagy-Britannia) ezt a háborút a szovjet bolsevizmus háborújának tekintenek a nyugati civilizáció ellen! Lehetett-e többet tenni a kommunista párt presztízsének emelésére, mint hogy a nem kommunista kormány minisztere kijelenti, hogy a Szovjetunió az egyetlen ország, amelyik hajlandó segíteni nekünk? Az nem számít, hogy ez igaz volt-e vagy sem.

Az 1938–1939-es években, a második köztársaság idején az első köztársaság válogatás nélküli kritikák célpontja lett. Masarykot szidalmazták, a demokrácia eszméjét örültségnek tartották, a kommunistákat a müncheni katasztrófa bűnrészeseké, teli torokból zengett a cseh fasizmus és antiszemitizmus. A vezető szerepet a cseh katolikus értelmiség kapta. Ladislav Jehlička 1938-ban ezt írta: „Az emberiség térjen vissza az abszolútista monarchiához mint a legjobb és egyetlen természetes kormányzati rendszerhez, az egypárt rendszer a legjobb politikai szerveződés”. Kívánsága tíz év múlva beteljesedett, sajnos azonban annak a bizonyos pártnak más volt a színe. Jehlička hosszú éveket töltött börtönben. A második köztársaság idején az első köztársaságon az egyik elnyomott hagyomány kezdett bosszút állni, a katolikus. Még mielőtt a bosszú meghozhatta volna gyümölcsét, a németek 1939 márciusában lerohanták és elpusztították Csehszlovákiát.

A protektorátus alapvető jelentősége

A protektorátus időszakának áttekintése alapvető fontosságú ahhoz, hogy megérthessük 1945-öt és mindazt, ami azután következett. A protektorátus a politikai élet teljeskörű mozgósítását jelentette Csehszlovákiában. Egyetlen párt létezett. A mindenre kiterjedő gazdasági mobilizálás sikeres volt, látható volt ez a gazdaság eredményességén. Miért kellene a cseheknek tartaniuk a gazdaság kollektivizálásától, ha a németeknél ez olyan jól bevált? A cseh nemzet a fizikai megsemmisítés fenyegetése alatt összekovácsolódott. Arról a terrorról, ami Heydrich protektor meggyilkolását követte, beleszámítva Lidice elpusztítását, nem lenne szabad megfeledkezni, amikor a csehországi németek háború utáni kitoloncolásáról beszélünk. Az eredetileg bonyolult szerkezetű, plurális cseh társadalom kezdett úgy tekinteni magára, mint egy testre. *A földművesek harcolnak a magért*

– efféle főcímek az újságokban nem csak a kommunizmus idején jelentek meg. A protektorátus idején kezdtek így fogalmazni. A nemzet mint szerves egység felfogása a nyilvános életben már sok éve kísérte – a kommunista rendszer csak átvette azt.

Hogyan lehetséges, hogy a háború után a csehek olyan védtelenek voltak a kommunista párttal és a szovjetekkel szemben annak ellenére, hogy jól tudták, mi zajlott a háború előtt a Szovjetunióban? Először: szinte senki nem hitte el a Szovjetunióról a háború előtt nyilvánosságra hozott információkat. Hogy lehet Sztálin zsarnok, ha emberek hajlandók érte az életüket áldozni? Még fontosabb azonban az a tény, amiről ma nem beszélünk: az aránylag pontos elemzéseket arról, mi történik, ha Csehszlovákiába bevonulnak a szovjetek, a Bolsevizmus Elleni Liga hirdette cseh és szudéta náci kollaboránsokkal. Ezért a Szovjetunió kritikája 1945 után abszolút tabu volt. Mindenkit, aki megpróbálta volna kritizálni a Szovjetuniót, nácinak címkéztek volna. Ez volt nagy vonalakban az 1945-ös esztendő. Újra hatalmas elutasítási potenciál alakult ki. És mit utasítottak el? Az első köztársaságot, amit kudarcként fogtak fel.

1945 radikalizmusa

A protektorátus után a megalázottság újra nagyon fontos tényezővé vált. Újra kialakult a vágy megbüntetni a kollaboránsokat. A „német kérdés” központi mobilizáló téma lett. A politikai pártok versenyeztek, ki hajlandó radikálisabban cselekedni. Az első köztársaságot Beneš elnök is kritizálta. Olyan éles támadás az első köztársaság politikai pártjai ellen, amilyent ő fogalmazott meg a *Demokrácia ma és holnap* című művében, aligha található az anarchista irodalomban. Az eredmény? A nemzet elfogadta a radikalizmust. Mindenki elfogadta, hogy radikális megoldásra van szükség azokban a szociális, politikai, nemzetiségi és biztonságpolitikai kérdésekben, amelyeket az első köztársaság nem tudott megoldani. A szociális kérdést – államosítással oldottuk meg. Ferdinand Peroutka vezető liberális szószóló azt írta a *Dnešek* (Ma) című folyóiratban a cseh ipar vezetőinek: „Kis szocializmust nem akartatok, hát most kaptok nagyot.” Peroutka is egyetértett az államosítással. A magántulajdon lett minden rossz okozója. A nemzetiségi kérdést – a németek kiűzésével oldottuk meg. Beneš elnök a száműzetésből hazatérve kijelentette, hogy a németeket likvidálni kell. A németek ügye, amint már említettem, kulcsfontosságú mobilizációs téma volt.

A pártpolitikai kérdést úgy oldottuk meg, hogy a politikai pártok Nemzeti Frontban forrtak egybe, „hogymegmentsük hazánkat az első köztársaság idején zajló politikai civakodástól”. Mindenki egyetértett, hogy a hazának jobb, népi demokráciára van szüksége. A biztonsági garanciákat a Párizshoz való kötődés megszüntetésével és a Moszkvához való kötődés létrehozásával teremtettük meg. A fehérhegyi csata elutasítását új jelszó váltotta fel: „Soha többé Münchent”. Mindenki ugyanazt a jövőt akarta. A politikai pártok programjai szinte semmiben sem különböztek egymástól.

Győzelmes február

Így volt a politikai helyzet előkészítve 1948 februárjára. Igaz, hogy a fordulat tömeges népmozgalmon alapult. De mondhatjuk-e azt, amit néhány mai történész, hogy az emberek, akik akkor megtöltötték a Vencel teret és az Óváros teret, koncentrációs táborokat, politikai pereket és kivégzéseket akartak? Nem, a fent felsorolt problémák radikális megoldását akarták. Csakhogy a program megvalósítása más eredményekhez vezetett.

Fontos tudatosítani, hogy 1948 stratégiája a „tisztá lappal kezdés” stratégiája volt – mindent egészen újra kellett kezdeni. A burzsoá demokrácia már nem volt érdekes. Miért kellene a politikai hatalmat korlátozni? Az emberek azt akarták, hogy problémáikat teljes erőből és radikálisan oldják meg. Így aztán a hatalom minden ellenőrző mechanizmusa megsemmisült. Az, ami következett, természetesen a politikai hatalommal való nagyfokú visszaélés volt. Fenntartom, hogy ez szándékolatlan következmény volt. Aki azt állítja, hogy a sztálini ötvenes évek elnyomása a tömegek programja volt már 1948 februárjában, annak ezt be is kellene bizonyítania. Egyfelől létezett 1948-ban egy tömegmozgalom, amely abszolút hatalmat akart adni a kommunista párt kezébe. Ez igaz. Másfelől tudjuk, hogy ezzel a totális hatalommal később visszaéltek, s „a demokrácia elleni brutális támadásra” használták fel. Ez is igaz. De a két igazság nem kötődik egymáshoz automatikusan. Ezt nagyon fontos tudatosítani, különben szörnyeteget csinálunk elődeinkből.

Olvadás

1953 és 1956 között sok minden történt: meghalt Sztálin, megtartották az SZKP XX. kongresszusát, megkezdődött a liberalizáció, ahogy azt a csehszlovák írók 1956. évi kongresszusán elhangzott beszédekből is látjuk, de mindezt megrekesztette a lengyel felkelés és a

magyar forradalom. A kommunista párt kemény hatalmi szorítása a társadalmon fokozatosan lazulni kezdett. Az elkövetkező tizenkét év alatt a társadalom liberalizálódott. Azután érkezett 1968. A harc a hatalomért az ország vezetésében olyan korban játszódott le, amikor már zajlottak az alapvető liberalizációs folyamatok a felszabadult polgári társadalomban. Az 1968-as év fejleményeit úgy értelmezem, mint egy próbálkozást a vezeklésre. Az elrontott eszme rehabilitálására. De az eszmény ugyanaz volt. Megjelentek olyan hangok, amelyek elutasították a kommunizmust, de összehasonlítva azzal a támogatással, amellyel a CSKP ekkor rendelkezett a társadalomban, ezek marginálisak voltak. Hogyan értékeliük, mi történhetett volna akkor, ha a Prágai tavasz folytatódik? A fizikusok szeretik a „gondolatki-sérleteket”, hát végezzünk el egy ilyet. Képzeliük el, hogy valamilyen angyalok eltávolítanák a Földről az összes államot és nemzetet Csehszlovákia kivételével. Mi maradna? Egy ország egypárt-rendszerrel, ellenzék nélkül, világosan meghatározott és allokált tulajdonjogok nélkül. A magántulajdon Csehszlovákiában tabu volt. Nem annyira a Szovjetuniótól való félelem miatt, hanem mert hittek a az eredeti célban, miszerint az első köztársaság szomorú tapasztalatát jóvá kell tenni. Mi történt volna, ha a Prágai tavasz nem ér véget a megszállással? Szerintem a kijózanodás nagyon hosszú és fájdalmas társadalmi folyamatának kellett volna következnie. A csehszlovákoknak meg kellett volna tanulniuk a különbséget a „szocialista” és „szociális” fogalmak között. Saját tapasztalatomból nagyon nehéz megállapítani, mit tudtak valójában az emberek 1968-ban, és hogy mit nem mertek hangosan kimondani. Mégis úgy gondolom, hogy a lakosság többsége számára nem volt világos, mennyire fontos a magántulajdon. El kellett érkezni a kijózanító éveknek, amikor az értelmiség F. von Hayeket, L. von Miseset olvasott és hosszú órákon át vitázott, s ezek a viták egészen más eredményhez vezettek: a további liberalizációhoz 1989-ben.

Normalizáció

Az 1968. augusztusi megszállás után a politika eltűnt Csehszlovákiából. Kundera értékelését 1968 őszéről alapvetően úgy olvasom, mint egy vigasztaló esszét, akárcsak Havel *Hatalom nélküliek hatalma* (Moc bezmocných) című írását kilenc évvel később. Az okok egyszerűek. A szovjet megszállás után az emberek kezdték tudatosítani: anélkül, hogy a Szovjetunióban változások történének, nincs értelme Csehszlovákia liberalizációjára törekedni. Kezdték úgy érezni, hogy

bevettek egy mesét – és szégyenkeztek emiatt. A reformmozgalom képviselőinek kudarca, akiknek Moszkvából hazatérve 1968. augusztus végén nem volt bátorságuk nyíltan megmondani a nemzetnek, hogy vesztek, ezt a szégyenérzetet még elmélyítette. Ha ezt nem tudatosítjuk, nehéz megérteni a cseh állampolgárok viselkedését a hetvenes években. Sokakból mégsem hiányozhatott a bátorság, ha nem hagyták, hogy a házkutatások megtörjék őket.

Amikor 1985-ben Gorbacsov került hatalomra, visszatért a remény. Az év szilveszterén egy ismert cseh gondolkodó, későbbi cseh elnök azt mondta nekem: „Azt gondolom, hogy most már el kell jönni a moszkvai tavasznak”. És mivel ez valóban megtörtént, Csehszlovákiába visszatért a politika. Amikor végre 1989-ben felbomlott a kommunista rendszer, az inga újra kilendült. Mit utasítottak el? A kommunista rendszert. Az elutasítási potenciálnak minden alapvető

vonása megvolt – a megaláztatásból eredő antikommunizmus lett az új mobilizációs eszköz, megint zajlott a lusztráció – és hihetetlenül erős volt: a kommunizmus bukása óta már eltelt húsz év, és az antikommunizmus még mindig domináns politikai téma. A Moszkvától való félelem ezúttal Washington felé orientálja a politikai elitet, bár elsősorban szomszédainkkal kellene rendezni viszonyunkat. A rendszerváltás a tulajdon abszolutizálásának lobogója alatt zajlott le – egészen elfeledtünk arról, hogy a kommunisták épp a piac összeomlása után jutottak hatalomra a két háború között. A Cseh Köztársaságban nem létezik alkotmányos konszenzus: országunkban a demokratikus választásokon nem demokratikus pártok születnek! Még mindig nem tudunk pragmatikus politikát folytatni, definiálni a nemzeti érdekeinket. Növekedik, újra, mint az első köztársaság idején, az elégedetlenség a demokráciával. De ez már egy más történet.

ALENA WÁGNEROVÁ A termék kifürkészhetetlen útjai

Amikor a kilencvenes évek elején felajánlottak egy állást *A demokratikus struktúrák intézményesítése a poszt-socialista országokban* elnevezésű projektben, nagyon megtisztelve éreztem magam. Végre valaki hasznát veszi a hozzáértésemnek, amelyet az Európát negyven éven át megosztó két politikai rendszerben szerzett élettapasztalataimnak köszönhetek. Ugyanakkor lelki szemeim előtt megjelentek házunk pincéjének nedves falai. Egy rendszeres havi fizetéssel járó munkaviszony most reális esélyt nyitott az évek óta tervezett felújítás megvalósítására.

Projektünk eredményének – vagy termékének, ahogy újabban nevezték – egy empirikus összehasonlító tanulmányának kellett volna lennie az új politikai szereplők szimbolikus integratív mobilizációs stratégiáiról három kiválasztott poszt-socialista országban – Lengyelországban, Magyarországon, valamint a Cseh és a Szlovák Köztársaságban.

Miután a projekt-tervezetet elfogadták, ahogy az az adott téma aktualitása okán várható is volt, és biztosították a finanszírozását, csapatunk megkezdhette a munkát. Én sem voltam rest, megbízam egy ismert és kipróbált építési vállalatot a lakóhelyemen, hogy dolgozzák ki a pincénk szigetelésének terveit.

Munkacsoportunkat csupa kellemes ember alkotta, akik az elvont gondolkodás oly magas szintjét képviselték, ami előtt minden valóságnak kapitulálnia kellett. A munka a projekten jól haladt, és a megbízott építési vállalat is gyorsan kidolgozta pincénk felújítási tervét, így megkapta tőlem a megbízást a kivitelezésre.

Mire megírtam az első tanulmányt a „dekommunizációs” stratégiákról és azok szereplőiről, az építési vállalat munkásai már elkezdtek ásni az árkot a házunk körül, és tették ezt oly alaposan, hogy közben beomlott a bejárathoz vezető lépcső. Ez engem azonban a legkevésbé sem akadályozott abban, hogy aktívan részt vegyek a szimbolikus politikának a volt szocialista országokban betöltött, demokratikus rendszerek kialakítása során hangsúlyossá váló szerepéről folyó, gyakran viharos vitákban. Minél közelebb jutott azonban csapatunk a probléma magjához, annál világosabban tudatosult bennem, hogy az én tudományos eszköztáram már nem felel meg a kor követelményeinek.

Diákéveim alatt azt oltották belénk, hogy a tudományos munka lényege a munka elején felállított hipotézis bizonyítása vagy cáfolása. A kutatói munka célja az, hogy a kiindulási hipotézist kísérletek és elemzések segítségével vagy megerősítsük, vagy cáfoljuk. A megismerés és nem az eredmény a tudományos munka célja, ismételték tanáraink a végtelenségig.

Időközben azonban a tudomány nyilván olyanfokú fejlődést ért el, hogy a tudományos kutatás célja már nem a kiinduló hipotézis érvényességének vizsgálata vagy annak megcáfolása lett, hanem a kutatói munka minden erőfeszí-

tése arra irányult, hogy a hipotézist alátámassza, és ehhez megfelelő bizonyítékokat találjon. Ezt a munkamódszert célorientáltnak nevezték el, és az, aminek korábban eredmény volt a neve, mára termék lett. Amennyiben egy tudományos munkatársnak vagy munkatársaknak egy projekt során nem sikerült a kiinduló hipotézist alátámasztani, azt az illető(k) szakmai kudarcaként értelmezték, és a projekt célját el nem értnek tekintették, ami messzemenően kellemtelen következményekkel járhatott más projektekhez való támogatás megpályázásakor.

Hamar kiderült, hogy a mi projektünk számára megválasztott értelmezési keret sem felel meg a valóságnak a vizsgált országokban, és az elmélet, amelyen a koncepció alapul, nem alkalmas az adott téma kutatására. Feladatunk tehát ezután abban állt, hogy a vizsgált valóságot úgy interpretáljuk, hogy a projekt választott értelmezési rendszerének megfeleljen. „Nem engedhetjük meg magunknak az alapítvánnyal szemben, hogy nem erősítjük meg a projekt kiindulópontját”, aggódtak kollégáim. „Ez teljes csőd lenne”. A legnagyobb gondot ugyanakkor az jelentette számukra, hogy a projekt meghosszabbítását elutasíthatják, és ők aligha kapnak támogatást egy új projekthez ez után a sikertelenség után.

Pincénk szigetelési munkálatai a válság ellenére, melybe projektünk került, sikeresen folytatódtak. A ház alapjai körül már lerakták a vízlevezetőt, és a munkások éppen elkezdték a külső falazatot kátránnyal bekenni, szigetelő vakolattal beburkolni.

De végül a projekt sorsa is jóra fordult. Az alapítvány vezetése által végzett ellenőrzéskor addigi eredményeink, tehát a köztes termékünk, pozitív értékelést kapott, és a folytatáshoz további pénzeszközöket szabadítottak fel.

Az én helyzetem a csapatban azonban egyre nehezebbé vált. Egyre jobban megmutatkozott, hogy hiányzik a megfelelő tudományos felkészültségem ahhoz, hogy a hazánkban uralkodó állapotokat úgy tudjam interpretálni, ahogy a projekt megfogalmazása kívánta. Kollégáim ezt sokkal jobban csinálták, mint én. Házunk szigetelési munkálatai lassan a végükhöz közeledtek, amikor úgy döntöttem,

hogy levonom az alkalmatlanságomból fakadó következtetéseket, és kilépek a kutatócsoportból. Kollégáim sajnálatlaltal és megkönnyebbüléssel fogadták döntésemet. Kb. egy évvel később – házunk felújítási munkálatai addigra már rég sikeresen befejeződtek, és a nedvesség a pincében kezdett láthatóan visszahúzódni – váratlanul felkért egy társadalomtudományi folyóirat szerkesztőnöje, hogy a rendszerváltó folyamatok értékelésének szentelt lapszámukban recenzáljak egy munkát, amely a prágai tavasz és a bársonyos forradalom idején zajló demokratizálódási folyamatok összehasonlításával foglalkozott.

Minden szempontból rossz írás volt. Mivel nem akartam a fiatal kutatónőnek ártani, azt javasoltam a lap szerkesztőjének, hogy az írást inkább egyáltalán ne recenzálja. „Ugyan, nyugodtan lehordhatja”, mondta a szerkesztő, amikor elmagyaráztam neki a problémámat. „A rendszerváltásról szóló munkák nyolcvan százaléka semmit sem ér. Csupa értéktelen papiros”, tette még hozzá enyhe megvetéssel, mintha ezzel akarna bátorítani.

Ma, több mint tíz évvel a projektből való kilépésem után, a poszt-socialista országok rendszerváltó folyamatairól szóló munkák, amelyekre a kilencvenes évek elején annyi pénzt fordítottak, már rég feledésbe merültek, belekerültek a társadalomtudományok szemetesládájába. A házunk pincéje viszont olyan száraz, hogy nyugodtan elraktározhattam benne az anyagokat, amelyek a projektből maradtak. Lehetséges, hogy pincénk sikeres szigetelése volt akkori tudományos igyekezetünk megcélzott végterméke?

Alena Wagnerová (1936) író, publicista, fordító. Milena Jesenská, Franz Kafka és mások életművével foglalkozik, valamint a cseh–német kapcsolatokkal. Megjelent kötetei: *České ženy* (Cseh nők, 2003), *Dvojítá kaple* (Kettős kőpöta, 1991), *Milena Jesenská* (1996), *Neodsunuté vzpomínky. Česká zkušenosť pohraničí* (Ki nem toloncolt emlékek. A határvidék cseh tapasztalatai, 2001), *Odsunuté vzpomínky. Z vyprávění mých sudetoněmeckých generačních vrstevníků* (Kitoloncolt emlékek. Szudétánemet kortársaim elbeszéléseiből, Prostor), *V ohnisku nepokoje. Hermann Kafka a jeho rodina* (A nyugtalanság tüzfészékében, Hermann Kafka és családja, 2003).

PAVEL ŠVANDA
Választottam

Én választottam ki az elnökömet? Vagy ők választották ki nekem? Személy szerint nemigen nyomultam az előtérbe. Gondolom, hogy az efféle problémák megoldására megvannak a jól fizetett embereik. Nem is olyan rossz, ha erre vagy arra a célra van az embernek egy képviselője és küldötte, akinek a rossz tulajdonságait aztán lehet naponta ékesszólóan ostorozni. Dohogni minden tekintetben kellemes dolog, még ha kell is hozzá bizonyos alapvető kedvetlenség.

Ha hiszel az egyéni kezdeményezésben és felelősségben, s abban, hogy az egyes ember önmagában is maradandó értéket képvisel, valószínűleg inkább a liberális képviselői kínálatból fogsz válogatni. Ha bízol a kollektív tudat bölcsességében, ha a szolidaritás elfojthatatlan erejére szavazol, amely az emberi halandóságon is túlmutat, a szocialistáknak adod a voksodat. A probléma az, tudod-e te magad mindig, mit is gondolsz tulajdonképpen? A képviselői demokrácia arra a feltételezésre épül, hogy mindannyian szilárdan gondoljuk a magunkét, ami a posztmodern időkben így nem egészen érvényes. De ha optimista vagy, hiszel magadban. A pesszimista dohogással vigasztalódik. Azt hiszi, hogy az egyén eleve korlátolt és szükségyszerűen önző, míg a kollektívák, osztályok és nemzetek örökké tömegpszichózisok között hanyódnak. A pesszimista tehát inkább nem jár szavazni, vagy olyan képviselőket választ, akik mindenkinek mindent megígérnek, ami radikális, ugyanakkor nem túl értelmes megoldás.

Az én képviselőim természetesen a prágai társadalmi pezsgés perspektívájából választanak. Ezzel nincs mit tenni. Melyik Napóleon is jegyezte meg, hogy Franciaország Párizs és Párizs Franciaország? Csakhogy a központ drámái nem működnek mindenütt egyformán. Ami a Kisoldalon krízis, és Kolínban drámai bonyodalom, annak Jihlavába alig ér el a visszhangja, és Brünnben csak a személyesen érintetteket

érinti. De minden hatás ellenére, melyet a nemzetállamok kulturális centralizmusa helyezett közém és képviselőim közé: megválasztottam az embereimet, és így elnököt is választottam. Végül is belementem a játékba, amelyre a jövőt kritizálók ujjal mutogatnak. Megkaptam, amit megérdemeltem. A bosszús hangulat egyébként illik az éber állampolgárhoz.

Van még egy saját fejlesztésű segédeszközöm. Amikor kicsit lustán, máskor szinte undorodva szembeülök a médiában egyes politikusok képével, amelyet néha évek alatt alakítanak ki, olykor hirtelen, néhány hét alatt, azt kérdezem magamtól: szeretnéd, ha ez a férfi vagy nő lenne a főnököd a munkahelyeden? Vagy még rosszabb: tudnál egy irodában ülni vele? Heti öt napon át egy levegőt szívni vele, osztózni a sarokban lévő mosdókagylón, felváltva főzni vele a közös kávé? Kibírnád vele órákig egy kocsiban egy szolgálati úton? Miközben kritikus szemmel figyelem politikusnőinket, azt mondom magamban, lenne-e elég türelmük közönséges kereskedőként a közönséges vevők nyüzsgő tömegéhez? És mi lenne, ha ott lenne a szekrényed e terpeszkedőnek látszó képviselőé mellett? Minden reggel hasba vágna a könyökével, miközben belebújtok a munkaruhába.

Ugyanakkor határozottan elítélem magamat ezért a hozzáállásért. Nem tetszik nekem magamban, hogy hatalmába kerít az a cseh szokás, mely mindent kicsinyít, aprópénzre vált, az emberi élet tevékenységeit a puszta létfenntartásra redukálja, meg arra, hogy kisvárosi módon mindenki mindenkivel jól kijöjjön. Tulajdonképpen úgy viselkedek, mintha Prága vonzáskörzetében lakték, ahol mindenki tud mindenkiről mindent, és senkinek nem marad adósa. Védekezem! Végül még azt is a szememre vetem, hogy nekem úgyszemint senki. Egyik elnökjelöltet sem szeretném a bérszámfejtés főnökének tudni. Egyik pártelnökkel sem osztanám meg a zuhanyozót. És egyik cseh politikusnővel sem szeretnék együtt nyomorogni egy autó hátsó ülésén. Ennek ellenére optimista vagyok. Választottam és megkaptam, amit megérdemeltem.

JIŘÍ DĚDEČEK

PH haiku

*Ijesztő éjben
sokára ébred a nap
Te mégis hallgatsz?*

*Szorongásomon
majd túlvisz a virradat:
Nyüszítetek addig.*

*Amíg nem ér fény
mint leveseskanalak
egybesimulunk*

*A nap rozsdás lett
lassan fúrja rajtam át
egy rézsugarát*

*Átdöfve testem
vad énem mégsem pusztul
bilincsem lehull*

*Tépni és marni
forró vérrel írni fel
mindent mi biztos*

*Mint kotró kanál
mar homokos talajba
úgy sirok én is*

*Napom imádom
ím mégis máshogy izzik
mint gyúlt azelőtt*

*Míg szívem dobog
törd szét csorba tükrömet
és ragaszd szebbé*

*Mexikó éje
hasad fehérje villan
hazataláltam*

*Aprócska melled
kényeztetni számat és
az csak verset ont*

ANNA AMADINA

* * *

*Az egész erdő zöldellt,
a lombruha alatt egyetlen testként remegett.
„Egy család vagyunk, igen, igen” –
suttogta a tölgyes
a fenyves fülébe.*

*Lábunk alá avar terült
s megzörrent egy hulló levél.*

* * *

*Havazott. A nyírfa súgta: „Nem,
nem váltom át ruhám télire.
Az őszit tartom meg.”*

*És a pelyhek Annának megterítenek,
s a nyírfácskával ketten vacsorázni kezdenek.*

1. 1.

*Egy kéve rőzsével vállamon
már-már belépek a télbe.
Rózsa-narancs fényben fürdik
az újév előestéje.
Hó olvad a cipőmről
és le-lecsordul a kályha falán.*

MILAN DĚŽINSKÝ

Novemberi vasárnapon

*...mintha minden dolog újraéledne.
Ha nem nézel rám,
az ajtó tompán nyomódik a kulcscsontomra,
az újság a fiókban izgatottan felsóhajt
és áthajtja a megunt oldalt...*

*Nem vársz hirtelen mozdulatokat,
csak mintha belső szerveid kovakövek lennének,
melyek szikrázva csengetnek,
ha hátadat behajlítod,
hogya karosszék gerincét megsimítsd,
és lobog a világ tüze –*

*ma reggel havazott,
de itt minden azonnal szétfolyik
mint a csont meleg zsírja;
kívül nem röpködnek a cinkék, mint máshol,
a kerítésnél a bokor útját állja az örömmnek.*

Újra egy ágyban veled

*Csontok feszítése akár a
szerelőaknában,
úgy tűnik, mintha fémlemezeket kennék
s mintha félnék, hogy elkezdek horkolni,
te rizikót vállalva elmozdulsz egyik szélről a
másikra,
takarótól takaróig,
a párna nedves, besüppedt dombjához,
én és a függöny mögött pajkosan játszadozó
fény közé,
már elszoktam tőle, hogy veled alszom,
már elszoktam ettől a félelemtől:
az egyik oldalon a mély árok fekszik,
a másik oldalon szakadék,
az árokban végérvényesen szétvetett cipők,
a szakadékban egy könyv szétesattant medúzateste.*

Harminchárom leszek

*Magamra szoktak hagyni,
s amíg a teáskanna csattog, mint egy kotlós,
eszembe jut, hogy ilyen idősen
Ginsberg és Corso már rég megírták
a legszebb verseiket:
a Park Avenue-i lányról,
a gondolatról, ami minden,
amit költő a halálról tudhat.
Engem is néha elragad a hév,
amit nem lehet lecsitítani addig, amíg az ember
az átváltozástól kinyúlva ki nem lógja magát,
mintha a mellkasomból egy torz virág furakodna elő,
és valaki más tépdésné le a szirmokat,
de olyan volt, mintha a mellbimbódat tépnék,
valami ellenszenvesen hozzád tartozó,
sorsoddal benőtt,
nemezessé váló szövettel,
az izzadva előtűnőt,
s ez a vágy megnyilvánulása, m
de ugyanúgy a nyitottságé is,
amikor suttogva szólok
itt a lámpa alatt, s itt az árnyékban –*

Szita

*Annyira őszintén szomorú,
olyan szomorúan őszinte,
ahogy egy életen át szitálgatnak,
figyelmesen,
s hiszik, hogy valami fennakad,
de nevük mégis elhalványul,
nap szikkasztja és szél aprítja és elmosza az eső,
sem emlékekben, sem a nedves papíron,
s tudom, a versekben, hát még a versekben sem.*

Vadász

*Újra tudatosult bennem az az erő,
amikor a verset nem alkotják, hanem létrejön,
letapad, mint a bútorok évgyűrűi,
megnyikordul és vibrálásával megzavarja
a por csendjét.
Vadászként lesem a pillanatot,
miközben lábam elzsibbad,
az erdő szárnya felett tavasz virrad,
a vadász a puskacső célzóját figyeli,
amely bármely pillanatban
szarvakká változhat.*

Sivatag

*Jobban vonz a sivatag, mint a sziget,
jobban, mint az az örökös vízzúgás
inkább a homok, mint a szétmállás,
nézd, valami itt túr –
a kintje fénylik,
mint ragyogó ékszer, héjával
szétszórja boldogságom atomjait
az izzó, szétkent tájon:
ahhoz, ahová én ma elérek, neked egy élet kell...*

*Talán mert jelen vagyok a dolgokban,
a sziszegő suttogás:
én vagyok a szél és a szétmállás is.*

Jiří Dědeček (1952) költő, prózaíró, zenész, újságíró, gyermekkönyvek szerzője, műfordító. Zeneszerzőként és szövegíróként hosszú ideig együtt dolgozott Jan Buriannal, később önállóan lépett fel, maga is előadóként. Francia, orosz és olasz nyelvből fordít. Jelenleg a cseh Pen Club elnöke, az Irodalmi Akadémián és a Jozef Škvorecký Gimnáziumban tanít. Zenei albumai: Kis jelenetek visszhangjai (*Ozvěny malých scén*, 1983), Megölték a trafikost (Zabíli trafikantku, 1990), A csőcselék képviselője (*Reprezentant lůzy*, 1992, 1995), Gúnydal a könnyelműekről (*Žalozpěv pro lehky*, 1998), Szóljatok a kutyámnak (*Řekněte to mýmu psovi*, 2006). Könyvei: Hold a lakótelep felett (*Měsíc nad sídlišťem*, 1987), Defilé (*Defilé*, 1991), Az én kocsim (*Můj vůz*, 1999), Holtak hátramaradt dolgai (*Věci po mrtvých*, 2001), Reggeli a kutyával (*Snídaně se psem*, 2008), Haiku haicsaku (*Haiku haiečku*, 2008).

Anna Amadina (1966) szlovák költő és műfordító. Kötetei: ó (*Pleso*, 1994), Fészek (*Hniezda*, 1999), Nehéz szárnyak (*Ťažké krídla*, 2004). Az itt közölt versek a még megjelenésre váró Betűeső (*Dážď písmen*) című kötetből valók. Könyvfordításai: R. H. Benson: A láthatatlan fény (*Neviditeľné svetlo*, 2002), Ch. Pégay: A szent árvák misztériuma (*Mystérium svätých Neviniatok*, 2004), V. Šalamov: Kolimai történetek (*Kolymské poviedky*, 2006).

Milan Děžinský 1974-ben született a dél-morvaországi Kyjovban. Cseh–angol szakon szerzett diplomát, az irodalomba a kilencvenes évek közepén lépett Ústí nad Labemben, ahol az Okruh (Kör) című diáklap szerkesztője volt. Kötetei: Fekete óra (*Černá hodinka*, 1996), Szerelmem köhhintése (*Kašel mé mlénky*, 1997), Az éjszaka szótára (*Slovník noci*, 2003) és a Látomások (*Prízraky*, 2007). Utolsó két kötetét jelölték a Magnesia Litera díjra. Jelenleg Roudnice nad Labemben él.

Babus Antal (1960, Gyöngyös) irodalomtörténész. Debrecenben a KLTE magyar–oroszk szakán végzett 1984-ben, ugyanitt szerzett PhD-fokozatot. 1986-tól az MTA Kézirattárában dolgozik. Fő kutatási területe a XX. századi magyar és az orosz–szovjet irodalom. Kötete: *Tanulmányok Fülep Lajosról* (2003).

Beke Kata (1936, Budapest) tanár, író. 1982-től 1990-ig a Kaffka Margit Gimnáziumban tanított, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, 1990 szeptemberétől 1991 januárjáig a Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkára. 1988-tól 91-ig az MDF tagja. Legutóbbi kötetei: *Az én Itáliám* (2001), *Az elbocsátott vad* (2002).

Bolemant László (1968, Ógyalla) költő. 1992-ben Pozsonyban gépészmérnöki diplomát szerzett. 1994-től egy éven át a pozsonyi Irodalmi Szemle szerkesztője volt, később posztgraduális ösztöndíjasként Angliában tanult. Verseskötetei: *Üvegszálak* (1996), *Időszobrok* (2001).

Both Balázs (1976, Sopron) költő. 2002-ben végzett a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola szociálpedagógia szakán. 1999 óta publikál. Első önálló verseskötete: *Árnyéktalan pillanat* (2005).

Fábian László (1940, Zseny) író. Főbb művei: *Levéltek az akasztófán* (komédia, 1986, Miskolci Nemzeti Színház), *Itt a bobókat is megölik* (sci-fi, 1987), *Hombár* (versek, 2000), *A fájdalom embere*, *A gond embere*, *Az öröm embere* (bölcseleti esszék), *1876* (regény, 2003), *Henrik király nyughatatlan éjszakái* (regény, 2005), *Gyanánt* (regény, 2006). Budapesten és Zsenyében él.

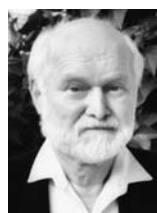
Forgács Ildikó (1971, Párkány) műfordító. Az ELTE angol szakán szerzett diplomát és ugyanott doktorált. Műfordításai 1992 óta jelennek meg a Kalligram, a Vigilia és a Magyar Napló folyóiratokban. Jelenleg három kisgyermekét neveli.

Horváth (EÖ) Tamás (1959, Szentgotthárd) író. Éneket tanít a budapesti Szinyei Merse Pál Gimnáziumban, ahol a Németh László Önképzőkör munkáját is segíti. Tanítványival közösen adja ki a VITA című folyóiratot. Legutóbbi kötet: *Vizek fészke* (elbeszélések, 2005).

Korpa Tamás (1987, Szendrő) költő. Jelenleg a Debreceni Egyetem magyar szakos hallgatója. Szerkesztő főmunkatársa az Új Hegyvidék című irodalmi, honismereti periodikának. 2006-ban első díjban részesült a Sárvári Diákirók–Diákköltők írótáborában.

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a *Kilencek* költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündöklete* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. József Attila-díjas. Legutóbbi kötet: *A barátság anatómiája I–II. (Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról, 2007, 2009). „Egy a lengyel a magyarral” (A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei, történelmi esszék, 2008).*

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító. A *Kilencek* alkotócsoport tagjaként indult. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től az Írók Szakszervezetének főtájkára. József Attila- (1993) és Prima-díjas (2007). Legutóbbi kötet: *Holdének és más versek gyerekeknek* (2007), *Válogatott versei* (2008).

Miskolczy Ambrus (1947, Marosvásárhely) történész, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára. Kutatási területe: a soknemzetiségű együttélés, a modern nemzeti mitológiák és a magyar demokratikus kultúra. Társ szerzője az *Erdély története* című műnek. Főbb munkái: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája* (2007), *Eposz és történelem. A Cigányiász avagy a cigánykép és az önkép megjelenése a magyar és román irodalomban* (2008), *Mitoszok és ellenmitoszok között. Párbeszéd irodalommal és történelemmel* (2008).

Nagy Gábor (1972, Körmend) költő, irodalomtörténész. A debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem magyar–német szakán végzett 1996-ban, majd 2000-ben doktorált irodalomtudományból. Jelenleg a szombathelyi Nyugat-magyarországi Egyetem Kommunikáció és Médiatudományi Tanszékének docense. Legutóbbi kötet: *Ki a konkolyt vetette* (regény, 2009), melynek megírásához 2008-ban elnyerte a Barankovics István Alapítvány ösztöndíját. Idén Bella István-díjjal tüntették ki.

Oláh János (1942, Nagybörki) költő, író. A *Kilencek* alkotócsoport tagjaként indult az Elérhetetlen föld antológiával. Az Új Kézirat Kiadó vezetője, majd 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992) és József Attila-díjas (1994). Fontosabb kötet: *Kenyérpusztítók* (hang- és színjátékok, 1993), *Vérszerződés* (novellák, 2001), *Por és hamu* (versek, 2002).

Péntek János (1941, Körösfő, Erdély) nyelvész, etnográfus, a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar és általános nyelvészeti tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA külső tagja. Kolozsváron él. Legutóbbi kötet: *Anyanyelv és oktatás* (Csíkszereda, 2004).

Somogyi Győző (1942, Budapest) festőművész, az egyháztörténet doktora, hadtörténeli munkák társ szerzője, többek között Barcy Zoltánnal közösen: *A magyar szabadságharc hadserege* (Corvina, 1986). Salföldön él. Munkácsy-díjas, a Magyar Köztársaság Kiváló Művésze. 2003-ban jelent meg térképalbuma *A Kárpát-medence madártávlattól* címmel a Magyar Napló Kiadónál. Legutóbb megjelent műve: *A magyar királyok arcképcsarnoka* (2006).

Székelyhidi Ágoston (1933, Medgyesbodzás) író. Elsősorban a nemzeti azonosság tudat eszmei, politikai, történelmi kérdéskörével foglalkozik. Hajdúböszörményben él. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje és a Szabadság Hőse Emlékrem birtokosa. Legutóbbi kötet: *Nemzet és rendszerváltás* (esszék, tanulmányok, 2007).

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író. 1989–96 között a Stádium Fiatal Írók Körének tagja, 2000 óta a Magyar Napló szerkesztője, 2006 és 2009 között a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *A másik apa* (2005), *Ulysses helikoptere* (2008).

Urbán Péter (1979, Budapest) újságíró. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktori Iskolájának hallgatója, régi magyar irodalommal foglalkozik, a Magyar Nemzet munkatársa. Kötete: *Ki írta? Irodalmi művek névlexikona* (2004).

Végh Attila (1962, Budapest) költő, esszéíró. Tanulmányait a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen (1989) végezte. 2004-ben a Debreceni Egyetem filozófia szakán szerzett diplomát. Nagymaroson él, a Magyar Hírlap munkatársa. Legutóbbi kötete: *Hamuszáj* (versek, 2008).

Szavazzon a hónap versére!

Honlapunk **VERSEK** rovatába minden hónap közepén fölkerül néhány vers név nélkül, melyekre Olvasóink szavazhatnak egy hónapon keresztül. A legtöbb szavazatot kapó verset megjelentetjük a Magyar Naplóban!

A novemberi lapszámhoz **2009. október 18-ig** lehet szavazni. A legutóbbi versszavazás győztese **Both Balázs Mártír** című verse, amely lapszámunkban olvasható. Gratulálunk a Szerzőnek!

www.magyarnaplo.hu

Folyóiratunk az alábbi könyvesboltokban, hírlapüzletekben kapható

Magyar Naplót árusító hírlapüzletek

2060 Bicske, Bocskai u. 5., Inmedio
 7150 Bonyhád, Szabadság tér 12., Inmedio
 2040 Budaörs, Kinizsi u. 1., Inmedio
 2040 Budaörs, Sport u. 2. (Auchan), Inmedio
 1113 Bp., Albertfalva Auchan, Inmedio
 1051 Bp., Bajcsy–Zsilinszky u. 76., Inmedio
 1239 Bp., Bevásárló u. 2., Inmedio
 1115 Bp., Kelenföldi pu., Relay
 1223 Bp., Nagytétényi u. 37–47. (Campona), Inmedio
 1106 Bp., Őrs Vezér tere (Árkád 22/a), Inmedio
 1143 Bp., Stefánia u. Sport Aréna, Relay Café
 1052 Bp., Váci u. 10., Inmedio
 1052 Bp., Városház u. 3–5. Inmedio
 6640 Csongrád, Fő u. 2–4., Inmedio
 4027 Debrecen, Füredi u. 27., Inmedio
 4026 Debrecen, Péterfia u. 18., Inmedio
 2120 Dunakeszi, Nádás u. 6. (Auchan), Inmedio
 3300 Eger, Széchenyi út 20., Inmedio
 2030 Érd, Budai utca, Relay
 4900 Fehérgyarmat, Kossuth tér 3–5., Inmedio
 2151 Fót, Fehérkő út 1. (Cora), Inmedio
 9001 Győr, Bajcsy Zs. u. 80–84. (Árkád), Inmedio
 9001 Győr, Királyszék u. 33. (Tesco), Inmedio
 5700 Gyula, Béke sugárút 12., Inmedio
 7400 Kaposvár, Kaposvár Plaza, Inmedio
 6000 Kecskemét, Széchenyi tér (Malom Center), Inmedio
 2900 Komárom, Igmándi u. 11., Inmedio
 9730 Kőszeg, Városház u. 5., Inmedio
 8700 Marcali, Rákóczi u. 19–21., Inmedio
 3400 Mezőkövesd, Mátyás király u. 101., Inmedio
 3500 Miskolc, Szentpéteri kapu 103. (Tesco), Inmedio
 3500 Miskolc, Szemere út 2., Inmedio
 8800 Nagykanizsa, Plaza, Inmedio
 4400 Nyíregyháza, Szegefü u. 75., Inmedio
 5900 Orosháza, Vásárhelyi út 23/a, Inmedio
 8500 Pápa, Kossuth u. 30., Inmedio
 7600 Pécs, Komlói út (Tesco), Inmedio
 7600 Pécs, Nagy Lajos király út – Alsómalom u. sarok (Árkád), Inmedio
 2083 Solymár, Szent Flórián u. 2., Inmedio
 9400 Sopron, Széchenyi tér, Inmedio
 6722 Szeged, Zápor u. 4., Inmedio
 6600 Szentes, Alsóret u. 258. (Tesco), Inmedio

8000 Székesfehérvár, Palotai út 1., Inmedio
 5000 Szolnok, MÁV pu., Relay
 5000 Szolnok, Szandaszőlős, Inmedio
 9700 Szombathely, Szűrcsapó u. 4., Inmedio
 8300 Tapolca, Veszprémi u. 5., Inmedio
 2800 Tatabánya, Győri út 1. (MÁV pu.), Relay
 2045 Törökbálint, Torbágyi út 1. B/420, Inmedio
 8900 Zalaegerszeg, Sport u. 1., Inmedio

Magyar Naplót árusító könyvesboltok

2660 Balassagyarmat, Rákóczi u. 61.
 Kincsestár Könyvesbolt
 1061 Bp., Andrássy út 45., Írók Könyvesboltja
 1088 Bp., Bródy Sándor u. 46., Bp.i Teleki Téka
 1052 Bp., Deák tér 4., Huszár Gál Könyvesbolt
 1086 Bp., Erdélyi u. 19.
 Gondos Béla könyvkereskedő
 1014 Bp., Hess András tér 4., Litea Könyvesbolt
 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
 Gondolat Könyvesház
 1013 Bp., Krisztina krt. 26., Püski Könyvesbolt
 1013 Bp., Krisztina krt. 34., Vince Könyvesbolt
 1092 Bp., Ráday u. 27. Ráday Könyvesház
 1074 Bp., Vörösmarty u. 5. Főnix Könyvkereskedés
 4025 Debrecen, Hatvan u. 1/a. Alternatív Könyvesbolt
 3300 Eger, Széchenyi u. 42. Gonda Könyvesbolt
 4220 Hajdúböszörmény, Munkácsy u. 5.
 Szenzo Könyvesbolt
 3360 Heves, Erzsébet tér 10.
 Rédei Benedekné Könyvesboltja
 6800 Hódmezővásárhely, Andrássy u. 5–7.
 Petőfi Könyvesbolt
 2870 Kisbér, Széchenyi u. 11. Fidibusz Ajándékbolt
 6900 Makó, Széchenyi tér 10. Kincskereső Könyvesbolt
 3525 Miskolc, Széchenyi u. 7. Fókusz Könyvruház
 5900 Orosháza, Győry Vilmos tér 1. Koszorusz Oszkár Könyvesboltja
 6720 Szeged, Aradi vértanúk tere 8.
 Bálint Sándor Könyvesbolt
 6720 Szeged, Oskola u. 27.
 Sík Sándor Könyvesbolt
 2112 Veregyháza, Fő tér
 Varga Gyuláné könyvkereskedő

A Magyar Írószövetség programjából

A rendezvények helyszíne az Írószövetség Klubja (1062 Budapest, Bajza utca 18., I. em.). Telefon: (06-1) 322-8840

Október 7., szerda, 18 óra

Csikófogat – a fiatal alkotók estjének vendége Szabó Tibor író. A szerzővel Elek Tibor beszélget. Az estet vezeti Erős Kinga.

Október 12., hétfő, 17 óra

A Magyar Írószövetség Avantgarde Szakosztályának estjén Nagy Pál új könyvét mutatják be.

Október 14., szerda, 18 óra

Palkó Tibor és L. Simon László: *A háromlábú lovat etető lány* című kötetének a bemutatója.

Október 16., péntek, 18 óra

Sutarski Konrád születésnapjára köszöntése.

Kulturális hírek

Az érdi Csuka Zoltán Városi Könyvtár programjából

Érd, Hivatalnok u. 14., tel.: (23) 365-470, www.csukalib.hu

Október 22., csütörtök, 18 óra

Dr. Kecskés Gusztáv történész *Egy világraszóló történet: magyar menekültek az 1956-os forradalom után* című, vetítéssel egybekötött előadása.

A Budavári Önkormányzat programjából

Október 14., szerda, 17.30

A Millenniumtól Trianonig – mozaikok az első kerület életéből (hirdetések, reklámok, fotók, régi újságcikkek) című kiállítás megnyitója a

Várnegyed Galériában (Budapest I., Batthyány utca 67., tel.: 214-4450). A kiállítást megnyitja Dr. Reisinger Frigyesné, házigazda: dr. Nagy Gábor Tamás polgármester. A megnyitón részletek hangzanak el Gyurkovics Tibor, Károlyi Amy és Nemes Nagy Ágnes költeményeiből. A kiállítás megtekinthető 2009. november 7-ig. A kiállítás vetítik az *Irodalmi séták* című filmet, Gyurkovics Tibor és dr. Nagy Gábor Tamás közös filmjét az I. kerület (Krisztinaváros, Budavár, Viziváros, Tabán) irodalmi személyiségeiről.

Október 20., kedd, 16 óra

Dr. Szántó András *Hirdetések és reklámok* című előadása a Várnegyed galériában.

A MAGYAR NAPLÓ a világhálón!

A Magyar Napló világhálós változatának ingyenes rovatai:

- Irodalmi hírek
- Könyvruház
- A Hónap verse költői vetélkedő
- Fényképes beszámolók
- Határon túli szerkesztőségek adatai
- Irodalmi kvízzjáték

Előfizetőink részére elérhető rovatok:

- a legfrissebb Magyar Napló lapszámok
- a teljes archívum 2000-től
- szerzői lexikon fényképekkel, folyamatosan frissített adatokkal

A Magyar Napló előfizetői ingyenesen regisztrálhatnak az világhálós változatra is!

Csak internetes előfizetőink részére az előfizetési díj 1 évre

- belföldre 3000 forint
- külföldre 12 euró

Az előfizetéssel kapcsolatban kérjen bővebb tájékoztatást, valamint befizetési csekket az elofizetes@magyarnaplo.hu e-mail címen!

www.magyarnaplo.hu

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben rendszeres, közvetlen tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában: <http://www.magyarnaplo.hu/hirlevel.php>

Kérjük, ajánlja a Magyar Napló hírlevelét barátainak, ismerőseinek is!

EGYEDÜLÁLLÓ ELŐFIZETÉSI AKCIÓ A MAGYAR NAPLÓ IRODALMI FOLYÓIRATRA!

*Fizessen elő a Magyar Napló irodalmi folyóiratra, és mi egy ajándékkönyvet küldünk Önnek!
Régi előfizetőink minden karácsonyra könyvajándékot kapnak!*

- Megrendelem a Magyar Napló havi folyóiratot
- 1/4 évre ~~2010 Ft~~ helyett **1930 Ft-ért**pld.-ban
 - 1/2 évre ~~4020 Ft~~ helyett **3870 Ft-ért**pld.-ban
 - 1 évre ~~8040 Ft~~ helyett **7390 Ft-ért**pld.-ban

Név:

Kézbesítési cím:

Telefonszám:

E-mail cím:

Számlázási cím:

Megrendelés kezdete:

Aláírás:

Kérjük, az előfizetési szelvényt juttassa el szerkesztőségünkbe postán, faxon vagy személyesen.

Megrendelését leadhatja telefonon és világhálós oldalunkon is.

Magyar Napló Kiadó Kft.
1450 Bp., Pf. 77. Telefon és fax: 413-6672
E-mail: info@magyarnaplo.hu
Honlap: www.magyarnaplo.hu